

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

AKADEMİK DERGİ ACADEMIC JOURNAL

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Engelli Çocuk Hakları

➤ **Doç. Dr. Emete Gözügüzelli**

Türkiye'de İnternet Kullanım Eğilimi ve Dijital Vatandaşlık Algısının İnsan Hakları Bağlamında İncelenmesi

➤ **Dr. Hakan Öngören**

İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesinde Yeni Bir Sorun Alanı: Algoritmik Profilleme

➤ **Nurullah Özgül**

Toplumsal Cinsiyet Açısından Ortopedik Engelli Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın İncelenmesi: Zonguldak İli Örneği

➤ **Gürcan Bal**

An Essay on Political Participation of Citizens, Legislation, and Government in Rousseau's *The Social Contract* and Considerations on the Government of Poland

➤ **Atıl Buğra Karadaş**

İşkence ve Kötü Muamele Yasağı Kapsamında Soruşturma Yükümlülüğü ve Türkiye'nin Soruşturma Yükümlülüğünü İcrası

➤ **Özge Balcıoğlu**

AKADEMİK DERGI

TİHEK

ACADEMIC JOURNAL

AKADEMİK DERGİ
TİHEK
ACADEMIC JOURNAL

TİHEK AKADEMİK DERGİSİ • YIL/YEAR: 5 • SAYI / ISSUE: 9 • 2022

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU AKADEMİK DERGİSİ

*ACADEMIC JOURNAL OF THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY
INSTITUTION OF TÜRKİYE*

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
AKADEMİK DERGİSİ SAYI 9

ISSUE 9 OF ACADEMIC JOURNAL OF THE HUMAN
RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

TİHEK AKADEMİK DERGİSİ
YIL/YEAR: 5 • SAYI / ISSUE: 9 • 2022

ISSN: 2667-4599

Yayın Türü/Type of Publication

Sürelî Yayın/Periodical Publication

İmtiyaz Sahibi/Owner

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu adına
On behalf of the Human Rights and Equality Institution
of Türkiye

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ / Türkiye İnsan Hakları ve
Eşitlik Kurumu Başkanı
Chairman of the Human Rights and Equality Institution
of Türkiye

Editör/Editor

Doç. Dr. Taylan BARIN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Dr. Ertuğrul YAZAR
İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Managing Editor

Dr. Öğretim Üyesi Hülya UZUN
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

**İdare ve Yayın Merkezi / Centre For Administration
and Publishing**

Yüksel Caddesi No: 23 Çankaya/ANKARA
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Hizmet Binası
Web: www.tihekgov.tr | Posta: makale@tihekgov.tr
Tel: 0312 422 78 00/01 - Fax: 0312 422 78 99

Baskı Tarihi/Date of Print

Ağustos 2022

Grafik Tasarım/Technical Production

Ajans Düş Pınarı
Birlik Mh. 465 Cd. No:1/5 06610 Çankaya/ANKARA
+90 (543) 235 12 25 - +90 (532) 658 93 11
bilgi@duspinari.com | www.duspinari.com
500 adet/copies

Baskı Adedi/Print Run

Baskı Yeri/Print Address

Göktuğ Ofset Yayıncılık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. İstanbul Cad. Sedef Sk. No:1 İskitler-
Altındağ/ANKARA
Sertifika No: 47538

Kapak Tasarımı/Cover Design

Su Reklam Ebru Kırmızı

@Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun yazılı izni olmaksızın, derginin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz. Dergide yayımlanan yazılar, kaynak gösterilmeden başka bir yerde yayımlanamaz. Makalede ifade edilen görüşler yazara aittir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

@No part of this journal may be printed, published, reproduced or distributed by any electronic, mechanical or other means without the written permission of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye. The contents of this journal cannot be published in any other medium without reference hereto. The views expressed in the papers belong to the author. Do not express the institutional view of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye.

TİHEK Akademik Dergisi yılda 2 kere yayımlanır. - Hakemli bir dergidir.
HREIT Academic Journal is published twice a year. It is a peer-reviewed journal.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Taylan BARIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. F. Ebru GÜNDÜZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür AYDIN	Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sayim VURAL	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı Dr. Ertuğrul YAZAR	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Dr. Öğretim Üyesi Hülya UZUN	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Av. Alişan TIRYAKI	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İkinci Başkanı
İsmail AYAZ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Saffet BALIN	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Av. Zennure BER	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Muhammed Ecevit CARTI	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Dr. Burhan ERKUŞ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Dilek ERTÜRK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Mehmet Emin GENÇ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Av. Harun MERTOĞLU	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Ünal SADE	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Hasan Tahsin GÖKCAN	Anayasa Mahkemesi Başkanvekili
Prof. Dr. Yücel ACER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ömer ANAYURT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ender Ethem ATAY	Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Faruk BİLİR	Kişisel Verileri Koruma Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Nihat BULUT	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Esra Gül DARDAĞAN KIBAR	Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Abdullah DİNÇKOL	Doğuş Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Bihterin DİNÇKOL	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. H. Burak GEMALMAZ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ece GÖZTEPE	Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ	Anayasa Mahkemesi Üyesi
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Pınar MEMİŞ KARTAL	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Cemil KAYA	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mahmut KOCA	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. M. Refik KORKUSUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ali Cengiz KÖSEOĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Yüksel METİN	Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ayşe NUHOĞLU	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet TURHAN	Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ	Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Gülriz UYGUR	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Yener ÜNVER	Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. İlhan ÜZÜLMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Feridun YENİSEY	Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Engin YILDIRIM	Anayasa Mahkemesi Üyesi
Prof. Dr. Handan YOKUŞ SEVÜK	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Necmi YÜZBAŞIOĞLU	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Murat TÜMAY	Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Levent KORKUT	İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Dilşat SEVER	Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi

* Kurullar soyadı baş harfine göre sıralanmıştır.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU AKADEMİK DERGİSİ YAYIN KURALLARI

1. 2018 yılından itibaren yayımlanan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, hakemli dergi olarak yılda iki defa yayımlanır.
2. Dergide Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır.
3. Çalışmalar, Dergi'ye Dergipark sistemi üzerinden gönderilir. Dergiye gönderilecek yazılar, başka bir yerde yayımlanmamış olmalı veya yayımlanmak üzere değerlendirilme aşamasında bulunmamalıdır. Yazarlar kaynakların orijinalliğinden ve teyidinden sorumludurlar.
4. Dergide insan haklarıyla ilgili bilimsel nitelikli makale, derleme, çeviri ve inceleme gibi çalışmalara yer verilir. Yazılar, özgün ve insan hakları ile ilgili farkındalığı arttırıcı, eğitici ve farklı bir bakış açısı oluşturacak nitelikte olmalıdır. Yazılarda araştırmaya dayalı olma, alana katkı sağlama, yeni ve farklı gelişmeleri irdeleme ölçütleri dikkate alınır.
5. Yazılar, akıcı, anlaşılır, dil, yazım ve bilimsel atıf kurallarına uygun olmalıdır.
6. Hakemlik aşamasında yazar isimlerinin belli olmaması için, yazar bilgisi makale içerisinde yer almamalıdır. Hakemlik süreci sonunda yayımlanması uygun görülen makaleler için yazar bilgisi ilk harfleri büyük olacak şekilde Times New Roman 12 punto ve italik olarak yazılacaktır.

Yazar adı yanına * işaretiyle dipnot eklenerek çalıştığı kurum, orcid no ve e-posta bilgisine yer verilebilecektir. Birden fazla yazarı bulunan makaleler iletişimi sağlamak için dipnot kısmına [Sorumlu Yazar] şeklinde açıklama eklenecektir.
7. Makale Adı: 13 punto, önce ve sonra 12 nk boşluk, 1,15 satır aralıklı olmalıdır. Makale adı ortaya yaslı yazılmalı, boşluklarla beraber toplam 100 karakteri aşmamalıdır.
8. Yazıların ilk sayfasında çalışmanın adı, 150 ilâ 300 kelimededen oluşan özeti ve 5 anahtar kelime Türkçe ve İngilizce olarak yer alır.

9. Yazı içerisindeki başlıklar şu şekilde düzenlenmelidir:

I. KALIN VE TÜMÜ BÜYÜK HARF

A. KALIN ve TÜMÜ BÜYÜK HARF

1. Kalın ve Sadece İlk Harfler Büyük

a. Kalın ve Sadece İlk Harfler Büyük

i. Kalın ve Sadece İlk Harfler Büyük

10. Makale içinde atıflar metin içi atıf (APA) yöntemine göre yapılmalıdır. Metin içindeki alıntıların kaynağı parantez içinde aşağıdaki Şekillerde yazılmalıdır. Sayfa altı dipnotları sadece ek açıklamalar için kullanılmalıdır.

11. Metin içinde yapılan alıntıların kaynağını göstermek için cümle ya da paragraf bitiminden sonra yazarın soyadı, birden fazla yazar varsa soyadları, yayın tarihi, alıntı yapılan sayfanın numarası parantez içinde belirtilir. AŞağıda farklı örneklere yer verilmiştir.

Tek yazarlı kaynak:

(Altıparmak, 2015: 25).

İki yazarlı kaynak:

(Canatan ve Hıdır, 2007: 99-104).

İkiden fazla yazarlı kaynak:

İkiden fazla yazar varsa, sadece ilk yazarın soyadı verilir; diğerleri için "vd." ifadesi yazılır.

(DurmuŐ vd., 2016: 45).

Kurumsal yayınlar:

İlk atıf için;

(Milli Kütüphane Yayınları [MKY], 2016: 144).

Sonraki atıflar için (MKY, 2016: 159).

Yazarın aynı yıl yayımlanmış eserleri:

(Yıldırım, 2019a: 44-47).

(Yıldırım, 2019b: 78, 81).

(Yıldırım, 2019c: 109).

Soyadları aynı olan yazarlar:

[C. Aktaş, 2018: 29].

[S. Aktaş, 2019: 49].

Yazarı olmayan kaynak:

Eser Adı uzun ise ilk iki kelimesi alınır.

[İnsan Hakları, 2015: 154].

[Uluslararası Hukuk, 2018: 164].

Yayın tarihi olmayan eser:

Tarih yok (t.y.) kısaltmasıyla belirtilir.

[Öztürk, t.y.: 68].

Birden Fazla Kaynağa Atıfta Bulunma:

[Alkaş, 2017: 81; Ceren, 2018: 72; Altan, 2019: 47].

Aynı Yazarın Farklı Tarihli Eserleri:

[Altan, 2019: 47; 2020: 126].

Dolaylı Kaynak Gösterme:

[Aktaran: Özdemir, 2018: 124].

12. Makale metninde yer alan tüm kaynaklar "Kaynakça" listesinde bulunmalıdır. Kaynakça, metnin sonunda, yeni bir sayfadan başlamalı ve kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik sıra ile iki yana yaslı bir şekilde 10 punto ile yazılmalıdır.

Tek yazarlı kitap:

Soyadı, A. (Yıl). Kitabın Adı (İtalik), Şehir: Yayınevi.

Ekşi, N. (2016). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Birden çok yazarlı kitap:

Soyadı, A., Soyadı, A., Soyadı, A. (Yıl). Kitabın Adı (İtalik), Şehir: Yayınevi.

Canatan, K. , Hıdır, Ö. (2007). *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara: Eskiye Yayıncılık.

Tezcan, D., Erdem M.R., Sancakdar O., Önok R.M. (2016). *İnsan Hakları El Kitabı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kitap bölümü:

Soyadı, A. (Yıl). Bölümün başlığı, Editörün A. Soyadı içinde, Kitabın Adı (İtalik) (s. sayfa aralığı) Şehir: Yayınevi.

Watson, J. (1998). Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission, I. Nish içinde, *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment* (s. 108-112), Surrey: Japan Library.

Dergi makalesi:

Soyadı, A. (Yıl). Makale başlığı, Dergi adı (İtalik), Cilt(Sayı), sayfa.

Çağlar, S. (2012). Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2), 541-598.

Çeviri Makale:

Sözer, A. (2019). "İnsan Hakları ve Din Özgürlüğü" (Çev. Hasan Tan), *TİHEK Dergisi*. Ankara: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2(3), 104.

Web kaynakları:

Soyadı, A. (Yıl). Başlık (İtalik), ... tarihinde ... sitesi: ... adresinden alındı.

Karan, U. (2015). *Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi*, 5 Aralık 2020 tarihinde Anayasa Mahkemesi: http://www.anayasa.gov.tr/fi/les/pdf/anayasa_yargisi/2015/8.pdf adresinden alındı.

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, 5 Aralık 2020 tarihinde TBMM: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf208-203/01.pdf> adresinden alındı.

Çeviri Kitaplar:

Soyadı, A. (Yıl). Başlık (İtalik), (Çev. Ad Soyad), Şehir: Yayınevi.

Freeman, M. (2008). *İnsan Hakları Disiplinlerarası Yaklaşım*, (Çev. A. Erkan Koca-Asena Topçubaşı). Ankara: Birleşik Yayınları.

Kurumsal yayınlar:

Yargıtay Başkanlığı. (2018). Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararları. Ankara: Yargıtay Başkanlığı.

Yazarı olmayan kaynak:

The 2009 NEA almanac of higher education. (2012). Washington DC: National Education Association.

TÜBİTAK. (2002). 21. Yüzyılda Bilimsel Yayıncılık: Hedefler ve Yaklaşımlar. Ankara: TÜBİTAK.

13. Yazılar, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi Yayın Kuralları'na uygun değilse reddedilir. Yayımdan sonra tespit edilen olası kuraldışı ve/veya uygunsuzluklar içeren eserler de yayından çıkarılır.
14. Yazarların; güncel unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini yayınlanmasını istedikleri yazıyla birlikte makale@tihek.gov.tr e-posta adresine göndermeleri zorunludur.
15. Yazılar, "kör hakemlik" sistemi uyarınca, yazarların adı yazı metninden çıkarılarak hakeme gönderilir. Yazının hangi hakeme gönderildiği konusunda yazarlara bilgi verilmez. Hakem tarafından yazının yayımlanması uygun bulunmadığı takdirde bu durum yazara bildirilir. Hakem raporu düzeltme içeriyorsa; rapor, hakem adı belirtilmeksizin yazara gönderilir ve yazının hakem raporuna göre düzeltildikten sonra yayımlanabileceği bildirilir. Bu süreç hakemin yazının yayımlanmasını uygun bulmasına kadar devam eder. Hakem raporlarının biri olumlu diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem değerlendirmesine başvurulur.
16. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu yayımlanması kabul edilen yazıların her türlü yayın hakkına sahip olur. Yazarlar telif devri ve yasal sorumluluğu içeren "Eser Beyan Formu"nu imzalayarak kuruma ulaştırmak zorundadır (Taranmış hali e-posta ile gönderilebilir). Dergide yayımlanan eserlerdeki görüşler ve bu görüşlere ilişkin sorumluluk yazara aittir.
17. Yazıları yayınlanan yazarlara "Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenecek Telif ve İşleme Ücretleri Hakkında Yönetmelik" çerçevesinde telif ücreti ödenir.
18. Bir adet dergi yazara ücretsiz olarak gönderilir.

İÇİNDEKİLER

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE ENGELLİ ÇOCUK HAKLARI

The Rights of Children with Disabilities in the Turkish Republic of Northern Cyprus..... 15

Doç. Dr. Emete GÖZÜGÜZELLİ

TÜRKİYE'DE İNTERNET KULLANIM EĞİLİMİ VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Investigation of Internet Usage Trend and Digital Citizenship Perception in Turkey in the Context of Human Rights..... 47

Dr. Hakan ÖNGÖREN

İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİNDE YENİ BİR SORUN ALANI: ALGORİTMİK PROFİLLEME

New Challenge in the Protection and Promotion of Human Rights: Algorithmic Profiling..... 83

Nurullah ÖZGÜL

TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN ORTOPEDİK ENGELLİ KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIĞIN İNCELENMESİ: ZONGULDAK İLİ ÖRNEĞİ

Analysis of Discrimination for Orthopedic Disabled Women in terms of Gender: Example of Zonguldak Province..... 117

Gürcan BAL

AN ESSAY ON POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS, LEGISLATION, AND GOVERNMENT IN ROUSSEAU'S *THE SOCIAL CONTRACT* AND CONSIDERATIONS ON THE GOVERNMENT OF POLAND

Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi ve Polonya Hükümeti Üzerine Düşünceleri'nde Yurttaşların Siyasal Katılımı, Yasama ve Hükümet Üzerine Bir Deneme..... 157

Atıl Buğra KARADAŞ

İŞKENCE VE KÖTÜ MUAMELE YASAĞI KAPSAMINDA SORUŞTURMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE TÜRKİYE'NİN SORUŞTURMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜ İCRASI

Obligation of Investigation under the Prohibition of Torture and Ill-Treatment and Enforcement of Turkey's Investigation Obligation..... 173

Özge BALCIOĞLU

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE ENGELLİ ÇOCUK HAKLARI

The Rights of Children with Disabilities in the Turkish Republic of Northern Cyprus

Emete GÖZÜGÜZELLİ*

Öz

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) engelli çocuk haklarına yönelik özel bir yasa bulunmamaktadır. Ancak KKTC, Engelli Haklarına Dair Sözleşme'yi 2010 yılında kabul etmiş ve iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Bu çalışmada KKTC'de yaşayan engelli çocukların statüsüne değinilmiş, yasal boşluklara işaret edilmiş ve özellikle de uluslararası hukuk temelinde dünyada alınan kararlara atıf yapılmıştır. Sonuç itibarıyla, KKTC'de engelli çocukların, toplumsal hayatın her alanında daha görünür olması için yasama erkinin, ivedilikle hukuksal boşlukları doldurması ve yükselen talepler doğrultusunda düzenlemeler yapmasının önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuda gerçekleştirdiği yasal ve idari düzenlemelerin, KKTC açısından büyük bir şans olduğu belirtilerek, ilerletilecek çalışmalarda kuru-

Abstract

There is no special law regarding the rights of children with disabilities in the Turkish Republic of Northern Cyprus. However, the TRNC accepted the Convention on the Rights of Persons with Disabilities in 2010 and made it a part of its domestic law. In this study, the status of children with disabilities living in the TRNC is mentioned, legal gaps are pointed out, and especially references are made to the decision taken in the world on the basis of international law. In conclusion, it was emphasized that the legislature should fill the legal gaps immediately and make regulations in line with the rising demands in order to make the disabled children more visible in all areas of social life in the TRNC. In this context, it was stated that the legal and administrative regulations made by the Republic of Turkey is a great opportunity for the TRNC. It was emphasized that the guarantee of the rights of children with disabilities in the

* Doç. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kıbrıs Kampüsü, emete.gozuguzelli@asbu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4659-3000>

lacak karşılıklı iş birliği temelindeki programlarla KKTC'de engelli çocuk haklarının güvencesinin Türkiye'nin desteği alınarak güçlendirileceği vurgulanmıştır. İlaveten, Engelli Eğitim Yasası (doğumdan-21 yaşına kadar), engellilere yönelik zorbalık, şiddet, darp gibi ceza suçu açısından işlenen suçlarda ağırlaştırılmış cezaların getirilmesi (oluşturulacak İnsan Hakları Yasası altında), Engelli Aile ve Eğitimciler Hizmetine Özel Yönetmeliği, Fiziksel ve Zihinsel Engelliler için Eğitim Yasası oluşturulmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir. KKTC'de çocuk engellilerin bakımını üstlenecek Engelli Bakıcılar Yasası dahi yoktur. Taslak olduğu belirtilen Özel Eğitim Yasası'nın Türkiye Cumhuriyeti ve uluslararası sözleşmeler dikkate alındığında yalnız başına çare üretemeyeceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli Çocuklar, Uluslararası Sözleşmeler, KKTC İç Hukuku, Çocuk Hakları.

TRNC will be strengthened with the support of Turkey, with programs on the basis of mutual cooperation to be established in further studies. In addition, the Disabled Education Law (from birth to 21 years of age), the introduction of aggravated penalties for crimes committed in terms of criminal offenses such as bullying, violence, and assault against the disabled (under the Human Rights Law to be established), Special Directive for Services for Disabled Families and Educators, for the Physically and Mentally Disabled Education Act, should be prepared in the Assembly of TRNC. In addition, there is not even the draft Disabled Caregivers Act to take care of children with disabilities in TRNC. It has been stated that the Special Education Law, which is stated to be a draft, cannot produce a solution on its own, considering the Republic of Turkey and international conventions.

Keywords: Disabled Children, International Conventions, TRNC Domestic Law, Children Rights.

GİRİŞ

Yasalara ve evrensel manada hukuk kaidelerine uymak bir zaruriyet değil mükellefiyettir. Öyle bir mükellefiyettir ki bir sosyal hayata nizam bahşedecek olan arzunun sosyal sıhhati sağlamak için şartı, bugünkü evrensel sözleşmelerle ortaya konmaktadır. Hülâsa bu mefhum hakkında olması gereken münakaşa sosyal şartlara bağlı olup, yazılı kaidelerle desteklendiği müddetçe manidar olacaktır. Hakikaten de sosyal bir maraz, yasaların ya eksikliğinden ya da denetimsizliğindedir. Bu çalışma, KKTC’de yaşayan engelli çocuk haklarının görünürlüğünün sağlanması amacı ile kaleme alınmış olup, bu çalışmada genel manada sosyal ihtiyaç olan taleplerin gündeme getirilmesinin ön plana çıkarılması hedeflenmiştir. Bu manada, Türkiye Cumhuriyeti’nin bu alanda gerçekleştirdiği önemli atılım ve yasal çalışmalara özetle değinilerek muasır medeniyetler nezdinde uygulanan kuralların nasıl toplumsal hayata vuku bulacağı üzerine örnekler ortaya konmuştur. Bunun içindir ki Türkiye’deki uygulamaların kıyasla KKTC’de Ulusal Meclis nezdinde en başta hukuki mevzuatlar temelinde meselenin birincil konular içerisinde yer almasının pek çok sorunun çözümüne ivme katacağı kanaatine varılmıştır. Pekâlâ ki tüm bu gayretler insan haklarına saygının temeli olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin de bu manada gerçekleştirdiği yasal ve sosyal adımların ehemmiyetle dikkate alınması ve bu manada iş birliğinin geliştirilmesi önemlidir. Elbette bu iş birliğinin, genç bir devlet olan KKTC’nin gelişimine kurumsal katkısı olacağı kanaatindeyim. En azından otuz yedi yıldır faaliyette bulunan Kıbrıs Türk Engelli Federasyonu’nun çiçeği burnunda tüzüklerinin henüz onaylanarak tescillenmesinin verdiği bir hukuki itibarın, engelli çocukların görünürlüğünün sağlanmasında Türkiye ile temaslar yapılması, müşterek faaliyetlerle uluslararası alanda temsiliyetin öne çıkarılması önemlidir. Bu husus “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” dâhil olmak üzere dünya sisteminde genel kabul gören iş birliği beklentisinin bir sonucudur. Bu iş birliği nosyonunun engelliliğe ilişkin pek çok meselede iyileştirilmesinde engelli çocukların diğer çocuklarla eşit statüde temel hak ve özgürlüklerden yararlanmasında Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) kapsamında ortaya çıkan yükümlülüklerle dayanan iyileştirmelerle daha da ileriye taşınabileceği de göz ardı edilemez. Esasen 13-15 Mayıs Engelliler Haftası münasebetiyle KKTC Engelliler Federasyonu, 2022 Mayıs ayında sorunlarını yenileme imkânı elde etmiş ve Federasyon’un bu sorunsallıklara ilişkin 15 maddelik bir taleple öne çıktığı görülmüştür. Bu hususlar çalışma içerisinde incelenmektedir. Lakin genel manada arzu

edilen istençlerin temelinde, ekonomik hissiyatın ve yasa ve mevzuat eksikliklerinin oluşturduğu kaygıların öne çıkması muhakkak ele alınması gereken bir meseledir. Bu taleplerde engelli çocuklar nerededir? KKTC'de engelli çocuklara yönelik ne tür hukuki haklar öngörülmekte ve sosyal hayatta bütünleşik manada bu çocukların yer alması sağlanmaktadır? Engelli çocukları olan ailelerin hayatlarını idame ettiren pozitif ayrıcalık sahibi oldukları hususlar var mıdır? Örneğin Türkiye'de engelli çocuk anneleri erken emekliliğinden düşük KDV gibi sosyal hayatta onlara destek olan hakları bulunurken KKTC'de durum nasıldır?

KKTC Engelliler Federasyonu'nun engelli bireyler için devletten beklentilerine dair yaptıkları açıklamalarda ifade ettikleri şu sözler; "...örneğin 1993 yılından beri 16 yıldır kamuya tek bir engelli istihdamının olmaması veya hali hazırda 650 engellinin iş beklemediğinin belirtilmesi ya da kanuni düzenlemelerin, uluslararası sözleşmelere dair tüzükler dâhil hayata geçirilmemesi" ile "Engelliler İş ve Aş İstiyor" (Kıbrıs Türk Görmezler Derneği, 2022) manşetleri ile gazetelerde öne çıkmasına (Halkın Sesi, 2022) sebep olmuştur. İşte bu ahval, tüm tartışmalar meselenin engelli bireylerin Birleşmiş Milletler Şartı'nda da sarıh bir şekilde ifade edilen insanlığın doğuştan sahip olduğu devredilmez ve eşit haklara sahip olmasının zaruriyetini hissettirdiği gibi, mevcut durumu incelemenin akademik temelde şart olduğunu ortaya koymaktadır. Bu manada, çalışmanın ilk bölümünde, engelli çocuk hakları ve uluslararası hukuktaki düzenlemelere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, KKTC'de engelli çocukların korunabildiği mevzuatların var olup olmadığı irdelenerek, mevcut durumda fiili olarak uygulanan uygulamalara değinilmiştir. Üçüncü bölümde, çocuk engellilere yönelik işlenen suçlar ve mevcut hukuki durum irdelenmiştir. Dördüncü bölüm ile KKTC'deki Engelli Dernek ve Federasyonların ortaya koydukları talepler ortaya konulmuş ve sonuç bölümünde genel değerlendirme ve öneriler yapılmıştır.

I. ENGELLİ ÇOCUK HAKLARI VE ULUSLARARASI HUKUK

İç hukukta insan hak ve özgürlüklerinin sosyal hayatta tezahürü önemlidir. Şayet yeterli düzeyde hak ve özgürlükler sağlanmıyorsa orada işlevsizliği tenkit etmek elzemdir. En azından gelişmiş toplumlarda yerleşmiş bir kendini tenkit zihniyeti vardır ki, insan hak ve özgürlüklerinin engelli hakları ile bir bütünsellik içerisinde iletilmesi yönünde ortaya konan taleplere kulak asılır. Lakin katı bir bakış açısı ile meseleye bakanlar açısından tenkidin gerçekleşmesi pekâlâ kolay değildir. Elbette insan hak ve özgürlüklerinin en yüksek düzeyde bir ülkede muhafaza edilmesi, o

ülkenin iç hukukuna yansıyan maddelerin sosyal hayatta kendisini hissettirmesi ile başlar.

Bu çalışma, KKTC’de engelli çocukların ve onların ailelerinin hak ve hukuklarını ifade etmek için hazırlanmıştır. Zaten mesele bir çocuk ise, onlara dair öncelik ruhu pozitif yasalardan değil, doğal hukuktan kaynaklanır. Ortada bir engelli çocuktan bahsediliyorsa, kimi ruh hali ile insanlara karşı “ötekileştirici”, “acıyan”, “dışlayan”, “ayrımçı tutumla”, eşitlik haklarından soyutlayan, insan haklarını görmezden gelen ne kadar şahsiyet veya toplumsal davranış içinde bulunulmasını sağlayan bir düzen varsa onlar büyük bir cürüm işliyorlar! Bu bahsedilen cürümün yazılı dokümanlarda izahatına da gerek yoktur. O vakit, insan haklarından bahsederken zümrelerden bahsedemeyiz. Lakin kendini büyük bir kibirle hukukun üstünde görerek, engelli çocukların ihtiyaçlarına kulak tıkayanların en büyük ayrımcılar olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Hangi çerçeve içinden toplumda nefes almaya çalıştıklarının da önemi de yoktur. Hülasa, lafin varış yeri şudur ki hangi çerçeveden bakılırsa bakılsın engelli çocuklar bir insandır ve onlar da çocuk olur. Bunun içindir ki evvela hissetmek, anlamak, empati kurmak bir eğitim sisteminin topluma yansıyan eşitlikçi tezahürü olacaktır. Bu eğitim, rehabiliteyi de gerektirir. Aileler ve engelli çocuklar bütüncül şekilde desteklenmelidir. Lakin üzümlere ifade etmek gerekiyor ki, araştırmalar zihinsel veya bedensel engelli çocuğa sahip anne-babaların (özellikle annelerin) engelli çocuğa sahip olmayan anne-babalara göre daha çok stres altında olduklarını ve anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Seydel vd., 2016: 48). Bu durumun neticesinde, *“Ailelerin geçirdikleri duygusal aşamalarda edilgen pozisyonda olan çocuğun toplumsallaşması, ilerleyen yaşlarda ailesinin toplumla ilişkisine paralel olarak gelişmektedir. Ailelerin yakın çevresi, akrabaları ve arkadaşları ile yaptıkları görüşme, toplantı, ziyaret gibi etkinliklerde engelli çocuk hem yetişkinlerle hem de yaşlıları ile karşılaşabilmektedir”* (Çitil vd., 2019: 64). *“Burada ailenin yaklaşımı kadar karşılaşılan kişilerin yaklaşımı da çocuğun sosyalleşmesine ya da asosyal bir yaşama zorlanmasına yol açmaktadır”* (Çitil, 2012: Akt: Çitil vd., 2019: 64). İşte bu ahvalde bir engelli çocuğun toplumsal yaşamla uyumunun devlet nezdinde ortaya konacak sürdürülebilir programlar, sağlanan kolaylaştırıcı imkanlar ile ilerletilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Aslında engellilik kavramı içerisine pek çok çeşit girebilir; ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma engeli, zihinsel, süregen hastalık, zedelenme/sapma gibi durum-

lar (Yumuşak, 2014: 8). Hangi temele bağılı olduğu ikincil öneme sahip olup ortada bir insan olduğu (Başbakkal vd., 2014: 66) unutulmamalıdır.

Oysa kendimizi tenkit etmemiz gereken bir kamuoyundaki literatür ile iç içe olduğumuzu düşündüğümüzde, “özürlü”, “sorunlu”, “yetersiz”, “akılsız”, “deli”, “sağlıksız” gibi terimlerin hedefine konmuş engelli çocuk bireylere yönelik bu nahoş deyişlerin halk arasında varlığı ürkütücüdür. Zira bu, işin özünde sistemsel insan hakları yetersizliğinin kamuoyuna yansımalarıdır. UNICEF’in çalışmalarında vurguladığı gibi “dil güçlüdür ve kullanılan kelimelerin seçimi ya sosyal dışlanmayı sürdürülebilir ya da olumlu değerleri teşvik edebilir” (UNICEF, 2007).

Çevremize baktığımızda, sokaklarda engelli çocukların gidebileceği parklar, restoranlar olması gerektiği gibi, kamusal alanda engelli çocukların her alanda düşünülerek kamusal alanın yapılandırılması o kadar önemlidir. Engelli çocuklar için oluşturulacak yasal mevzuatlar ne derece önemli ise, engelli çocuklara yönelik işlenecek suçların ya da engelli çocukların işleyecekleri suçlara yönelik ortaya konacak cezalandırma işlemlerinin o derece dengede olması gerekir. İfade etmek gerekirse, elbette engelli çocuklara özgü hak ve hukukun ihlali tek bir topluma özgü olamaz. Dünya genelinde sorunsallıklar halen ciddi bir şekilde sürerken dikkat çekici olan husus, taptaze bir anlayışla engelli çocuk haklarına dair normlar geliştirilmeye çalışılmasının yeni olmasıdır.

Bugün engelli bir çocuğun haklarının diğer çocuk haklarından ayrılmadan ülke genelinde korunması, denge unsuru olarak bütünselleştirilmesi gerekmektedir. Bunun içindir ki, engelli çocuklar ve aileleri için “etkili savunucu” olmak uğruna politikalar geliştirilip uygulanmalıdır. Örnek vermek gerekirse, Ekim 1997’de BM Çocuk Hakları Komitesi, engelli çocukların haklarına ilişkin bir “Tematik Gün” düzenledikten sonra Engelli Çocukların Haklarına ilişkin Uluslararası Çalışma Grubu kurmuştur. Çalışma Grubu’nun amaçlarına katkıda bulunmak amacıyla Engellilik ve Ayrımcılık İttifakı Görev Grubu oluşturulmuştur. İlk projelerinden biri, engelli çocuk hakları ve BM çocuk hakları ile ilgili ihlal örneklerini ve iyi uygulamaları belgelemek olmuştur. Ağustos 1999’da başlayan bu projenin ana hedefleri şunlardır: Farkındalığı artırmak ve ÇHS’nin her maddesinin sadece 23. madde ile değil, engelli çocuklar için de aynı şekilde geçerli olduğu gerçeğini güçlendirmek; BM Çocuk Hakları Komitesi’nin uygulamayı daha yakından izlemesine yardımcı olacak somut

örnekler sağlamak; yerel ve uluslararası kuruluşlara, ebeveyn ve engelli örgütlerine engelli çocukların haklarını geliştirme konusunda bir savunuculuk aracı sağlamaktır.

ÇHS, engelliler de dâhil olmak üzere tüm çocukların insan haklarını tanımaktadır. Sözleşme, engelli çocukların haklarını tanıyan ve destekleyen özel bir madde içermektedir. ÇHS ile birlikte, Aralık 2006'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme (EHİS), herkesin insan haklarını geliştirmek için güçlü ve yeni bir ivme sağlamıştır. Bu çerçevede bir dizi uluslararası düzeyde kabul edilen engelli çocukların haklarını koruyucu belge ve üst düzey kararlar bulunmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nden, Sosyal ve Kültürel Haklar, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve ÇHS ve aşağıdaki metinler ve uluslararası etkinliklerin hepsi de engellilerin haklarını ele almaktadır:

- 1971 Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi-1971 *Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*, zihinsel engelli bir kişinin diğer kişilerle aynı haklara sahip olduğunu şart koşmaktadır.
- 1975 Engelli Hakları Bildirgesi-1975 *Declaration on the Rights of Disabled Persons*, tüm engellilerin eşit medeni ve siyasi haklarını ilan eder ve eşit muamele ve hizmetlere erişim için standartlar belirlemektedir. Engelli Hakları Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca 9 Aralık 1975 tarihinde sunulmuştur. Meclisin aldığı 3447. karardır. Meclis kararı olarak üye ülkeleri bağlamaz, ancak uluslararası ve iç hukuk amaçları doğrultusunda kullanılacak bir çerçeve oluşturur.
- 1981 Uluslararası Engelliler Yılı (Birleşmiş Milletler)- *1981 International Year of Disabled Persons (United Nations)*. 1976 yılında Genel Kurul 1981'i Uluslararası Engelliler Yılı olarak ilan etmiştir. Fırsatların eşitlenmesi, rehabilitasyon ve engelliliklerin önlenmesine vurgu yaparak ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde bir eylem planı çağrısında bulunmuştur (The International Year of Disabled Persons 1981).
- 1982 Dünya Engelliler Eylem Programı-1981 *International Year of Disabled Persons (Birleşmiş Milletler)*.
- 1983-1992 Uluslararası Engelliler On Yılı (Birleşmiş Milletler)- *1983-1992 International Decade of Disabled Persons (United Nations)*. Genel Kurul 1983-

1992 Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı ilan etmiştir. Engellilerin eğitimi ve istihdamı ile ilgili olarak, Genel Kurul 1989 yılında “Özürlülük Alanında İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesine İlişkin Tallinn Eylem Rehberi”ni kabul etmiştir. Engellilere yönelik fırsatları eşitlemek için tüm bakanlıklarda ve ulusal politika oluşturmanın tüm seviyelerinde engelli kişilerin katılımını, eğitimi ve istihdamını teşvik etmek için bir çerçeve sağladılar. 1991 yılında Genel Kurul, Ruh Hastalarının Korunmasına ve Ruh Sağlığının İyileştirilmesine İlişkin İlkeleri kabul etmiştir. Kararın yirmi beş ilkesi, akıl hastalığı olan kişilerin temel özgürlüklerini ve temel haklarını tanımlamaktadır (United Nations Decade of Disabled Persons 1983-1992).

- 1990 Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi ve Temel Öğrenme İhtiyaçlarını Karşılama Yönelik Eylem Çerçevesi (1990 World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs)Mart ayında Tayland’ın Jomtien kentinde düzenlenen “Herkes için Eğitim Dünya Konferansı”nda kabul edilmiştir.
- 1993 Engelli Kişiler için Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Standart Kuralları-1993 United Nations Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, politika geliştirme ve uygulama için ayrıntılı yönergeler sağlamaktadır.
- 1993-2002 Asya ve Pasifik Engelliler On Yılı-1993–2002 Asian and Pacific Decade of Disabled Persons.
- 1994 Salamanca Bildirisi ve Özel İhtiyaç Eğitime İlişkin Eylem Çerçevesi- 1994 Salamanca Statement and the Framework for Action on Special Needs Education, UNESCO. UNESCO Dünya Özel İhtiyaç Eğitimi Konferansı tarafından kabul edilmiştir. Bildiri, tüm çocuklara, gençlere ve yetişkinlere “düzenli eğitim sistemi içinde” eğitim sağlanmasının gerekliliğini ve aciliyetini kabul ederek “Herkes için Eğitim” taahhüdü ile başlamaktadır. Özel eğitime ihtiyacı olan çocukların “düzenli okullara erişimi olmalı” demektir. Dünya Konferansı, tüm hükümetlere şu çağrıda bulunmuştur:
  - a. Eğitim hizmetlerini iyileştirmek için “en yüksek politika ve bütçe önceliği”ni vermek, böylece farklılıklar veya zorluklar ne olursa olsun tüm çocukların dâhil olabilmesi,

- b. “Yasa veya politika mesele olarak kapsayıcı eğitim ilkesinin benimsenmesini sağlamak” ve aksini yapmak için zorunlu nedenler olmadıkça tüm çocukların normal okullara kaydettirilmesi,
  - c. Uygulama projeleri geliştirmek ve kapsayıcı okullara sahip ülkelerle değişimlerin teşvik edilmesi,
  - d. Ebeveynler ve toplum kuruluşlarının yanı sıra engelli örgütlerinin de karar alma sürecinin planlanmasında yer almalarını sağlamak,
  - e. Kapsayıcı eğitimin mesleki yönleri kadar okul öncesi stratejilere de daha fazla çaba göstermek,
  - f. Hem başlangıç hem de hizmet içi öğretmen eğitiminin kapsayıcı eğitimin sağlanmasını ele almasını sağlamak.
  - g. Yukarıda izah edilen detaylar Salamanca Bildirisinin önemini ortaya koymakta ve bizzat KKTC açısından da bir eylem planı olarak değerlendirilmesinin oldukça yararlı olacağını ortaya koymaktadır.
- Benzer çalışmalar daha sonraki süreçte de sürmüştür. 1995 Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi, Kopenhag Deklarasyonu ve Eylem Programı-1995 *World Summit for Social Development, Copenhagen Declaration and Programme of Action*, hükümetlere engelli çocuklar için her düzeyde eşit eğitim fırsatlarının sağlanması ve gençler ve yetişkinler ile ortamlarda entegre olması çağrısında bulunmaktadır.
  - 1998 Engellilerin İnsan Hakları, İnsan Hakları Komisyonu Kararı 1998/31-1998 *Human Rights of Persons with Disabilities, Commission on Human Rights Resolution 1998/31*.
  - 2000 Dünya Eğitim Forumu, Dakar, Bildiri ve Eylem Çerçevesi, 2015 yılına kadar tüm çocukların İlköğretim çağının kabul edilebilir kalitede ücretsiz eğitime daha iyi erişime sahip olması, eğitimdeki cinsiyet farklılıklarının ortadan kaldırılması ve eğitim kalitesinin tüm yönlerinin iyileştirilmesi kararı-2000 *Human Rights of Persons with Disabilities, Commission on Human Rights Resolution 2000/51*.
  - 2000 Engellilerin İnsan Hakları, 2000/51 sayılı İnsan Hakları Komisyonu Kararı-2000 *World Education Forum, Dakar, Statement and Framework for Action*.

- 2001–2009 Afrika Engelliler On Yılı -2001–2009 African Decade of Disabled Persons
- Çocuk Haklarına İlişkin Dünya Zirvesi'nin ardından, 2002 BM Genel Kurulu Çocuk Haklarına İlişkin Kararı. Devletleri, tam ve eşit şekilde yararlanmalarını sağlamak için gerekli tüm önlemleri almaya çağırılmaktadır.
- Engelli çocukların tüm insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmaları ve onurunu sağlamak, kendi kendine yetmesini sağlamak ve eğitim ve sağlık hizmetlerine etkin erişim de dâhil olmak üzere çocuğun topluma aktif katılımını kolaylaştırmak için ayrımcılığa karşı yasaları geliştirmek ve uygulamak amaçtır. 2002 “Çocuklara Uygun Bir Dünya”-2002 “*A World Fit for Children*”, BM Genel Kurulu Çocuklara İlişkin Özel Oturumu sonuç belgesi, engelli çocukların haklarına, özellikle de ayrımcılığa karşı korunma, hizmetlere tam erişim ve uygun tedavi ve bakıma erişim ile ilgili olarak açık bir şekilde atıfta bulunmaktadır.
- Benzer çabalar ve çağrılar daha sonra Asya ve Pasifik hatta Arap engellileri için ortaya konmuştur (2003–2012 İkinci Asya ve Pasifik Engelliler On Yılı-2003–2012 *Second Asian and Pacific Decade of Disabled Persons* ve 2004–2013 *Arab Decade of Disabled Persons*).
- Nihayetinde 2006 BM Engelli Hakları Sözleşmesi kabul edilmiş (2006 *UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*) ve ardından 2006–2016 Amerika Kıtası Engelliler On Yılı programı ile engelli çocukların haklarının ilerletilmesi hedeflenmiştir (2006–2016 *Inter-American Decade of Disabled Persons* (Promoting the Rights of Children with Disabilities, Innocenti Digest 13)).

Yukarıda izah edilen düzenlemeler, tüm dünya insanlığı için evrensel normların inşasında takdir edilen gelişmelerdir. Lakin beklenti elbette daha fazladır.

O halde “Engelli çocuklar nasıl algılanmak istiyor? Düşündünüz mü?” Bunları anlamak adına araştırma ve rapor hazırlayan UNICEF’in elde ettiği değerlendirmelerden çıkan sonuçlarda aşağıdaki farkındalığı sağlayan empati cümlelerini belirtmek mümkündür:

“*Televizyonda sağır çocukları görmek isterim. Ben hiç görmedim.*”

“Engelliler için spor haberleri görmek isterim...”

“Yürümekte güçlük çeken bir çocuk hakkında bir belgesel izlemek istiyorum.”

“...Daha gerçek ve bilgilendirici şeyler çünkü pek çok insan bu sorunları bilmiyor.”

“Başkan’ın bile engelli insanlara yardım ettiğini görmek isterim, çünkü şu anda bize yardım etmediğini düşünüyorum.”

“Engellilerin okumasının ne kadar zor olduğunu göstermelerini istiyorum.”

“Engelli birini otobüste ayakta bırakmanın yanlış olduğunu göstermelerini istiyorum.”

“Televizyonda oynamamızı, ders çalışmamızı istiyorum.” “Haberleri işaret dilinde görmek istiyorum.”

“...Engelli sporcular hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyorum...” (UNICEF, 2013:1-164)

Doğrusunu ikrar etmek gerekirse, bir engelli çocuğun yaşadığı zorluğun sosyal hayattaki ifadesinin her birey tarafından hissedilmesi için gereken bütünleşme faaliyetlerinin devlet tarafından tesis edilmesi son derece önemlidir.

Bakınız Avrupa Komitesi Sosyal Haklar açısından şu önemli tespiti yapmaktadır: “Engellilerin, sosyal bütünleşme ve toplum yaşamına katılım hakları vardır”. Engelli kişileri, acıma nesnesi görüp buna göre davranmaktan vazgeçilmesi ve onlara eşit vatandaşlar muamelesine yönelerek saygı duyulmasına yönelik öngörülen düzen anlayışı, Avrupa Konseyi’nin, Bakanlar Komitesi’nin 1992 tarihli (92) 6 sayılı Tavsiye Kararı ile kabul edilmiştir (The European Committee of Social Rights, Digest of Case Law, 2018). 1996 yılında revize edilmiş hali olan Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Türkiye’de 1.8.2007’de yürürlüğe girmiştir. Avrupa Sosyal Şartı’nın denetim organı; Avrupa Sosyal Haklar Komitesidir (ECSR). Engelli yakını çalışanlar bu kapsamda güvence altına alınmıştır. Örneğin Türkiye’de engelli yakını olan çeşitli kurumlarda çalışanlar (polis, jandarma, kamu, öğretmen vd.) erken emeklilik hakkından (Örn. ağır engelli çocuğu evlat edinen dâhil) düşük vergi muamelesi görmeye kadar çeşitli hakları vardır. Bu bir fırsat eşitliğidir. Ayrıca engelli bireylerin iş hukuku çerçevesinde de istihdam kolaylığı sunmaktadır. Daha da öte, Türkiye’de hak ihlalleri söz konusu olduğu zaman Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER),

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) veya Kamu Denetçiliği Kurumu'na ücretsiz olarak başvuru hakkı vardır. Ayrıca ayrımcılık yasağının ihlali konusunda kamu kurum ve kuruluşlarının bir hak ihlali olması durumunda da TİHEK'e başvuru yapılması mümkündür.

Türkiye'nin bu vizyonu, engelliler için eşit vatandaşlık muamelesinin göstergesidir. Elbette buna uygun olarak, birincil haklar "bağımsızlık, sosyal bütünleşme ve toplum yaşamına katılım" haklarıdır. Bunun ışığında, tekrardan vurgulamak gerekir ki ayrımcılık yasağı normu, engellilik bağlamında çok önemli bir role sahiptir. Bu esasa engellerinin niteliği ve kaynağı ne olursa olsun ve yaşları ne olursa olsun tüm engelliler için geçerlidir. Dolayısıyla, devlet vatandaşı olan ve yasal olarak ikamet eden engelli kişiler ile devletin vatandaşı olmayan engelli kişiler arasında sadece yasal metinlerle değil, uygulamada da bir eşitlik olmalıdır (The European Committee of Social Rights, 2018).

Bir devlet, engellerinin niteliği, yaşı, kökeni ne olursa olsun, engellilerin bağımsızlık, sosyal bütünleşme ve toplum yaşamına katılım haklarının etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla gerekli tedbirler almalıdır. Örneğin lise seviyesinin altında eğitim almış engelli gençler, iş piyasasında kendiliğinden çeşitli dezavantajlara maruz kalmaktadır. Devletler, entegrasyonu sağlamak ve hem normal hem de özel okulların yeterli öğretimi sağlamasını garanti etmek için önlemler almalıdır (The European Committee of Social Rights, 2018). Burada ifade etmek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti engelli haklarına yönelik üzerine düşen sorumluluğu uluslararası alandaki sözleşmeler dâhilinde hiç tereddütsüz yerine getiren ender devletlerdendir. Engelli haklarına yönelik mevcut uygulanan sistem ve devlet desteği dünyada en iyi örnekler arasında yer almasına sebeptir. Sosyal hayattan ekonomik desteğe, hayatın çeşitli alanlarında sağlanan indirimlerden veya muafiyetlerden toplumla uyumlaştırılmasına takdir edilecek, yaşamsal hizmetler mevcuttur. Bu manada Türkiye'nin hukuki çerçevesi 1949 yılından beri düzenlenerek uluslararası standartlara getirilmiştir. Örneğin 1949/5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Yasa, 1961/222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Temel Yasası, 1962 ve 1968 yıllarında çıkarılan Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği, 1983/2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yasası, 1983/2828 sayılı Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Yasası, 1986/3308 sayılı Çıracılık ve Mesleki Eğitim Yasası (madde 39 ile engelli çocuklar için mesleki kursların açılması, çıracılık ve öğrencilik haklarından yararlanması), ilerleyen zamanla kimi kararnamele ile engelli çocuk ve bireylere yönelik hakların genişletilmesine

dair kararlar alınarak 30 Mayıs 1997’de Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur (Vural vd., 2004). Daha öte yasa ve mevzuatlar çerçevesinde engelli ailelere de destek verilmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Başkanlığına bağlı Engelli ve Yaşlı Hizmetler Genel Müdürlüğü “Erişilebilir Türkiye Engelsiz Yaşam! Buradayım” sloganı ile erişilebilirlik faaliyetlerinden, engellilere yönelik finansal desteğin mevcudiyetine pek çok alanda aktif bir şekilde engelli birey ve ailelerin yanında olan bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti vardır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Web Sayfası, 2022).

Lakin KKTC’de bu konuda ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere birtakım gayretler gerçekleşmiş, ancak henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Aslında bu konuda dünya bir değişim içindedir. Dünya engelli çocukların haklarına yönelik yeni yeni atılımlarını geliştirse de henüz istenilen boyuta gelememiştir.

Tüm bu detayların ötesinde, ÇHS’nin neredeyse evrensel olarak onaylanmasına ve EHİS’in kabul edilmesine yol açan sosyal ve siyasi seferberliğe rağmen, engelli çocuklar ve aileleri günlük zorluklarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Engellilikle ilgili ayrımcılık ve dışlama, tüm ülkelerde, toplumun tüm sektörlerinde ve tüm ekonomik, politik, dini ve kültürel ortamlarda meydana gelmektedir. Dolayısıyla aşağı yukarı mazisi çok da geçmişe dayanmayan engelli çocuklara dair düzenlemelerin yer aldığı ÇHS ve EHİS yazılı dogmatik hukukun ötesine geçecek toplumsal yaşam sağlanmasını hedefleyen normlara sahiptir. Filhakika, hukuk fakültelerinde engelli bireylerin haklarına yönelik ne kadar çalışma yapıldığı değerlendirilmelidir.

Neticede, ülkede yasa ve mevzuatların varlığı veya yokluğu halinde iki durum ortaya çıkacaktır: Engelli çocukların ve ailelerinin toplumsal hayatta görünür olması ya da olmaması. Örneğin, Binyıl Kalkınma Hedefleri çoğunlukla engelliliği kapsamamaktadır. Sonuç olarak, dünya nüfusunun %15’ini oluşturan ve genellikle yoksulların en yoksulları arasında yer alan engelliler, birçok kalkınma ve insani müdahale programcısından tam olarak yararlanamamıştır (UNICEF, 2018).

Genel gözlem BM raporlarına yansıyan örneğin Romanya gibi ülkelerde “*engelli çocuklara yönelik bir damgalanma varlığı ve bu konudaki endişelerin sürmesidir. Bu damgalanma veya ötekileştirme ise engellilerin evde gizlenmelerine neden olmaktadır*” (CRC/C/ ROM/CO/4, 2009: 15).

BM Çocuk Hakları Komitesi'nin üzerinde durduğu konuların başında, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, mal ve hizmet sunumu (CRC/C/SVK/CO/2, 2007: parag. 39) alanlarında ayrımcılığa karşı koruma sağlanmasıdır. Bu konunun diğer boyutu yoksulluk içinde yaşayan çocukların maruz kaldığı ayrımcılığa maruz kalan engelli çocuklardır (CRC/C/ BEL/CO/3-4: parag. 31-32, 2010).

Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmaları, belirli BM anlaşmaları uyarınca, engelli çocuklar için desteklenen temel eğitime yönelik bir hak oluşturmuştur. Örneğin, BM Çocuk Hakları Komitesi (ÇHS), 9 No'lu Genel Yorumunda, Taraf Devletlerin kaynaklarını engelli çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bütçeleme yükümlülüklerini tanımlamış ve onların sosyal hayata dâhil edilmesini sağlamayı amaçlamıştır (CRC/C/GC/9, 27 Şubat 2007: parag. 20).

Sonuç olarak, BM ÇHS'nin 1989 yılına kadar varan köklü geçmişi vardır. Ayrımcılık yapmama ilkesi bu bağlamda Sözleşme'de benimsenen en temel prensiplerendir.

O halde, bu kadar hassas bir Sözleşme'ye taraf olan Devletlerin, *“her çocuğa bu Sözleşme'de belirtilen haklarına saygı gösterecek ve bu haklara ayrımcılık yapmaksızın... çocuğun...engelliliğine...veya diğer durumuna bakmaksızın”* riayet etmesi ana normdur. Esasen, yazılı metinlerce ruhumuzu rahatlatan bu ifadelerin sosyal yaşamda engelli çocuklar ve aileleri nezdinde değerlendirilmesine bakarak yanıtlanmasının daha önem arz ettiğinin aşikâr olduğu kanaatindeyiz. Ancak meseleye pozitif açıdan baktığımızda olumlu bir şekilde olması gereken temel değerlerin yazılı metne dönüştürülerek çocuklara yönelik farkındalığın sağlanması son derece önemlidir. Zira çocuklar onurlu yaşamalıdır. Kendi kendilerine yeten bir ortamda ve çevrede onları destekleyen insana yakışır muamelelere maruz kaldıkları ve ayrıştırılmadıkları bir çevrede hizmet almaları gereklidir. İster zihinsel ister fiziksel olsun engelli bir çocuğun şahsına saygı duyulan bir çevrenin zorunluluğu, ÇHS'de de yer alır (madde 23).

Aynı şekilde ÇHS'nin 24. maddesi, her çocuğun temel tıbbi tedaviye erişim hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. İlaveten belirtilmesi gereken diğer örneklerden biri 1993 yılında kabul edilen Engelli Kişiler için Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin BM Standart Kurallarıdır. Alınan kararla Engelli Kişiler için Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin Standart Kurallar kabul edilmiş ve üye Devletlerin Kurallara uygun olarak ulusal engellilik programlarını geliştirmeleri talep edilmiştir. Bu kurallar bağlayıcı değildir, ancak siyasi taahhütlerini ifade eder. Lakin kurallar, eşit katılımın

ön koşulları (farkındalık yaratma, tıbbi bakım, rehabilitasyon, destek hizmetleri ve erişilebilirlik gibi) engellilerin yaşamlarının tüm yönlerini ele almaktadır. Neticede BM Engelli Hakları Komitesi (CRPD), EHİS'in 24. maddesi birinci fıkrasında yer alan kapsayıcı eğitim hakkını, (UN Doc. CRPD/C/GC/4, 25 Kasım 2016: parag. 13, 17), Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (CESCR), 5 No'lu Genel Yorumu ve 13 No'lu Genel Yorumunda, Devletlerin engelli çocukların eğitim hakkını güvence altına alma yükümlülükleri ayrıntılı olarak belirlemiştir (UN Doc. E/1995/22, 9 Aralık 1994: para. 35.). Anlaşılacağı üzere burada öngörülen veya bugüne kadar izah edilen tüm hakların ana dayanağı 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ne de olsa burada öngörülen hükümlerde; örneğin 25. madde, anneliğin ve çocukluğun özel bakım ve yardım alma hakkına sahip olduğunu ve evlilik içinde veya dışında doğmuş olmalarına bakılmaksızın tüm çocukların aynı sosyal korumadan yararlanacağını belirtmekte veya 26. madde ile, herkese eğitime eşit erişim hakkı tanındığı ve ebeveynlere çocuklarına verilecek eğitim türünü seçme hakkı öngörülmektedir.

Bütün bu uluslararasılaştırma çalışmalarına rağmen halen engelli çocuk ve bireylere yönelik davalar dünya genelinde yaşanan hak ihlalleri ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini (AHİM) meşgul edebilmektedir. Mahkeme'de yaşanan hak ihlallerine dair bazı ilkeler ve dava isimlerini şu şekilde verebiliriz:

- *Yaşam hakkı konusu*, (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AHİS) madde 2'de ele alınır. Bu konuda görülen davalardan biri 21 Aralık 2010 tarihli Jasinskis / Letonya Davası'na ilişkindir);
- *İşkence veya aşağılayıcı muamele yasağı* (AHİS'in 3. maddesi, örneğin 10 Temmuz 2001 tarihli Price / Birleşik Krallık Davası),
- *Özgürlük ve güvenlik hakkı* (AHİS'in 5. maddesi, örneğin 5 Ekim 2004 tarihli H.L. / Birleşik Krallık (no. 45508/99) Davası),
- *Adil yargılanma hakkı* (Sözleşme'nin 6. maddesi, örneğin 8 Nisan 2003 tarihli Mocie / Fransa Davası),
- *Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı* (Sözleşme'nin 8. maddesi, örneğin 24 Şubat 1998 tarihli Botta / İtalya Davası),
- *Evlenme hakkı* (Sözleşme'nin 12. maddesi, örneğin 22 Ocak 2013 tarihli Lashin / Rusya Davası),

- *Ayrımcılık yasağı* (Sözleşme'nin 14. maddesi, örneğin 30 Nisan 2009 tarihli Glor / İsviçre Davası),
- *Mülkiyetin korunması* (Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokolün 1. maddesi, örneğin 10 Şubat 2015 tarihli Béláné Nagy / Macaristan Davası-Büyük Daire kararı (no. 53080/13), örneğin 12 Ekim 2004 tarihli Kjartan Asmundsson / İzlanda Davası),
- *Eğitim hakkı* (Sözleşme'nin 1 No.lu Protokolünün 2. maddesi, örneğin Gherghina / Romanya davası (no. 42219/07)),
- *Oy kullanma hakkı* (Sözleşme'nin 1 No.lu Protokolünün 3. maddesi, örneğin 2010 tarihli Alaios Kiss / Macaristan Davası).

II. KKTC'DE ENGELLİ ÇOCUKLAR İÇİN MEVZUAT VE UYGULAMALAR

KKTC'de 2016 yılında Kıbrıs Türk Ortopedik Özürlüler Derneği tarafından açıklanan veriler doğrultusunda “engelli sayısının ciddi boyutlara ulaştığı belirtilerek, son kayıtlar doğrultusunda 5 bin 188 engelli bulunduğu” açıklanmıştır (Kıbrıs Net Haber, 2016). O halde açıklanan bu rakam dikkate alındığında KKTC'de engelli çocuklar için ayrı bir çalışma var mıdır? Bu soru düşündürücüdür. Buna yönelik ülke içinde devletin bir idari kurumu olmaması ve meselenin yalnızca sivil toplum çalışmalarında ağırlıklı olarak açıklanan rakamlarla ifade edilmesi üzücüdür. Oysaki Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi 13 Aralık 2006 tarihinde BM Genel Kurulunda toplam elli maddeden oluşan normlarla kabul edilmesi, KKTC Meclisi tarafından da onanmıştır. Başka bir ifadeyle, anılan Sözleşme, KKTC Meclisi tarafından 26 Temmuz 2010 birleşiminde oybirliği ile sayı 38/2010 “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Onaylanmasının Uygun Bulunmasına İlişkin Onay Yasası” olarak kabul edilmiştir. Bu esasa, Sözleşme KKTC'de iç hukuk metni haline gelmiştir. Bu adım elbette KKTC Anayasamızın 90. maddesine dayanmaktadır. KKTC Anayasasında 90. madde, “Uluslararası Antlaşmaları Uygun Bulma” üzerinedir. 90. maddenin beşinci fıkrası gereği “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar yasa hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi olarak görev yapan Yüksek Mahkemeye başvurulamaz.” (KKTC Anayasası, 1985, 31).

Uluslararası anlaşmanın 2010 yılında KKTC Meclisi tarafından kabul edilmesinden bugüne maalesef yasal boşluklar söz konusudur. KKTC Engelliler Federasyonu-

nun sıklıkla gündeme getirerek 15 kez kadük olduğundan bahsettikleri “Özel Eğitim Yasası” henüz kabul edilmemiştir (Kıbrıs Net Haber, 2021). KKTC’de engelli bireylere yönelik kabul edilen yasa ve tüzükler şu şekildedir: 9 Kasım 1993 tarihinde KKTC Meclis birleşiminde kabul olunan “Engellileri Koruma ve Rehabilitasyon ve İstihdam Yasası” (64/93 sayılı); 26 Temmuz 2010 tarihli 24. birleşimde oybirliği ile kabul olunan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunmasına İlişkin (Onay) Yasası İç düzeni (38/2010 sayılı) ve 2014 yılında kabul edilen Özel Sektörde Engelli İstihdamının Desteklenmesi Tüzüğüdür (694/2014). Öte yandan, KKTC’de Mart 2014’ten beri uluslararası literatür ile uyum sağlayan “engelli” kelimesi kabul edilmiştir. Örneğin, Özürlülere Koruma Rehabilitasyon ve İstihdam Yasası’nın adı değişerek Engelli Koruma Rehabilitasyon ve İstihdam Yasası olmuştur. Zaten engelli tabiri kişinin kendi durumundan kaynaklanan ve yetersizliği vurgulamak için kullanılmaktadır (Kibrit, 2015).

Bir kişinin engelli olarak tanımlanarak yasal haklardan istifade etmesi, yalnızca sağlık raporunun belgelenmesi ile mümkün olacaktır. Özellikle de 64/93 sayılı yasası incelendiğinde burada bazı terimleri ifade etmek gerekmektedir:

“Engelli”, doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlüğü olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi ile talasemialı veya orak hücre anemili (sickle-cell) olma halini anlatır.

“Çocuk”, on altı yaşını doldurmamış kişileri anlatır.

“Genç Kişi”, on altı yaşını doldurmuş ancak on sekiz yaşını doldurmamış kişileri anlatır.

Çocuk tanımı konusunda esasen yasalar arasında farklılıklar dikkat çekmektedir. Örneğin 1956 yılında oluşturulan ve 2006 değişiklikleri ile yürürlükte olan Fasıllık 351 Çocuklar Yasası’nda çocuk tanımı: “Çocuk, on sekiz yaşını doldurmamış bir kişiyi anlatır” demektir. Fasıllık 178 ise Çocuk ve Genç Kişilerin Çalıştırılması Yasası’dır. Burada çocuk tanımı: “Çocuk on altı yaşını doldurmamış kişileri anlatır” ifadesi kullanılmaktadır; 64/93 sayılı yasada: “Çocuk, on altı yaşını doldurmamış kişileri anlatır”. İlâveten Sayı 6/1996 ÇHS’nin birinci maddesinde ise çocuk: “Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan yasaya göre daha erken yaşta reşit olma durumu

hariç on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” demektedir. Burada uluslararası sözleşmenin KKTC Meclisince onanması hususu nazara alındığında, uluslararası sözleşmelerin temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren konularda yasaların üzerinde olduğu aşıkardır. Bu Sözleşme’de yer alan, “çocuk tanımının, on sekiz yaşını doldurmamış kişiyi anlatır” ifadesi dikkate alındığında bu tanımın engelli çocuklar açısından da değerlendirilmesi gereken bir durum olduğu kanaatindeyiz. Tüm bu yasalara bakıldığında 64/1993 Sayılı Yasa’nın, temelde engellilerin istihdamını hedeflemekte olduğu görülmektedir. Bu yasanın varlığına rağmen 2022 Mayıs ayında Engelliler Federasyonu’nun ortaya koyduğu bildiri de “2006 yılından beri kamuya istihdamın yapılmadığı” (Halkın Sesi Gazetesi,2022) yönündeki açıklamaya bakıldığında anılan yasanın temel amacının gerçekleştirilemediğini göstermektedir. Oysa anılan yasanın amaçlarından biri de *“engelleri, kendi güçleri ve becerilerini kullanmalarını sağlayarak tüketici olmaktan kurtarıp üretici duruma getirmek ve yaşamlarını huzur, güven, sağlık ve mutluluk içinde sürdürmelerini sağlamaktır”* (64/1993 Yasa, madde 3, paragraf 3: 3).

2010 yılında her ne kadar “EHİS” onaylansa da burada öngörülen amacın dahi her anlamda sosyal hayatta yerine getirilemediği görülmektedir. Sağlık anlamında engelli çocuklar için bir hizmet anlayışı sınırlı olup, bu çocukların bakıcılığını üstlenecek uzman, mesleki eğitime sahip kişilerin şartlarını belirleyecek “Bakıcılık Yasası” da bulunmamaktadır. Bu durum ciddi eksiklikleri de beraberinde getirmektedir. Ailelere ve engelli çocuklara tam bir destek hizmetinin (Engelli Dairesi gibi) bulunmayışının çok yönlü negatif etkileri olabilecektir. Özellikle de bu durumun çocuklara yönelik eğitim, sağlık, çevre, sosyal hayat, sosyal bağımsızlığın geliştirilmesinde görünür ilerlemelerin sağlanmasına katkı sağlamayacağı kanaatindeyiz. Engelli çocuklarımızın diğer çocuklarla toplumsal eşitliği, sosyal hayatta hissedilmelidir. Bugün KKTC’de engelli çocuklar için bulunan bir park yoktur. Bu en basit hali ile bir örnektir. Bu durum elbette 2010 yılında kabul edilen EHİS’in doğasına da aykırıdır. Ancak bu durumun daha ötesinde engelli çocukların gittikleri eğitim merkezlerinde “bakıcıları” tarafından şiddete maruz kaldıklarına yönelik kimi zaman haberler çıkmaktadır (Kıbrıs Postası,2021).

Buna rağmen engelli bireyleri koruyucu anayasal maddelerimiz bulunmaktadır:

Madde 57: Özel Olarak Korunma Hakkıdır. Buna göre: *“Devlet, ruhen ve bedenen özürülülerin topluma uyumlarını sağlamak amacı ile onların eğitim, rehabilitasyon,*

istihdam ve sosyal yardımları için gerekli kurum ve kuruluşların kurulmasını sağlar. Devlet, malulleri, gazileri, yaşlıları ve çalışamayacak durumda olanları korumak, korunmaya muhtaç çocukları topluma kazandırmak için her türlü önlemi alır. Bu hak ve kolaylıklar yasa ile düzenlenir” denilerek bu konudaki yükümlülüğün devlet sorumluluğunda olduğu görülmektedir.

Madde 59: Öğrenim ve Eğitim Hakkı izah edilmektedir. Buna göre “*eğitim hakkından kimsenin yoksun bırakılmayacağı, devletin gözetim ve denetimi altında eğitimin serbest olduğu, gereken gereksinimi sağlamada devletin rolü olduğu*” belirtilse de engelli çocuklar için özel bir atıf yer almamıştır.

Madde 8: Eşitlik kapsamında “*ülkede herkesin ayrım gözetmeksizin anayasa ve yasalar önünde eşit*” olduğu belirtilmektedir.

Yukarıda da izah edildiği üzere bu anayasal hükümlerin uygulamada toplumsal hayatta hissedilmesinin nasıl önemli olduğu anlaşılabilir. Bu açıdan anayasaya ve uluslararası sözleşmelere aykırı olmayacak yasal metinlerin bizzat engelli çocuklar ve aileleri için KKTC Cumhuriyet Meclisi’nde ihtiyaçlara göre oluşturulması hayattır, şarttır, sorumluluktur.

Üzülerek belirtmeliyiz ki; halen “*Belediyeler Yasası, Yollar ve Binalar Yasası, İmar Yasası olması gerekirken engelli kişilerin erişilebilirlik hakkı ile bağlantılı doğrudan bir düzenleme içermemektedir*” (Kibrit, 2015). “*Kaldırımlar tasarlanırken özürülülerin kullanımına olanak verecek uluslararası tasarım standartları göz önünde bulundurulacaktır*” bendi 2011 yılında Yollar ve Binalar Yasası Tüzüğüne eklenmiştir. Ancak bu standardizasyon henüz sağlanmamıştır. Ayrıca Kat Mülkiyeti ve İrtifakı Yasası, engelli kişilerin erişilebilirlik hakkını korumak için bazı düzenlemeler içermektedir (Kibrit,2015). Ancak bu düzenlemeler yaşamın genel anlamında halen kendisini hissettirememektedir.

Çalışma Dairesi 2014 senesine ait verilerde, daireye kayıtlı engelli sayısının 4995 kişi olduğu belirtilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’ne göre dünya nüfusunun yaklaşık %15’i engelli olup bunların %2-4’ü işlevsellikte önemli zorluklar yaşamaktadır. Bu rakam, 1970’lere dayanan ve yaklaşık %10’luk bir rakam öneren önceki DSÖ tahminlerinden daha yüksektir (World Report on Disability, 2021).

III. KKTC İÇ HUKUKUNDA ÇOCUK ENGELLİLERE YÖNELİK SUÇLARA DAİR KARARLAR VE BASINDA ÇIKAN HABERLER

Engelli çocukların, engelli olmayan çocuklara göre şiddete maruz kalma olasılığı neredeyse dört kat daha fazladır. Engellilikle ilgili damgalama ve ön yargılar ile çevredeki yetersizlik, engelli çocukların sağlık hizmetlerine erişmek veya topluma katılmak için okula gitmelerini çok daha zorlaştırmaktadır. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü'nün "Çocuklara Yönelik Şiddet" başlığında yayımladığı bildiri de şu çarpıcı detaylar yer almaktadır (World Health Organization, 2020):

"Çocuklara yönelik şiddet, ebeveynler veya diğer bakıcılar, akranlar, romantik partnerler veya yabancılar tarafından 18 yaşın altındaki kişilere yönelik her türlü şiddeti içerir.

Küresel olarak, 2-17 yaşları arasında 1 milyara kadar çocuğun geçtiğimiz yıl fiziksel, cinsel veya duygusal şiddet veya ihmale maruz kaldığı tahmin edilmektedir.

Çocuklukta şiddete maruz kalmak, yaşam boyu sağlık ve esenliği etkiler.

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin 16.2 numaralı hedefi çocuklara yönelik istismar, sömürü, insan ticareti ve her türlü şiddet ve işkenceye son vermek" olduğunu açıklamıştır.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre çocuğa yönelik şiddet türleri (2020) aşağıdaki şekildedir:

"Kötü muamele (şiddet içeren cezalar dâhil) fiziksel, cinsel ve psikolojik/duygusal şiddeti içerir ve bebeklerin, çocukların ve ergenlerin ebeveynleri, bakıcıları ve diğer otorite figürleri tarafından çoğunlukla evde ve aynı zamanda okullar ve yetimhaneler gibi ortamlarda gerçekleşir.

Zorbalık (siber zorbalık dâhil), başka bir çocuk veya çocuk grubu tarafından, istenmeyen saldırgan davranışlardır. Tekrarlanan fiziksel, psikolojik veya sosyal zararı içerir ve genellikle okullarda ve çocukların toplandığı diğer ortamlarda ve çevrimiçi ortamda gerçekleşir.

Gençlere yönelik şiddet, 10-29 yaşları arasındaki çocuklar ve genç yetişkinler arasında yoğunlaşmaktadır, çoğunlukla topluluk ortamlarında tanıdıklar ve yabancılar

arasında meydana gelir, zorbalık ve silahlı veya silahsız (silah ve bıçak gibi) fiziksel saldırıyı içerir ve çete şiddetini içerebilir.

Yakın partner şiddeti (veya aile içi şiddet), yakın bir partner veya eski partner tarafından fiziksel, cinsel ve duygusal şiddeti içerir. Erkekler de mağdur olabilese de yakın partner şiddeti kadınları orantısız bir şekilde etkiler. Çocuk yaşta evliliklerde ve erken/zorla evliliklerde genellikle kız çocuklarına karşı görülmektedir. Romantik ilişki içinde olan ancak evli olmayan ergenler arasında buna bazen “flört şiddeti” denir.

Cinsel şiddet, rıza dışı tamamlanmış veya teşebbüs edilen cinsel teması ve teması içermeyen cinsel nitelikteki eylemleri (röntgencilik veya cinsel taciz gibi) içerir; rıza gösteremeyen veya reddedemeyen birine karşı işlenen cinsel ticaret eylemleri içerir.

Duygusal veya psikolojik şiddet, bir çocuğun hareketlerini kısıtlamayı, aşağılamayı, alay etmeyi, tehdit ve yıldırma, ayrımcılığı, reddetmeyi ve diğer fiziksel olmayan düşmanca muamele biçimlerini içerir.

Biyolojik cinsiyetleri veya cinsiyet kimlikleri nedeniyle kız veya erkek çocuklara karşı yöneltildiğinde, bu tür şiddetlerden herhangi biri toplumsal cinsiyete dayalı şiddet de oluşturabilir”.

KKTC’de henüz engelli çocuklara yönelik şiddet hakkında verilen bir mahkeme kararı tespit edilmemiştir. Ancak, basında son dönemlerde engelli çocuklara şiddet ve istismar haberleri artmıştır. Örneğin “Özel eğitim merkezinde şiddet gören 12 yaşındaki engelli çocuğun annesi “Benim çocuğumun canı yandı, başka çocuklar da yanmasın. Engelli çocuklara sahip çıkılsın” çağrısında bulunmuştur (Kıbrıs Postası, 6 Mayıs 2021). Gerçekleşen bu olaya yalnızca bir derneğin kınama mesajı gerçekleştirmesi ise düşündürücüdür. Bu nedenle Kıbrıs İşitme Konuşma Engelliler Vakfı (KİKEV) Başkanı Bahire Coşkuner Doğru’nun sosyal medyadan gösterdiği tepki anlamlı olmuştur (Kıbrıs Gazetesi, 6 Mayıs 2021)

Esasen şaşırtıcı bir şekilde son dönemlerde basına yansıyan kimi haberlerde engelli çocuk ve ergenlere yönelik suçlar artmıştır. Örneğin 12 yaşındaki işitme engelli kızın öğretmeni tarafından darp edilmesi üzerine, ailesinin Gazimağusa Polisine şikâyetinde bulunduğu belirtilmiştir (Kıbrıs Gerçek, 17 Mart 2018).

21 yaşında, down sendromlu kıza Mağosa bölgesinde tecavüz gerçekleştiği haberi 2022 Mart ayında gerçekleşmiştir. Libya uyruklu A.Q.V kişinin down sendrom-

lu kıza cinsel saldırıda ve cinsel tacizde bulunduğu, yapılan şikâyet üzerine ortaya çıkmıştır. Anılan şahıs 11.04.2022 tarihinde tutuklanmış ve 12.04.2022 tarihinde çıkarıldığı mahkemede hakkında 3 gün tutukluluk emri temin edilmişti (Gündem Kıbrıs, 15 Nisan 2022).

Yine bir bakım evinde çalışan bakım görevlisinin İskele ilçesi Sınırüstü köyünde faal olan yaşlı bakım evinde 2020 ile 2021 yılları arasında, kendi rızası ile ilişkiye girmeye ehli olmayan engelli bir kıza cinsel tecavüz, cinsel saldırı ve vahim zararda bulunduğu haberi yer almıştır. Bu olay ile anılan zanlı, 10 Mart 2022 tarihinde tutuklanarak 11 Mart 2022 tarihinde çıkarıldığı mahkemede, hakkında 3 gün ardından 7 gün daha tutukluluk emri verilmiştir (Bimaşet İnternet Gazetesi, 2022).

IV. KKTC'DE BULUNAN ENGELLİ DERNEK VE FEDERASYONLARIN TALEPLERİ

KKTC'de 2021 yılında Engelliler Federasyonu 15 maddeden oluşan ihtiyaçları, basın yolu ile kamuoyuna açıklanmıştır (10 Mayıs 2021, Gündem Kıbrıs).

Anılan talepler aşağıdaki şekildedir:

1. Acilen Engelliler Dairesi kurulması: Bu şekilde doğrudan engellilerin problemleri ile ilgilenilmesinin sağlanması,
2. KKTC Meclisinin ivedilikle Özel Eğitim Yasa ve Tüzüklerini çıkarması,
3. Devletin 18 Yaş Üstü Engellileri kapsayan Rehabilitasyon Merkezlerini ve ihtiyaç hasıl olan kadroları ortaya koyan, Engelsiz Yaşam Evi projesine destek vermesi,
4. Mevcut tüzüklerin iyileştirilmesi: Engellileri Koruma, Rehabilitasyon ve İstihdam Yasası altında mevcut olan Derecelendirme Tüzüğü, İş Koşulları ve Nakdi Yardımlar Tüzüğü ile Hak ve Ödevler Tüzüğü'nün yeniden düzenlenmesi,
5. Engelli vatandaşların eşitlikçi haklara sahip olması, kamuya açık alanlara erişim, dolaşım, ulaşım sorunlarına ivedilikle çözüm getirilmesi, aynı eşitlik şartlarında kamu hizmetlerinden yararlandırılmaları,
6. 2006 yılından beri gerekçesiz olarak kamuya yapılmayan yüzde dörtlük engelli istihdamın acilen yapılması ve sağlık kurulu raporu nedeni ile istihdam edilemeyen engellilere de asgari ücret düzeyinde nakdi yardım sağlanması,

7. Engelli ailelerin maddi gereksinimine bakılmaksızın özel eğitim gereksinimi olan engellilerin bakıcılarına asgari ücret düzeyinde maaş bağlanması,
8. BM Engelli Hakları Onay Yasasının acilen uygulanması, ihtiyaç olan tüzüklerin ivedilikle çıkarılması,
9. Nakdi yardım alan engellilere telefon, su, elektrik gibi muafiyetlerin acilen sağlanması,
10. Engelli çocukların ilçelerde özel eğitim okullarına veya kaynaştırılmış/kaynak eğitime devam edebilmeleri için engelli çocukların ulaşımını sağlayacak servislerin bakıcıları ile birlikte uygulamaya konması,
11. 18 yaş üstü Engelliler Rehabilitasyon Merkezi yanındaki alana Engelli Tatil Köyü yapılmasının sağlanması,
12. 1985'te iki engelli derneğine (Engelsiz Yaşamı Destekleme Derneği, Kıbrıs Türk Görmezler Derneği) tahsis edilen merkez bina ve okul arsalarının *tapularının verilmesi*,
13. Kıbrıs Türk Görmezler Derneği tarafından inşa edilecek olan tam donanımlı göz hastanesi için devlet tarafından uygun görülecek bir yerin geciktirilmeden *tahsis edilmesi*,
14. *Engelli Ailesi Dayanışma, Kıbrıs Türk Zihinsel Engelliler Derneği Umut Otizm Derneklerine* yer veya bina tahsis edilmesi için acilen gereğinin yapılması,
15. Engellileri Koruma Rehabilitasyon ve İstihdam Yasası altında oluşturulan Engelliler Komitesi'nin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde en az *2 ayda bir* toplanmasının acilen sağlanmasıdır.

Yukarıda anılan taleplerin genel manada ekonomik nitelik arz eden sorunsallıkların giderilmesi yönünde ön plana çıkması ve diğer yasal düzenlemelerin giderilmesi yönünde siyasi iradenin ön plana çıkarılması adına gerçekleştirilen öneriler yerinde olmakla birlikte yeterli değildir.

SONUÇ

Yasaların ruhu ölmemeli ve ivedilikle yerine getirilmesini sağlayıcı iyileştirmeler gerçekleştirilmelidir. KKTC'de temel sorun engellilere yönelik oldukça kısıtlı mevzuat varlığı ve bu hükümlerin sosyal hayatta yerini bulamadığının anlaşılmasıdır. 64/1993 Yasası'nın amacına bakıldığında şu üç temel unsur ifade edilmektedir;

Bu Yasanın amacı şunlardır:

39/2014

“(1) Bedensel veya ruhsal yönden çalışamayacak kadar hasta olan veya engelli olan kişilere sosyal ve psikolojik destek sağlamak;

(2) Doğuştan veya sonradan kaza, hastalık ve benzeri nedenlerle meydana gelen engellerinden dolayı, kısmen veya tümüyle fonksiyon kaybına uğrayan ve normal yaşam gereklilerine uymama durumunda olan kişilerin fonksiyonel yeteneklerini, tıbbi, psikolojik, sosyal ve işe yönelik biçimde yeniden kazandırmak ve istihdam edilenlerin maaş, ücret ve diğer özlük haklarına ilişkin hususları düzenlemek; ve

(3) Engelleri, kendi güçleri ve becerilerini kullanmalarını sağlayarak tüketici olmaktan kurtarıp üretici duruma getirmek ve yaşamlarını huzur, güven, sağlık ve mutluluk içinde sürdürmelerini sağlamak”.

Yukarıdaki amaçlara bakıldığında engelli çocuklara ve ailelerine yönelik sosyal ve psikolojik desteğin sağlandığı bir danışmanlık hizmeti öngören kurul olmadığı gibi engelli bireylerin maaşları da ciddi sorun olarak görülmektedir. Esasen bu yasa engelli çocuklar için oluşturulan bir yasa değil, ancak engellilere yönelik istihdam ve rehabilitasyon anlayışını ortaya koyan bir düzenlemedir. Bu da doğal olarak engelli çocukların ailelerini etkileyen bir durumdur. Esasen temel sorun engelli çocuklar için kendine münhasır bir yasa olmadığı gibi, onlara özgü özel eğitim yasasının da bulunmamasıdır. Bu bağlamda adına ister Özel Eğitim Yasası densen ister başkaca isimlerle anılsın, temel mesele yasal düzenlemelerin olmamasıdır. Bilindiği üzere, 2010 yılında KKTC Meclisi tarafından onanan “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” hükümlerinin toplumsal hayatta hissedilmemesinin temelinde de yasal boşluklar vardır. Yasa olmayan yerde uluslararası sözleşmenin anlamı olmaz. O halde Sözleşme'ye dayalı olarak toplum genelinde hayat bulması gereken pek çok mesele vardır. Örneğin bu Sözleşme'nin temel amacı engelli ço-

cukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulması meselesinin tüm genel ilkeler bağlamında bütünsellik içinde sistematik olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Yine Sözleşme'nin en temel unsurlarından biri olan hususun bizzat devletlerce uygulanmasını sağlayacak yasalar ve politikaların geliştirilmesi meselesidir. Bu konuda maalesef KKTC'de yerleşmiş bir politik anlayışın olmadığı, yasal boşlukların mevcudiyeti ile görülmektedir. Engelli çocukların karar alma süreçlerinde yer alması temel hedeflerden olması gerektiği unsuru da uygulamada görülmemektedir. 2010 yılında kabul edilen Sözleşme'de engelli kadın ve kız çocukların ayrımcılığa tabi olmaması için temel hak ve özgürlüklerde koruyucu tedbirlerin alınmasına yönelik beklentiler mevcuttur. Elbette ana unsur olan engelli çocukların, devletin tüm eylemlerinde çıkarlarının gözetilerek hareket edilmesi, kendilerini etkileyen her konuda görüşlerinin alınabilmesi, bu ortamların sağlanması, söz haklarının daha görünür kılınması ve engeline uygun bir şekilde destek alması en temel insan hakkıdır.

KKTC'de engelli çocuklar özel eğitim okullarında eğitim görebilmektedir. Ancak eğitim saatleri yeterli bulunmadığından, maddi imkânı olan aileler dışarıdan eğitim desteği almaya çalışmaktadır. Erişilebilirliğin önemini izah etmek için bu konuda çalışmalar şarttır. Binalardan ulaşım, okullardan evlere, ulaşılabilirlik sorunu hayatın her alanında yaygındır. Sadece bazı kurum ve market önlerinde engelli araç park yerleri koyarak engellilere saygı olmadığı aşikârdır. Alışverişlerde Braille alfabesi, anlaşılması kolay işaretlerin yerleştirilmesi, internet dâhil pek çok erişim kolaylığının özel ve kamu alanında sunulması, erişimin birkaç unsurudur. Engelli çocukların bakım sorumluluklarını yerine getiren ailelere destek, en az bu çocuklara verilecek destek kadar önemlidir. KKTC'de kaynaştırma okulları bulunması elbette çok önemlidir. Ancak engelli çocukların okullarda, etkinliklerde, daha ön plana çıkarılması, tiyatro, oyun, eğlence, spor ve boş zaman aktivitelerinde diğer bireylerle eşit ortamı paylaştığı hissettirilmelidir. Bu yönde çaba sarf eden özveriyle öğretmenlerin varlığı düşünüldüğünde, elbette tenzih ederek konuyu işlemek önem arz edecektir.

Netice itibarıyla, bu sorunların aşılmasında Meclise önemli görevler düşmektedir. KKTC genelinde baktığımızda, siyasi partilerin kendi seçim kotalarında engelli bireylere özgü olacak bir mecburi kontenjan yoktur. Oysa engelli bir bireyin siyasi aday gösterilmesi ve Meclise girmesi, sorunların gündeme getirilmesinde de önemli bir fırsat olabilir.

KKTC'de mevcut yasal çerçevenin revize edilmesi ve bunlara dair ek yasaların yapılması elzemdir. Örneğin: Engelli Eğitim Yasası (doğumdan-21 yaşına kadar olması daha kapsayıcı olacaktır), engellilere yönelik zorbalık, şiddet, darp gibi ceza suçu açısından işlenen suçlarda ağırlaştırılmış cezaların getirilmesi veya engelli bireyin kendini savunmak için bir suç işlediğinde alacağı cezai yaptırımın ıslah koşulları seçenek olarak- olayın olgusuna göre- değerlendirilerek oluşturulması (oluşturulacak İnsan Hakları Yasası altında), *Engelli Aile ve Eğitimciler Hizmetine Özel Yönetmenliği* oluşturulması, *Fiziksel ve Zihinsel Engelliler için Eğitim Yasası* gibi düzenlemeler yapılması tartışılmalı, düşünülmelidir. Bu boşlukların ötesinde çocuk engellilerin bakımını üstlenecek *Engelli Bakıcılar Yasası* yoktur. Elbette adada tartışılan *Özel Eğitim Yasası* yalnız başına *tüm hususlara detaylıca* çare üretemeyecektir. Özellikle de Türkiye'deki güçlü yasal düzenlemeler dikkate alındığında, KKTC'nin Türkiye Cumhuriyeti'nden destek ve rehberlik alması olumlu katkı sağlayacağı *kanatındeyiz*. Bu konuda hazırlanacak bir protokol mevcut altyapı eksiklikleri dâhil toplumsal hayattaki sorunlulukları pek çok açıdan *çözümleyici katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir*.

Burada üzülecek ifade etmekte fayda vardır ki; KKTC'de onaylanan uluslararası Sözleşme'nin uygulanmasını sağlayacak tüzükler olmadığı gibi *Aile ve Sosyal İşler Bakanlığı* gibi önemli bir kurumun bulunmaması da bu tür sorunlarda engellilerin yalnızlaşmasına yol açmaktadır. Engel alanlarının eğitim açısından tasnif edilmesi ve uzman eğitimcilerin, bakıcıların hatta aile bireylerinin bu alanlara dair devlet tarafından her açıdan desteklenmesi (altyapı, rehabilitasyon, eğitim, sağlık, psikolojik, mali vd.) son derece önemlidir. Düşünmek gerekirse; otizm, sağır-görme engelli, ya da yalnızca sağırılık, duygusal rahatsızlık, işitme bozukluğu, zihinsel engellilik, çoklu engellilik, ortopedik bozukluklara özgü eğitimler dışında bir de diğer sağlık engellileri, özel öğrenme yetersizliği, konuşma veya dil bozukluğu, travmatik beyin hasarı, görme engelli dâhil görme bozukluğu olan engelliler için hassas bir dengede yasal mevzuatlar ve rehberlikler oluşturulmalıdır. KKTC'de devlet kontrolünde bireyselleştirilmiş eğitimler düzenlense de yeterli olmadığı için özel eğitim merkezlerinde çocuklar eğitimlerine maddi gücü oranında devam etmektedirler. Görme engelli ve az görenler için asgari düzeyde sokak düzenlemeleri geliştirilmelidir. Neticede anılan çocukların hepsinin de özel olarak tasarlanmış eğitimin devlet tarafından daha artan imkanlarla verilmesine ihtiyaçları vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu manada örnek model uygulamalarından yararlanılması takdir edilmelidir. Ayrıca, KKTC'nin ana vatani olan Türkiye Cumhuriyeti ile engelli haklarına yönelik kamu hizmeti dâhil

özel alana yansiyacak sivil toplumların da bir araya getirileceği müşterek projeler geliştirilmesi ile daha hızlı ilerleme kaydedebileceği kanaatindeyiz.

Öte yandan, KKTC’de bazı seçilmiş okullarda kaynaştırma eğitimi bulunuyor olsa da ülke genelinde tüm normal devlet ve özel okullarda ilkokuldan itibaren engelli çocuk hakları anlatılmalıdır. Bu eğitim anlayışı, karşılıklı anlayışın ve tanınmanın deneyimini yaşatacak imkanların artırılması eşitliği, farkındalığı sağlayacaktır. Şüphesiz eğitim sisteminde bu çeşitliliğin varlığını sunacak bilgilendirici eğitim modülleri sağlanmadığında ve barındıramadığında zorluklar ortaya çıkabileceği kanaatindeyiz. Bu da engelli çocukların toplum hayatından marjinalleştirilmesi ve dışlanması ile sonuçlanmasına sebep olabilecektir. Bu nedenle KKTC’de atılan olumlu adımların daha da ilerletilmesinde, Türkiye’nin önemli bir ülke olarak rol alması talep edilmelidir. Zira Türkiye, engelli çocuk ve bireylerle ilgilenilecek sürdürülebilir idari programını bir Daire ve buna dair hizmet alanlarını tesis eden sistem kurmuştur. Türkiye’de insan haklarına saygı temelinde, özellikle engelli çocuklar ve diğer tüm engelli bireyler için ilerletilen programların, ailelere sağlanan kolaylıkların, KKTC tarafından da hem hukuki hem de idari manada örnek alınarak daha ileri noktaya taşınması sorunsallıkların giderilmesinde önemli unsur olacağı kanaatindeyiz.

Netice itibarıyla, 1989 ÇHS’den bugüne çocuklarımızın renk, dil, ırk, cinsiyet, engel fark etmeksizin çocuk oldukları unutulmamalıdır. Bugüne kadar KKTC’de geçirilen yasaların varlığı, yapıcı adımlar olmakla birlikte, mevcut tikanıklığın hukuki çerçevede giderilmesi, mevcut sistemdeki aksaklıklar için temel unsurdur. Bu engelin psikolojik yönü açısından tüm insanlar nezdinde farkındalığın sağlanması, saygının inşası ve ayrımcılık olmayan düzenlemelerin, eşitliğin ifadesi açısından önem arz ettiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda sergilenen samimiyetin daha görünür olabilmesi adına, 2010 yılında kabul edilen EHİS’in, hayatın her alanında görünür olması önemlidir. Engelli çocuklar toplumun eşit bir parçası, bütünüdür. Onların bir tebesümü dünyayı güzelleştirir. Onları mutlu etmek yok saymamaktan geçer. KKTC’de engelli çocuklar yurttaş olup olmadığına bakılmaksızın insandır. Unutulmamalıdır ki tüm engelliler için bütüncül bir irade, tüm engelleri kaldıracaktır.

KAYNAKÇA

Makaleler

- Başbakkal, Z., Bilsin, E. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Çocuklar, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 65-78.
- Çitil M., Doğan, İ. (2019). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yapısı ve Toplumsal İlişkilerinin Belirlenmesi, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19 (43), 61-79.
- Kibrit, G. (2015). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Engelli Hakları, Hakeri, H., Doğan, C., (ed). İçinde *Uluslararası Sağlık Hukuku Sempozyumu*, 16-17 Ekim 2014, *Türkiye Barolar Birliği*, 137-148.
- Seyidel, E., H., Yıkılkan, H., Görpeliöğlü, S. (2016). Engelli Çocuk Yakınlarının Gereksinimleri ve Mevcut Hak ve Hizmetlerden Yararlanma Durumları, *Smyrna Tıp Dergisi*, No.47, 1-8.
- Vural , S., Yücesoy,Ş. (2004). Türkiye'de Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Hizmetlerin Yasal Yapılanmasında Avrupa Birliği'ne Uyum Çabalarının Yansımaları, *Sosyal Bilimler Dergisi 2003-2004*, 141-158.
- Yumuşak, M. (2014). Şanlıurfa'da Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorlukların Araştırılması Projesi Araştırma Raporu, No:TRC2/14/DFD/0002. *Şanlıurfa Kalkınma Derneği*, 1-132.

Uluslararası Kurumlar

- Avrupa Konseyi, Engelli Kişilerin Hakları, (2022). 20 Nisan 2022 tarihinde <https://www.coe.int/en/web/disability> adresinden alındı.
- BM Dökümanları (1948). Birleşmiş Milletler. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi.
- BM Dökümanları (1993). Birleşmiş Milletler-Engellilik. Engelliler için Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin Standart Kurallar- Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities.
- BM İnsan Hakları Komitesi. (2007). Promoting the Rights of Children with Disabilities. UNICEF Innovation Research Centre, 2 Nisan 2022 tarihinde <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx> adresinden alındı.

- Council of Europe, (2012). The right of people with disabilities to live independently and be included in the community, *Council of Europe Publishing*, France.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2 Mart 2022 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/eyhgm> adresinden alındı.
- Madde 15(3). European Social Charter (Revised), Strasbourg, 3 May 1996.
- Mental Disability Advocate Center, (2022). Bulgaria, 28 Nisan 2022 tarihinde <http://mdac.org/en/bulgaria> adresinden alındı.
- The European Committee of Social Rights (2018). Digest of Case Law, Aralık 2018, 1-242
- Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 10 Mayıs 2022 tarihinde <https://aile.gov.tr/eyhgm> adresinden alındı.
- UN Committee on the Rights of the Child (2007), Concluding observations: The Slovak Republic, 10 July 2007, CRC/C/SVK/CO/2, parag. 39.
- UN Committee on the Rights of the Child, Concluding observations: Romania, (2009). CRC/C/ROM/CO/4.
- UN Committee on the Rights of the Child, Concluding observations: Belgium, (2010). CRC/C/BEL/CO/3-4, paragraflar. 31-32.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), (1994). General Comment No. 5: Persons with Disabilities, E/1995/22, <https://www.refworld.org/docid/4538838f0.html> adresinden alındı.
- UNESCO, Salamanca Statement. 10 Mayıs 2022 tarihinde <http://www.csie.org.uk/> adresinden alındı.
- UNICEF (1989). United Nations Convention on the Rights of the Child. BM Dökümanları, 5 Nisan 2022 tarihinde https://www.unicef.org/crc/files/Rights_overview.pdf adresinden alındı.
- UNICEF (2007). Promoting the Rights of Children with Disabilities, UNICEF Digest. Innocenti Research Centre.
- UNICEF (2013). Rights of Children and Adolescents, 23 Nisan 2022 tarihinde https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/35980/Challenges-15-ECLAC-UNICEF_

es.pdf;jsessionid=2F2A4A9CC790CABCF6684E33A267820A?sequence=1) adresinden alındı.

UNICEF (2018). Disabilities, 17 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.unicef.org/disabilities/> adresinden alındı.

United Nations, (1981). The International Year of Disabled Persons, 8 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.un.org/development/desa/disabilities/the-international-year-of-disabled-persons-1981.html> adresinden alındı.

United Nations, United Nations Decade of Disabled Persons 1983-1992.

World Health Organization, Violence Against Children, 2020, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children> adresinden alındı.

World Report on Disability 2021, 20 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability> adresinden alındı.

Yasalar

Sayı 64/1993 Engellileri Koruma, Rehabilitasyon ve İstihdam Yasası, KKTC Mahkemeleri, Lefkoşa.

Fasıl 352 Çocuklar Yasası, KKTC Mahkemeleri, Lefkoşa.

Sayı 38/2010 Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Onaylanmasının Uygun Bulunmasına İlişkin Onay Yasası, KKTC Mahkemeleri, Lefkoşa.

694/2014 Özel Sektörde Engelli İstihdamının Desteklenmesi Tüzüğü, KKTC Mahkemeleri, Lefkoşa.

KKTC Anayasası, KKTC Mahkemeleri, Lefkoşa.

1949/5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Yasa, Türkiye Cumhuriyeti, KKTC Mahkemeleri, Lefkoşa.

1961/222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Temel Yasası, Türkiye Cumhuriyeti.

1962 ve 1968 yıllarında çıkarılan Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği, Türkiye Cumhuriyeti.

1983/2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yasası, Türkiye Cumhuriyeti.

1983/2828 sayılı Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Yasası, Türkiye Cumhuriyeti.

1986/3308 sayılı “Çıkrıklık ve Mesleki Eğitim Yasası, Türkiye Cumhuriyeti.

Sayı 6/1996 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Onaylanmasının Uygun Bulunmasına İlişin Yasa, KKTC.

30 Eylül 1953 tarihli, Fasıl 178 Çocuk Ve Genç Kişilerin Çalıştırılması, Çocuk ve Genç Kişilerin Çalıştırılmasına İlişkin Yasa'yı Değiştiren ve Konsolide eden Yasa, KKTC.

Uluslararası Sözleşmeler

1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.

1971 Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi.

1976 Sosyal ve Kültürel Haklar, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi.

1975 Özürlü Hakları Bildirgesi, Genel Kurul, BM.

1981 Uluslararası Engelliler Yılı (Birleşmiş Milletler).

1983–1992 Uluslararası Engelliler On Yılı (Birleşmiş Milletler).

1990 Herkes için Eğitim Dünya Bildirgesi ve Temel Öğrenme İhtiyaçlarını Karşılamaya Yönelik Eylem Çerçevesi.

1990 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.

1993 Engelli Kişiler için Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Standart Kuralları.

1994 Salamanca Bildirisi ve Özel İhtiyaç Eğitimine İlişkin Eylem Çerçevesi, UNESCO.

1995 Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi, Kopenhag Deklarasyonu ve Eylem Programı.

1998/31-1998 Engelli Kişilerin İnsan Hakları, 1998/31 sayılı İnsan Hakları Komisyonu Kararı.

2000 Engellilerin İnsan Hakları, 2000/51 sayılı İnsan Hakları Komisyonu Kararı.

2000 Dünya Eğitim Forumu, Dakar, Açıklama ve Eylem Çerçevesi.

2006 BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, A/RES/61/106.

2016 Engelli Haklarına Dair Sözleşme, Kapsayıcılık hakkı hakkında 4 (2016) numaralı genel yorum-Eğitim, CRPD/C/GC/4, BM Belgeleri.

Basın Haberleri

- Engelli Çocuğa Şiddet Uygulandı, *Kıbrıs Gazetesi*, 6 Mayıs 2021, 3 Mart 2022 tarihinde <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/engelli-cocuga-siddet-uygulandi-h111420.html> adresinden alındı.
- Engelli kıza tecavüz, *Gündem Kıbrıs*, 14 Mart 2022, 5 Mart 2022 tarihinde <https://www.gundemkibris.com/kibris/engelli-kiza-tecavuz-h336045.html> adresinden alındı.
- Engelliler Federasyonu, 15 Maddelik İstem Paketini Açıkladı, 10 Mayıs 2021, *Gündem Kıbrıs*, <https://www.gundemkibris.com/kibris/engelliler-federasyonu-15-maddelik-istem-paketini-acikladi-h314556.html> adresinden alındı.
- Engelli Sayısı Açıklandı, *Kıbrıs Net Haber*, 10 Ağustos 2016, 12 Nisan 2022 tarihinde <https://www.kibrisnethaber.com/kibris/engelli-sayisi-aciklandi-h8336.html> adresinden alındı.
- Lefkoşa'da İşitme Engelli Kız Öğretmeni Tarafından Darp Edildi! *Kıbrıs Gerçek* web gazetesi, 17 Mart 2018, 22 Nisan 2022 tarihinde <https://kibrisgercek.com/lefkosada-ismetme-engelli-kiz-ogretmeni-terafindan-darp-edildi/> adresinden alındı.
- Mağusa'da down sendromlu kıza tecavüz, *Gündem Kıbrıs*, 15 Nisan 2022, 5 Nisan 2022 tarihinde <https://www.gundemkibris.com/kibris/magusa-da-down-sendromlu-kiza-tecavuz-h338252.html> adresinden alındı.
- Şiddet gören engelli çocuğun annesi Kıbrıs Postası'na konuştu: Sorumlular cezasız kalsın!, 6 Mayıs 2021, *Kıbrıs Postası*, 3 Mart 2022 tarihinde https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n376790-iddet-goren-engelli-cocugun-annesi-kibris-postasina-konustu-sorumlular-cezasiz-kalmasin adresinden alındı.
- Engelliler İş ve Aş İstiyor, 13 Mayıs 2022, Kıbrıs Türk Görmezler Derneği, 15 Mayıs 2022 tarihinde <http://ktgormezlerdernegi.org/?cat=12> adresinden alındı.
- Engelliler İş ve Aş İstiyor, 11 Mayıs 2022, *Halkın Sesi Gazetesi*, 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.halkinsesikibris.com/guncel/engelliler-is-ve-as-istiyor-h175997.html> adresinden alındı.
- 15 talep yineleni: Engelliler ne istiyor?, *My Kıbrıs Gazetesi*, 10 Mayıs 2022, 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.mykibris.com/kkct/haber/15-talep-yineleni-engelliler-ne-istiyor--15967> adresinden alındı.
- Yüceler: Biz engelli olmaktan utanmıyoruz ama bizi yönetenler utanmalıdır artık, *Kıbrıs Net Haber*, 3 Aralık 2021, 20 Mayıs 2022 tarihinde [https://www.kibrisnethaber.com/kibris/yuceturk-biz-engelli-olmaktan-utanmiyoruz-ama-bizi-yonetenler-utanmalidir-h61412.html](https://www.kibrisnethaber.com/kibris/yuceturk-biz-engelli-olmaktan-utanmuyoruz-ama-bizi-yonetenler-utanmalidir-h61412.html) adresinden alındı.

TÜRKİYE'DE İNTERNET KULLANIM EĞİLİMİ VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Investigation of Internet Usage Trend and Digital Citizenship Perception in Turkey in the Context of Human Rights

Hakan ÖNGÖREN*

Öz

Bu araştırma, Türkiye'de insan hakları bağlamında internetin kullanımı ile dijital vatandaşlık olgusunun birbirini ne şekilde etkilediğinin anlaşılması adına gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda küresel boyutta ve Türkiye boyutunda internet teknolojisinin geçmişten günümüze doğru gelişimi, çevrimiçi teknolojilerinin eğitim üzerindeki rolü, internet teknolojisinin dijital vatandaşlık olgusu üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Araştırmanın amacı itibarıyla de internet kullanımı ve dijital vatandaşlık algısının insan hakları noktasında karşılıklı etkileşimleri açıklanmaya çalışılarak dijital vatandaşlık ve insan hakları literatürüne katkı sunulmuş olacaktır. Buna yönelik olarak yurt dışında ve yurt içinde dijital vatandaşlık ve internet kullanım ilişkisini ortaya koymaya çalışan bilimsel ve akademik araştırmalar incelenmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, dijital vatandaş-

Abstract

This research was carried out in order to understand how the use of the internet and the phenomenon of digital citizenship affect each other in the context of human rights in Turkey. In this context, the global and Turkish development of internet technology from past to present, the role of online technologies on education, the effects of internet technology on the phenomenon of digital citizenship have been emphasized. For the purpose of the research, the issue of mutual interaction of internet use and digital citizenship perception in terms of human rights will be explained and contributions to digital citizenship and human rights literature will be made. For this purpose, scientific and academic studies that try to decipher the relationship between digital citizenship and internet use abroad and at home have been studied. Accordingly, when the research conducted on the subject is examined, it is Dec that there is a signifi-

* Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, E-posta: hakanongoren@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3142-8184.

lık ve dijital okuryazarlık ile internet kullanım sıklığı ve internet kullanım eğilimi arasında anlamlı ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren özellikle toplumsal eğitim ve kamusal alanda düzenlenen yenilikçi uygulamaların hayata geçirilmesi dijital vatandaşlık konusunda önemli bir etki yaratmıştır. Türkiye'de devlet idaresinin de insan haklarını gözetten bir dijital vatandaşlık modelini önemseydiği, 2018 yılında MEB tarafından ilan edilen Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'na dijital vatandaşlık ile ilgili kazanımların ilave edilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Covid-19 pandemisi döneminde de devlet idaresi eğitim ve sağlık gibi temel hak ve hürriyetleri yerine getirme noktasında hayata geçirmiş olduğu uygulamaları dijital mecrada etkin bir şekilde kullanmıştır. Netice itibarıyla gelecekte Türkiye'de internet kullanımı ve insan hakları noktasında yapılacak olan gerekli yasal düzenlemelerin tüm dünya devletlerinde geçerli olması, temel hak ve hürriyetlere uygun olması ve etkin ve etkili dijital vatandaşlık modeli oluşturma kapsamında ele alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği değerlendirilmesinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Vatandaşlık, İnternet, İletişim, İnsan Hakları, Eğitim.

cant relationship between digital citizenship and digital literacy, as well as the frequency of internet use and the tendency to use the internet. Since the beginning of the 2000s in Turkey, especially in the field of social education and innovative practices organized in the public sphere its implementation has had a significant impact on digital citizenship. It is possible to understand that the state administration in Turkey cares about the digital citizenship model that takes into account human rights, since it has added the achievements related to digital citizenship to the Curriculum of the Social Studies Course announced by the Ministry of Education in 2018. In addition, during the Covid-19 pandemic, the state administration implemented applications that it implemented at the point of fulfilling basic rights and freedoms such as education and health. As a result, it was evaluated that the necessary legal regulations that will be made in the future on internet use and human rights in Turkey should be valid in all world states, comply with basic rights and freedoms, and be implemented within the scope of creating an effective and effective digital citizen model.

Keywords: Digital Citizenship, Internet, Communication, Human Rights, Education.

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlıktır ve bundan dolayıdır ki çevresiyle her zaman bir bağ ve münasebet içerisinde. İlk çağlardan itibaren insanların kendi aralarında çeşitli araçlar vasıtasıyla (dil, yazı, el, duman vs.) gerçekleştirdikleri münasebet, iletişim olarak tanımlanmaktadır. Günümüze doğru söz konusu araçlar daha da çok çeşitlenmiş ve insanlar artık bilgi ve beceri de üreterek iletişime farklı boyutlar getirmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte bilgi ve iletişim daha çok gelişmiştir. Bununla birlikte bilgi, küresel çapta rekabetin en önemli unsuru olmuştur. Buna bağlı olarak bilgi paylaşımı ve bu paylaşımın şekli de önem kazanmıştır. Özellikle bilgisayar ve internet gibi araçların kullanımı, bilginin yayılması ve tüm insanlık tarafından kullanılmasını kolaylaştırmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde ABD’li bilim insanları tarafından üretilen ENIAC (*Electronic Numerical Integrator and Computer*) isimli ilk bilgisayarın 5 MB veri kapasitesine sahip olduğu ve kayıtlı verilerin uzak serverlarla paylaşılmasının ancak 1960’lı yılların başında internetin keşfi ile mümkün olduğu göz önünde bulundurulduğunda, internetin bilgi paylaşımında ne denli bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Torkul vd. 2002: 123-124).

Bilgi teknolojileri açısından internetin önemi anlaşıldıktan sonra insanlığın hayat stillerine yapmış olduğu etki de kaçınılmazdır. Özellikle internet, 1990’lı yıllardan itibaren kamusal alanda yaygınlaşmaya başlamıştır. İnternet sadece iletişim teknolojisi konusunda bir yenilik yaratmakla yetinmemiş gerek akademik gerekse de popüler ilginin merkezinde yer almaya başlamıştır (Timisi, 2003: 121).

Toplumsal alanda internetin kullanımı ile birlikte birçok değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Söz konusu değişim ve dönüşüm 1960’lı yıllardan itibaren gözlemlenmeye başlansa da önceden de değinildiği gibi internetin kamusal alanda kullanımı ile birlikte toplumsal değişim ve dönüşüm hız kazanmaya başlamıştır. Modernizm, internetle beraber postmodernizme dönüşmeye başlamıştır. Tüm dünyada küreselleşmenin aşamaları internetin kamusal alanda kullanımı ile birlikte daha da hızlanmış, yoğunluğu ise gün geçtikçe artmaya başlamıştır. İnternetin çıkış kaynağının Batı toplumu olmasından dolayı da tüm dünyada Batı yaşam modeline uygun bir ağ (*network*) toplumu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Batı yaşam modelini özümseyen bir teknokültür içerisinde yaşamaya başlayan insanlar, kendi toplumlarına ait yaşam kültürlerini de internet sayesinde oluşturmaya ve yaymaya başlamıştır. Bu tür gelişmeler tüm dünyada sanal ortamda ortak kimlik (*common identity*) ya da dijital kimlik (*digital identity*) diye tabir ettiğimiz bir olguyu ortaya çıkarmıştır.

Dijital kimlik olgusu kişinin ağ (network) kurarak herkesle kurmuş olduğu iletişim dünyasında kendisini tanımlayan unsurlardan oluşmaktadır. Bu tür gelişmeler, tüm dünya ülkelerinde kabul görecektir bir dijital vatandaşlık (digital citizenship) kimliğini yaratmıştır (De Crescenzo vd. 2017: 58; Lister vd. 2009: 10-11).

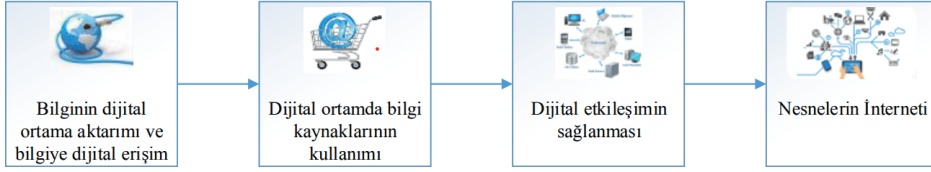
Dijitalleşme ile birlikte ortaya çıkan dijital vatandaşlık kimliği, devletlerin ve insanların yaşama tarzlarını ve süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Özellikle tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sürecinin yaşanması ve sağlık hizmetlerine ulaşma noktasında dijital teknolojilerden faydalanma durumu ortaya çıktığı için insanların birer dijital kimlik edinmelerinin önünü açmış ve bu kimlik edinme sürecini hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte dijital vatandaşlık hususunun insan hakları açısından ne tür bir etki oluşturacağı ve modern hukuku nasıl bir şekilde etkileyeceği tartışılmakta ve bu tartışmalar hukuk camiasında önem arz etmektedir (Çatlı ve Keskin, 2021: 200). Bundan ilham alınarak belirtmek gerekirse dijitalleşmeyi etkileyen ve dijitalleşmenin önünü açan akıllı telefon, bilgisayar ve internet kullanımlarının insan hakları boyutunda ele alınması ve araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Türkçe dilinde literatür taraması yapıldığı zaman dijital vatandaşlık ile internet kullanım eğilimi arasındaki ilişkiyi insan hakları bağlamında inceleyen araştırmaların yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Fırat (2015: 102) araştırmasında, internette insan hakkı ve kişilik haklarına saldırı sorununu hukuk devleti açısından incelemiş, fakat internet kullanımı ile dijital vatandaşlık algısının etkileşimi konusuna değinmemiştir. Aynı şekilde Kaya (2020: 160) da araştırmasında, internetin kontrolü ve hukuki sorumluluk rejimini insan hakları ekseninde incelemiş, fakat internetin kullanımı ile dijital vatandaşlık ilişkisine değinmemiştir.

Genel itibariyle ele alındığında bu araştırma ile dijital vatandaşlık konusunun araştırılması ve insan haklarına yönelik gelişmelerin ele alınmasından dolayı, dijital vatandaşlık ve insan hakları literatürüne katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte tüm dünyada yaşandığı üzere ülkemizde de son 20 yılda artan internet kullanımı ile dijital vatandaşlık konusunda yaşanan gelişmelere yönelik insan hakları bağlamında birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

I. İNTERNETİN TANIMI VE GELİŞİMİ

İnternet, tartışmasız olarak günümüzün en önemli teknolojilerinden biridir. İnternet, daha ekonomik ve pratik imkânlar sağlayabildiği için bilhassa eğitim, bilişim, ticaret, etkileşim ve iletişim gibi alanlarda gün geçtikçe daha çok kullanılmaktadır

(Kalkan ve Kaygusuz, 2013). Modern dünyanın en rahat iletişim yollarından biri olan internet sayesinde, dünyanın herhangi bir noktasından doğan bilgiye rahatlıkla ulaşılabilir hale gelmiş, bundan dolayı da bireyler arası bilgi paylaşımı kolaylaşmıştır. Bilgi ve ilim, 1990'ların başında hayatımıza girmiş olan internet sayesinde tek taraflı akmaya başlamış, daha sonrasında web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle birlikte özellikle sosyal ağların kullanılmasıyla çok yönlü (*tarafli*) üretilerek online (çevrimiçi) ortamda rahatlıkla paylaşılır duruma erişmiştir (Çubukçu ve Bayzan, 2016: 148). 1969 yılında ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) adıyla ortaya çıkan internet, çok az sayıda cihazın haberleşmesini sağlamaktaydı (MacCormack vd. 2001: 133-134). Görüldüğü gibi internet, ilk çıkmış olduğu 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar yavaş gelişmiş fakat 1990'lı yıllardan günümüze doğru gelinince hızla büyümekte ve daha da gelişmeye devam etmektedir. Günümüzde ağların ağı olarak ifade edilmekte olan internetin hızı ve iletişim kapasitesi de ilk çıkış zamanlarındaki performansına göre olağanüstü düzeylere erişmiştir.

Şekil 1. İnternetin gelişim süreci ve evreleri (Gündüz ve Daş, 2018).

Devasa bir ağ sistemi olan internete 2020 yılına kadar yaklaşık olarak 50 milyar nesne bağlanmıştır. Ayrıca internetin gelişen teknolojileri birçok farklı cihaz ve nesnenin kendisine bağlantı kurması noktasında imkân sağlamıştır (TÜİK, 2022). Daha öncede belirtildiği üzere özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kamusal alanda da kullanıma başlanmasıyla internet, süreç içerisinde çeşitli evrelerden geçmiştir. Söz konusu gelişim süreci ve evreler (Gündüz ve Daş, 2018: 328-329; Şekil 1);

- 1990-1995 yılları arası dönem: Elde edilen bilgilerin dijital ortama aktarılması ve bilgiye dijital erişimin mümkün olması,
- 1995-2000 yılları arası dönem: Bilgi kaynaklarının da dijital ortama aktarılmış olması ile birlikte iş birliği ve kullanımının sağlanması bundan dolayı da elektronik ticaret faaliyetlerinin başlaması,

- 2000-2005 yılları arası dönem: Mobil medyaların kullanımı, sosyal medya, bulut bilişim, çekilen videoların sanal ortama aktarılması gibi etkileşimlerin dijital duruma getirilmesi,
- 2010-Günümüz dönem: Nesnelerin interneti olarak adlandırılan ve nesnelerin dijital bir şekilde internete bağlanması olarak sıralamak mümkündür.

İnternetin tanımı ve gelişim evrelerine bakıldığı zaman genellikle insan ihtiyaçlarına yönelik kullanımı ve bu kullanımın oluşturduğu dayanaklar, internetin gelişim hızını arttırmış olduğunu bizlere göstermektedir. Bundan sonraki aşamada internetin kullanım amacı ve kullanım şekilleri konusuna değinilmiştir.

A. İNTERNETİN KULLANIM AMACI VE ŞEKİLLERİ

Bilgi kaynakları haricinde kısa sürede bilgiye ulaşımı sağlayan bir teknoloji 1965 yılına kadar (*internet öncesi* dönem) bulunmamaktaydı. 1965 yılından sonra hayatımıza giren internet yardımıyla sesli, yazılı, görüntülü bilgi kaynakları gibi bütün kaynakların tek bir şemsiye altında bir arada toplanması imkânı oluşmuştur (Yıldırım, 2014: 51-52). İlk olarak askeri amaçlarla geliştirilen bilgisayar ve internet teknolojileri, 1990'lı yıllardan sonra insan hayatının birçok alanında kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre internetin kullanım amacı ve kullanım yerleri;

- Bilgi/eğitim (information and education): Temel eğitim kurumları, üniversiteler, kütüphaneler, elektronik dergiler, e-devlet vd.
- İletişim (communication): Sosyal medya, forum siteleri, müşteri hizmetleri kullanımı, operatörler vd.
- Eğlence (entertainment): Sanal gazino, şans oyunları, sanal müzeler, bilgi yarışmaları, bilgisayar oyunları vd.
- Ticaret (trade): Elektronik alışveriş siteleri, şirketlere ait resmi ve özel web siteleri vd. olmak üzere çeşitli kullanımlara sahiptir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem için kurulan internet, ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) sistemi tarafından nükleer savaşın meydana gelmesi durumunda savaş merkezleri ortadan kaldırılrsa dahi silahların ateşlenebilmesi amacıyla kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda internet, sivil kullanıma açıldığı gibi birçok yollarla iletişimin sağlanması adına insanlığına çeşitli olanaklar sunmuştur. İnternetin askeri kullanımından sonra en önemli kullanım alanı da ticaret alanı

olmuştur. İnternet sayesinde şirketler çeşitli alanlarda ve dünyanın birçok yerinde çeşitli ticaret faaliyetlerine katılma imkânına kavuşmuşlardır. Bütün dünya üzerinde internete; üniversiteler, araştırma enstitüleri, kamu kuruluşları ve pek çok ticari kuruluş bağlı bulunmaktadır. İnternetin insan kullanımına sunulması ile birlikte dünyanın her yerinden çeşitli yaş, cinsiyet ve eğitim seviyesine sahip internet kullanıcılarına zekâ oyunlarından sanal kumara kadar birçok sanal oyunun oynanma imkânı da ortaya çıkmıştır. Bu durum, dünyanın herhangi bir noktasında yaşayan bir insanın diğer noktada yaşayan insanla iletişim kurmasına ve fikir alışverişinde bulunmasına da olanak sağlamıştır (Goldfarb ve Prince, 2008: 2).

Lim ve arkadaşları (2011: 166) 1997 yılında dünyada internet ağına bağlı bilgisayar sayısının 15 milyon ve ortalama internet kullanıcısı sayısının da yaklaşık 40 milyon olduğunu belirtmiştir. Günümüzde ise Uluslararası İletişim Birliği (*International Telecommunication Union*)'nin 2022 yılı verilerine göre tüm dünyadaki internet kullanıcı sayısının yaklaşık 4,5 milyar olduğu açıklanmıştır. 21. yüzyılda dünya teknolojisi birçok alanda çok önemli ölçüde gelişim kat etmiştir. Bu teknolojik gelişimin görüldüğü alanlardan olan internet teknolojisi, yalnızca eğlence maksatlı değil, iş hayatında aldığı önemli araç kollarıyla günümüzün vazgeçilmezi olmuştur. Bununla birlikte internet, küresel dünyaya yeni ekonomi kavramını da sunmuştur. İnternet teknolojisi sayesinde sağlanan hızlı iletişim (sosyal medya ve haberleşme grupları, elektronik mail, bilgi dosya transferi, bulut sistemi) insanlığa birçok yarar sağlar iken, firmaların da kendilerini tüketicilere reklam yoluyla tanıtımada etkili bir araç olarak kullanmalarını sağlamıştır (Goldfarb ve Prince, 2008: 2-5). Bundan sonraki aşamada da internetin kullanım hacminin ve yaygınlığının anlaşılması için internet teknolojisi ve internetin eğitim alanında kullanımı ve araştırmanın temasını oluşturan insan hakları bağlamında internet kullanımı konusuna değinilmiştir.

B. İNTERNET KULLANIMI YAYGINLIĞI

İnternetin kullanımı önceki bölümde belirtildiği gibi çeşitli amaç ve şekillerde gerçekleşmektedir. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve gittikçe de çeşitlilik göstermesi internet kullanımının herkesçe erişilmesine ve kullanılmasına olanak sağlamıştır. Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*)'nin her yıl düzenli bir şekilde yayınlamakta olduğu internet kullanım raporlarına bakıldığında, dünyanın son 10 yıl içerisinde internet kullanımı noktasında önemli mesafe kat ettiğini görebilmek mümkün olacaktır (Kemp, 2021; OECD,

2022). Türkiye'deki internet kullanım yaygınlığı da diğer dünya ülkeleriyle kıyaslandığı ve internet ve ona bağlı teknolojilerin yaygınlaşmasının ulusların zenginleşmesinde önemli bir rol oynadığı konusu da dikkate alındığı zaman, internetin her açıdan zenginleşme üzerindeki etkisi anlaşılabilir olacaktır. Şekil 2'deki internet kullanım verilerine bakıldığında, Türkiye'de bilhassa 2000'li yılların başından itibaren internet kullanımının yaygınlaştığı ve kullanıcı sayısının da hızlı bir şekilde arttığını görmek mümkündür. Oluşan bu duruma rağmen Türkiye'deki internet kullanım yaygınlığı, İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD)'na üye ülkelerin ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır (OECD, 2021; TÜİK, 2022).

Tablo 1. OECD Ülkelerinin Hane Halkı İnternet Kullanım Yüzdeliği, 2013-2021.

Ülkeler	2013 (%)	2015 (%)	2017 (%)	2019 (%)	2021 (%)
Avusturya	80.9	82.4	88.8	89.9	95.0
Belçika	80.0	81.8	86.0	89.7	92.3
Brezilya	43.3	49.2	60.8	71.4	-
Kanada	83.7	86.9	89.0	91.0	-
Şili	61.6	71.6	87.5	-	-
Kolombiya	35.7	41.8	-	52.2	-
Kosta Rika	46.7	60.2	68.6	86.3	-
Çekya	72.6	79.0	83.2	87.0	89.3
Danimarka	92.7	91.7	97.0	95.4	96.1
Estonya	79.3	87.7	88.3	90.4	91.8
Finlandiya	89.2	89.9	94.4	94.4	96.6
Fransa	81.7	82.6	86.4	90.2	93.3
Almanya	87.7	90.3	92.9	94.8	91.9
Yunanistan	56.3	68.1	71.0	78.5	85.1
Macaristan	69.7	75.6	82.4	86.2	90.8
İzlanda	96.4	-	97.9	97.7	98.4
İrlanda	82.4	84.9	88.4	90.6	97.5
İsrail	70.6	74.3	74.1	75.9	-
İtalya	68.9	75.4	81.0	85.2	90.5
Kore	98.1	98.8	99.5	99.7	99.9
Letonya	71.6	76.0	78.6	85.4	91.1
Litvanya	64.7	68.3	75.0	81.5	86.6
Luxemburg	94.5	96.8	97.2	95.2	99.2
Meksika	29.2	39.2	50.9	56.4	-

Ülkeler	2013 (%)	2015 (%)	2017 (%)	2019 (%)	2021 (%)
Hollanda	94.6	96.0	98.2	98.4	98.6
Norveç	94.3	96.6	96.7	98.4	98.9
Polonya	71.9	75.8	81.9	86.8	92.4
Portekiz	62.3	70.2	76.9	80.9	87.3
Slovakya	77.9	79.5	81.3	82.2	90.0
Slovenya	75.6	77.6	81.7	89.0	93.0
İspanya	69.7	78.7	83.4	91.4	95.9
İsveç	92.6	91.0	94.7	96.1	93.2
İsviçre	89.8	-	93.1	95.5	98.7
Türkiye	49.1	69.5	80.7	88.3	92.0
Ortalama (%)	73,9	77,4	84,4	87,0	93,5

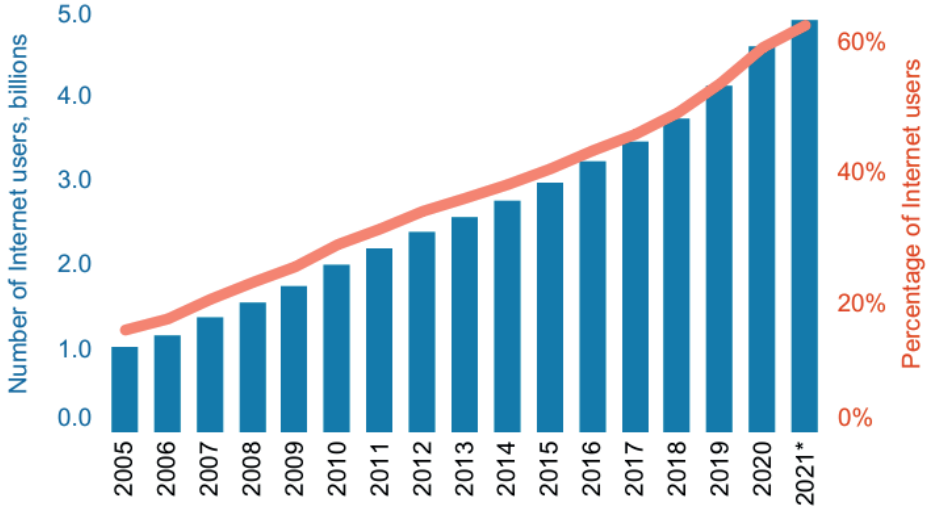
Kaynak: OECD, 2022.

Tablo 1'deki verilere göre 2013 yılı sonu ortalama değerine (%73,9) bakıldığı zaman hane halkı internet kullanım yüzdeliğine göre Türkiye (%49,1), OECD ülkeleri ortalamasının altında yer almaktadır. 2013 yılına ait bu veriler bizlere Türkiye'nin internetin yaygınlığında gelişmiş ülkelerin kat ettiği yolun henüz yarısında olduğunu göstermektedir. Nitekim 2019 yılına gelindiğinde ise hane halkı internet kullanım yüzdeliğine göre Türkiye %88,3 oranını yakalayarak ilk defa OECD ortalamasının (%87,0) üstüne çıkmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin internet kullanımı noktasında gerçekleştirmiş olduğu ilerlemeyi göstermektedir. Ektiricioğlu ve Arslantaş (2020) araştırmasında, 2020 yılı itibarıyla Türkiye nüfusunun %77'sinin akıllı telefon kullandığı sonucuna ulaşmıştır. Akıllı telefonlar aracılığıyla internete erişimi ve internetin sosyal medya, alışveriş ve eğitim uygulamalarında sıklıkla kullanılması, ülkemizin internet kullanımına olan ilgisini arttırmıştır. Anıl ve Köksal (2016)'a göre Türkiye'de genel manada internet kullanılarak gerçekleştirilen aktiviteler incelendiğinde, çevrimiçi haber takibi, sosyal gruplara katılma ve mal ve hizmetler ile ilgili bilgi arama en yoğun karşılaşılan kullanım şekilleri olduğu anlaşılmaktadır.

International Telecommunication Union (Uluslararası İletişim Birliği), '*We Are Social*' ve '*Hootsuite*' gibi kuruluşların ortak çalışması sonucunda "Dijital 2021 Raporu" düzenlenmiştir. Söz konusu Dijital 2021 Raporu, Çin'in Wuhan kentinden başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile beraber sosyal medya ve internet kanallarının kullanımının dünya çapında ne şekilde değiştiği ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Bahse konu raporda yaş aralığı olarak 16-64 yaş aralığı temel alınmış

ve böylelikle 2020 yılında interneti aktif bir şekilde kullananların verileri analiz edilmiştir. Dijital 2021 Raporu'na göre e-ticaret, sosyal medya ve video oyunlarının geçtiğimiz 12 ay içerisinde insanların hayatlarının daha da önemli bir parçası haline geldiği ortaya konulmuştur (Kemp, 2021).

Individuals using the Internet

Source: ITU
* ITU estimate

Şekil 2. Dünyada Bireysel İnternet Kullanım Grafiği (International Telecommunication Union, 2022).

Londra merkezli kurulan ve dijital pazarlama ajansı olan We Are Social'ın 2020 yılı raporuna göre Ocak 2020 itibarıyla Türkiye nüfusunun %74'ünü oluşturan 62,7 milyon kişi internet kullanmaktadır. Araştırmaya göre Türkiye toplumu 24 saat içerisindeki 7 saat 29 dakikayı herhangi bir cihazla internete bağlanarak geçirmektedir; ortalama 4 saat boyunca da mobil bir cihazla internete bağlanmaktadır (Şekil 2).

Söz konusu tüm bu gelişmelere bakıldığında ve BM 2021 verilerine göre de dünya nüfusunun yaklaşık 6-7 milyar civarında olduğu (Romanello vd. 2021: 1620) düşünüldüğünde International Telecommunication Union'nun 2021 yılı verilerine göre insanların yaklaşık %60'ı da interneti aktif kullanmakta iken internetin hayatın hemen her alanında kullanımının mümkün olmaya başladığını belirtmek mümkün

olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, internetin eğitimden ticarete kadar tüm insan ilişkilerinde önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

C. İNTERNET TEKNOLOJİSİ VE EĞİTİM ALANINDA KULLANIMI

Eğitim, teknolojinin toplumsal düzeyde yaygınlaşmasına ve nüfuz etmesine olanak sağlarken, teknolojik gelişmeler de eğitimin sürdürülebilmesinde ve eğitim araçlarının yaratılmasında önemli roller üstlenmiştir. Bundan dolayı da eğitim ve teknoloji birbirini her zaman desteklemiştir. Bir diğer deyişle De Ferranti (2003: 5) eğitimi, teknoloji yardımıyla üretilen araçlar yardımıyla da gerçekleştirilebildiği ve teknolojinin de eğitimin bir ürünü ve parçası olduğu için iki unsurun toplumsal gelişim adına vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir. Mekânsal ölçekten, bireysel odaklılığa kadar tüm teknolojik gelişmeler, hemen hemen bütün alanlarda eğitimin örgütlenmesinde, yürütülmesinde, içeriğinin belirlenmesinde, özellikle de bilginin yayımı alanında temel belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk zamanlarda eğitim, öncelikli olarak dinsel, kamusal ve askeri alanlarda ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü gereksinimini karşılamak amacıyla örgütlenmiştir. Daha sonra örneğin Avrupada eğitim; “Sanayi Devrimi” ve “Rönesans” aydınlanması sayesinde bütün toplumsal kesimler adına bir zorunluluk durumuna gelmiştir. Söz konusu süreci destekleyen en önemli faktör ise şüphesiz Çin medeniyetinden etkilenerek geliştirilen matbaa tekniğinin Avrupa kıtasında daha da geliştirilerek yaygın biçimde kullanılması olmuştur. Özellikle 1440’lı yıllarda Gutenberg, geliştirmiş olduğu matbaa tekniğini kısa sürede tüm Avrupa kıtasına yaymış, bilimin ve haberin hızlı bir şekilde yayılmasında katkı sağlamıştır (Boorstin, 1996: 475-483).

Tüm dünyada iletişim teknolojisinin gelişmeye ve yaygınlaşmaya başladığı I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra eğitim alanı da söz konusu gelişmelerden etkilenmiştir. Bunun en güzel örneği de önceki bölümlerde belirtildiği üzere II. Dünya Savaşı sonlarında askeri alanda haberleşme sağlanması için ENIAC (*Electronic Numerical Integrator and Computer*) adlı bilgisayarın icat edilmesi ve akabinde ARPANET (*Advanced Research Projects Agency Network*) ağ sisteminin geliştirilmesi olmuştur. Söz konusu gelişmeler eğitim faaliyetlerini de etkilemiş, eğitimi okul ve üniversite ortamından uzaktan eğitim imkânı oluşturacak düzeye kadar geliştirmiştir. Nitekim iletişim, bilişim ve telekomünikasyon alanında yaşanan ilerlemeler uzaktan eğitim sürecini tamamen etkileyerek uzaktan eğitim uygulamasını çok farklı boyutlara taşımıştır (Yıldırım, 2014: 52-53).

Alman mühendis Konrad Zuse, 1939 yılında genel amaçlı ilk programlanabilir sayısal bilgisayarı icat etmesi (Beekman ve Beekman, 2012: 6) sayesinde yalnızca eğitim alanında değil, bireysel ve toplumsal hayatın pek çok alanında değişim ve dönüşümlerin yaşanmasında etkide bulunmuştur. Daha sonra teknoloji tabanlı öğrenme yöntemleri 1960'lı yıllarda gelişirken, bundan sonra da tüm dünya eğitim programlarını etkileyecek olan “bilgisayar tabanlı öğretim” kavramı ortaya çıkmıştır. İngiliz Bilgisayar Topluluğu (*The British Computer Society*) ve Okul Birliği (Schools' Committee) 1963 yılında bilgisayar eğitimini Birleşik Krallık'taki okullarda yerleştirmek ve geliştirmek için kurulmuşlardır. Daha sonra 1965 yılında eğitim uygulamalarında kullanılmak üzere ilk bilgisayar bir İngiliz okulunda kurulmuştur. 1967 yılında ise Birleşik Krallık'ta, Ulusal Eğitim Teknolojisi Konseyi (The National Council for Educational Technology- NCET) kurulmuştur. 1969 yılında da söz konusu Ulusal Eğitim Teknolojisi Konseyi (The National Council for Educational Technology- NCET) tarafından, eğitimde bilgisayar kullanımıyla alakalı üç adet rapor da yayınlanmıştır. Söz konusu rapora göre eğitimde bilgisayar kullanımı sayesinde öğrencilerin birçok işlemi kolaylıkla yaptığı ve öğrenme hızlarının arttığı gözlemlenmiştir (E-learning, 2012; Kitchen ve Berk, 2016: 13-14).

1990'lı yıllara kadar gelindiğinde internet teknolojisi kamusal alanda olduğu gibi eğitim alanında tüm dünya ülkelerinde düşük hızla ilerleme sağlarken, 1990'lı yıllardan sonra gelişmiş ve gelişmekte olan tüm dünya ülkeleri internetin etkisi altına girmiştir. Bu yıllardan sonra temel eğitim alanından yüksek eğitim kurumlarına kadar yüz yüze eğitim uygulamaları haricinde hemen hemen tüm eğitim faaliyetleri internet ortamında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bununla ilgili olarak birçok ülke uzaktan eğitim sistemlerini ve bunu destekleyecek yeni yazılımlar üreterek eğitimin toplumun tüm kesimlerine ulaşmasını sağlamıştır. Özellikle 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi döneminde dünyanın birçok ülkesinde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve eğitim faaliyetleri de dijital ortamda (*uzaktan eğitim*) gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Buluk ve Eşitti, 2020: 285).

Şekil 3. İnternet Teknolojisinin Eğitimde Kullanımı ve Dijital Evreler (Onat ve Alikılıç, 2008: 1118)

İnternet teknolojisinin eğitim alanında meydana getirdiği tüm bu gelişmeler, eğitimin en önemli parçası olan öğrenciler için teknoloji ve internet kullanımından kaynaklı birtakım olumlu/olumsuz durumların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim eğitim nedeniyle internet kullanımı, tüm öğrencilerde yeni bir algı durumu ortaya çıkarmıştır. Bu algının en güzel karşılığı dijital algıdır. Dijital algı, öğrencilerin teknolojik unsurlar hakkında edinmiş olduğu tutumdur. Bununla birlikte dijital algı boyutu elde edildikten sonra öğrencilerin dijital ortamlarda kendilerine ait dijital kimlik edinmeleri de söz konusu olmuştur. Herhangi bir siteye yapılan üyelik ya da kimlik kart onaylı kurum aboneliği gibi hususlar öğrencilerde dijital kimlik olayını başlatmıştır. Dijital kimlik toplumlarda dijital vatandaşlık konusunu da tartışılır konuma getirmiştir (Karahana ve Tüfekçi, 2020: 483; Ribble vd. 2004: 6). İnsanların dijital alanda yeni kimlik edinmeleri ve dijital ortamda çeşitli faaliyetlerde bulunmaları, dijital ortamlarda insan hakları ve hürriyetleri konusunda birtakım düzenlemelerin yapılmasının önünü açmıştır. Bundan sonraki aşamada araştırmanın temel konusu olan insan hakları bağlamında internet konusuna değinilmiştir.

D. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNTERNET

Uluslararası hukukun tanımladığı biçimde “İnsan Hakları” (*Human Rights*), insanlığa ait temel hak ve hürriyetleri ifade etmektedir. Devlet ve birey arasındaki münasebeti ifade etmesinden kaynaklı olarak insan haklarının yükümlülükleri devleti de bağlamaktadır. Bu yönüyle ele alındığında insan hakları hukukunun temel prensiplerinden birisi de devletlerin kanuni düzenlemelerinde yer alan temel hak ve hürriyetlerden faydalanmada ve kullanmada kendi vatandaşlarıyla yabancılar arasında bir ayırım yapmış olmasıdır. Nitekim devlet, insan haklarını koruma kapsamında kendi vatandaşını koruyup kollama, güvenliğini ve refahını sağlamak mecburiyetindedir (Çeçen, 2020: 17-18).

Hem bilgiyi her an ulaşılabilir kılması ve hem de anlık veri paylaşımlarını geniş kitlelerle buluşturma olanağını sağlamış olmasından dolayı internet teknolojisi, 21. yüzyılın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin en önemli yönlendiricilerinden biri olmuştur. Nitekim internet, yönlendirici bir güce sahip olmasından dolayı da bu gücü elinde bulundurup kullananlar için bir araç rolünü üstlenmiştir. Bu etkin fonksiyonu ve gün geçtikçe artan önemi sebebiyle internet ve internet ortamında yapılan yayınların, hukuk kuralları tarafından düzenlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir (Şen, 2014: 286).

Günümüzde internet, insan hakları farkındalığı yaratma adına insanlara ve devletlere eşsiz imkânlar sunmakta ve bunları uygulama fırsatı tanımaktadır. İnternetin günlük yaşamımızda sürekli olarak kullanılmasından dolayı da önemi de gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum, özel ve kamu teşebbüsleri de dâhil olmak üzere, tüm aktörlerin internette insan haklarını koruması, bu haklara saygı duyması ve bu çerçevede hareket etmesini sağlamıştır. İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu (*Internet Rights and Principles Dynamic Coalition*) internet üzerindeki insan haklarını korumak ve internet yönetim süreçlerini ve sistemlerini insan hakları standartlarında köklendirmek için çalışan BM İnternet Yönetişim Forumu (*Internet Governance Forum*)'nda bulunan açık bireyler ve kuruluşlar ağıdır. İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu insan hakları merkezli internet ortamının sağlanması adına gerekli olan “*On Hak ve İlke*”yi (IRPC, 2022):

- Evrensellik ve Eşitlik,
- Haklar ve Sosyal Adalet,
- Erişebilirlik,
- İfade ve Örgütlenme,
- Özel Hayatın Gizliliği ve Veri Koruması,
- Yaşam, Hürriyet ve Güvenlik,
- Çeşitlilik,
- Ağ Eşitliği ve Tarafsızlığı,
- Standartlar ve Düzenleme,
- Yönetim olarak belirlemiştir.

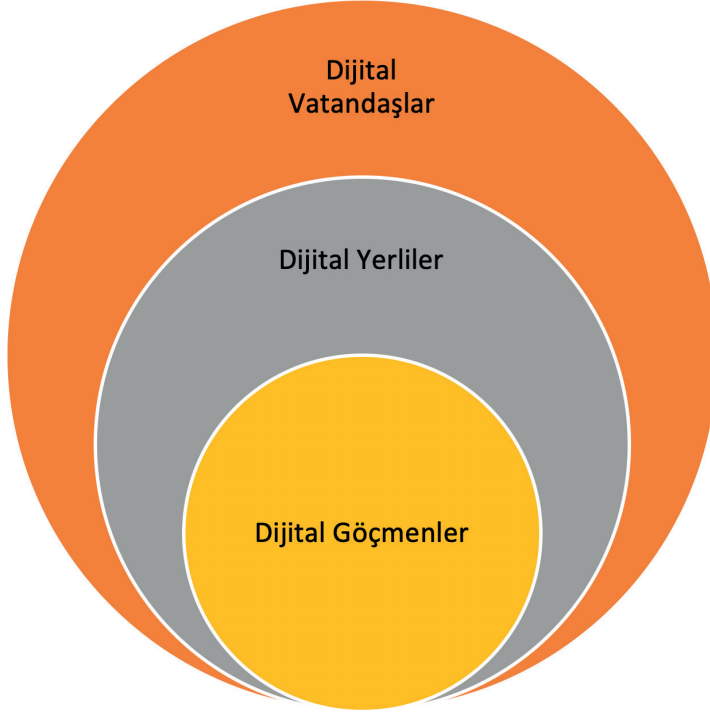
İnsan hakları farkındalığı adına internet teknolojisi, bizlere önemli fırsatlar sunmaktadır. Bundan dolayı da internet günlük yaşamımızda önemi gün gittikçe artan bir role bürünmeye devam etmektedir. Özel ve kamu teşebbüsleri de dâhil olmak üzere, tüm unsurların internetin hayatımızın önemli bir parçası olmasından kaynaklı olarak sanal ortamdaki insan haklarına riayet etmesi ve bu haklara saygı göstermesi oldukça önem arz eden bir konu haline gelmiştir. İnternet, hukuk devletlerinin koruması altına aldığı kişilik haklarına karşı ihlalleri artıran ve hızlandıran bir etkiye de sahiptir. İnternet sitelerinde ve sosyal medyada, kişinin gerek şeref ve haysiyeti gerekse özel hayatı ve sırları ihlal edilebilmektedir ve devletler

bunun önlemini almakta zorlanmaktadırlar (Fırat, 2015: 102; Işıklı, 2018: 143). Buna yönelik olarak da devlet, yasama organını harekete geçirerek buna yönelik olarak insan hakları kapsamında gerekli yasal düzenlemeleri yerine getirmek durumundadır. Bu araştırmada da dijital vatandaşlığın önemli bir aracı olan internet kullanımının insan hakları bağlamında incelendiği için devlet otoritesinin insan haklarının korunmasına yönelik gerçekleştirmiş olduğu uygulamalara değinilerek görüş ve öneriler geliştirilecektir.

II. DİJİTAL VATANDAŞLIK

Vatandaşlık, aynı devlet ve aynı topraklar üzerinde yaşayan bireyleri tanımlamaktadır. Vatandaş, yani birey de bu çerçevede de hem devlete hem de topluma karşı birtakım hak, görev ve sorumluklara sahip bulunmaktadır. Günümüzde vatandaşlık, teknolojide meydana gelen gelişmelerden etkilenerek dijital bir kimliğe bürünüp toplumun tüm kesimlerini etkisi altına almaya başlamıştır. Teknolojideki meydana gelen hızlı ve ani değişimler toplum içerisindeki tüm bireylerin yeni vatandaşlık gelişmelerinden etkilenmesine yol açmaktadır. Geçmişten günümüze doğru ele alındığında vatandaşlık kavramı, yaşanan dönemde meydana gelen gelişmeler ve değişimlerle beraber; doğal vatandaşlık, Avrupa Birliği vatandaşlığı, çevresel vatandaşlık, anayasal vatandaşlık, çok kültürlü vatandaşlık ve son olarak da dijital vatandaşlık gibi farklı biçimlerde de adlandırılmıştır. İnsanlığın bilgi çağına girmesiyle birlikte teknoloji, toplumu her alanda yapılandırmış ve vatandaşlık kavramı da bu durumdan nasibini almıştır (Kılınç, 2015: 194).

Tanım olarak dijital vatandaş, iletişim ve bilgi kaynaklarını kullandığında sorgulayan, değerlendiren, kritik yapabilen, çevrimiçi (online) davranışların etik neticelerini bilen ve bundan dolayı da ahlak kurallarını da bilen bütün bunlarla birlikte teknolojiyi kötüye kullanmayan kişidir. Dijital vatandaşlık ile ilgili önemli araştırmalara imza atan ve dijital vatandaşlığı çok farklı boyutlarda ve çeşitli perspektiflerde inceleyen Mike Ribble ve arkadaşları (2004: 9-10) dijital araçları kullanım yaşının oldukça düştüğünü ve yeni neslin aynı zamanda birer 'dijital yerli' olması gerektiğini belirtmiştir. Bütün çocukların vatandaşlık kimliğinden önce dijital vatandaşlık kimlikleri ile dünyaya gelmelerinden dolayı da Ribble (2015), dijital vatandaşlık algısının çocuk yaşlarda başlaması gerektiğini ve küçük yaşta çocuklara dijital araçların nasıl kullanılması ile ilgili gerekli eğitimin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Dijital vatandaşlık (Çubukçu ve Bayzan, 2013)

Ribble ve arkadaşları (2004: 10) dijital vatandaşlığı, teknoloji kullanımının davranış normları olarak ifade etmiştir. Teknolojinin kötü ve yanlış kullanımı ve dijital vatandaşlığın karmaşık yapısı nedeniyle dijital vatandaşlık kavramını tam olarak ifade edebilmek adına dokuz alt davranış boyutunda sıralamıştır. Ribble'e (2015: 11) göre dijital vatandaşlık; dijital okuryazarlık, dijital ticaret, dijital etik, dijital erişim, dijital kanun, dijital iletişim, dijital sağlık, dijital güvenlik ve dijital hak ve sorumluluk olarak alt boyutlara ayrılmıştır.

Dijital vatandaşlık gereği bireyler telefon, bilgisayar ve diğer kitle iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Bireylerden dijital ortamda da vatandaş olarak sahip olduğu hak ve sorumluluklar çerçevesinde hareket etmesi, dijital ortamlarda teknolojik araçları kullanırken de beklenmektedir. Dijital vatandaşlık, bireylerin kitle iletişim araçlarını nasıl ve ne şekilde kullanılacağını öğreten bir yöntem olmakla

birlikte bireyleri artık gün aşırı değişmekte olan ve gelişen dijital platforma hazırlamayı hedeflemektedir (Görmez, 2017: 53). Bütün bu değerlendirmelerden yola çıkıldığında dijital vatandaşlık kavramını teknolojiyi yakından takip edebilen, dijital ortamdaki hak ve yükümlülüklerin farkında olan ve bu farkındalığı vatandaşlık sürecinde kullanabilen bir birey kimliği olarak tanımlamak mümkün görünmektedir (Lyons, 2012: 15).

Bu aşamaya kadar hakkında detaylı tanımlamaların yapılmış olduğu dijital vatandaşlık konusu özellikle 2000’li yıllardan günümüze doğru önem kazanmaya başlamıştır. Nitekim 2000’li yıllardan günümüze doğru teorik ve ölçek geliştirme araştırmalarının yoğunlukta olduğu ve dijital vatandaşlığın kavramsal yapısı, boyutları ve nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin birçok bilimsel ve akademik araştırma ve tartışmaların gerçekleştirildiğini belirtmek mümkündür. Söz konusu dijital vatandaşlık ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda dijital vatandaşlığın uygulanabileceği alanlar ve teorik temelleri ile değerlendirme yöntemleri hakkında öneriler geliştirilmiştir. Dijital vatandaşlığın kavramsal boyutları kapsamında, öğrencilerin dijital vatandaşlık algı ve tutumları ile düzeylerinin saptanması ve dijital vatandaşlık eğitimi ile ilgili eğitim programlarına yönelik araştırmalar da gerçekleştirilmiştir (Öztürk, 2021: 390).

Uluslararası alanda yayınlanan bilimsel araştırmalar ve özellikle ulusal ve uluslararası eğitim uygulamaları ve programları, internet teknolojisinin eğitim hayatına girmesinden itibaren dijital vatandaşlığa yönelik farklı fikir ve yaklaşımların şekillenmesinde yardımcı olmuştur (Fernández-Prados vd. 2021). ABD’de faaliyet gösteren Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği (*ISTE/International Society for Technology in Education*) hemen her yıl vatandaşlık eğitimi ile ilgili raporlar yayınlamaktadır. Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği’ne göre post-modern vatandaş eğitiminin temelinde sorumluluk sahibi öğrenci, dijital vatandaş, bilgi yapıcı ve hesaplamalı düşünür öğrenci modeli yaratma hedefi yer almaktadır. Bundan dolayı Uluslararası Eğitimde Teknoloji Derneği’ne göre eğitimde dijital vatandaşlık ve buna bağlı olarak eğitim politikaları geliştirmek gerekmektedir (National Council for Social Studies, 1993; Öngören, 2022: 76).

Dijital vatandaşlık ile ilgili kavram tanımlamaları anlaşıldıktan sonra bundan sonraki aşamada Türkiye’de dijital vatandaşlığın ne boyutta olduğu ve nasıl algılandığı konusuna değinilmiştir.

A. TÜRKİYE'DE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISI

Ülkemizde dijital vatandaşlık kavramı ve dijital vatandaşlık algısından söz edebilmek ve bu konuda değerlendirme yapabilmek için ilk olarak Türkiye'de internetin gelişim tarihine bakmak gerekmektedir. Araştırmanın önceki kısımlarında Türkiye'nin internetle tanışma serüvenine değinilmiş, ülkedeki ilk internet faaliyetinin bir üniversite (ODTÜ) tarafından gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılmıştır. Söz konusu internet, insanoglunun gerçekleştirdiği bilgi paylaşımı, haberleşme, reklam ve tanıtım, bankacılık, ticaret, eğlence ve buna benzer birçok faaliyetler adına kolaylıklar ve yenilikler getirmiştir. İnternetin kullanım alanları ile ilgili değerlendirmeler ele alındığında (Çubukçu ve Bayzan, 2013: 171-172; Öztürk, 2021: 388-389; Şekil 5);

- Ulaştırma Bakanlığı sorumluluğu ve koordinatörlüğünde, sekreteryaya hizmetlerini TÜBİTAK'ın yapmış olduğu TUENA (*Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı, 1999*),
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından düzenlenen BTSE (*Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, 2006/2010*)”
- Tüm devlet kurumlarının vatandaşlık işlemlerini (eğitim, sağlık, tarım, güvenlik vd.) tek bir çatı altında toplamayı hedeflemekte olan E-Devlet (*Elektronik Devlet*) uygulaması,
- Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmekte olup, TÜBİTAK, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca da desteklenmekte olan FATİH (*Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi*) Projesi,
- Türkiye'deki politika-strateji geliştirme kuruluşlarından biri olup 2018 yılı itibariyle kaldırılan Kalkınma Bakanlığı Yüksek Planlama Kurulu tarafından hazırlanan “*Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015/2018)*” gibi ulusal çaptaki gelişme ve faaliyetler, ülkenin dijital mecrada dünyada teknolojiyi doğru, etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmesi adına önemli hamlelerinden bazıları olmuştur.

Şekil 5. Bilgi Toplumu Stratejisi, (Sermaye Piyasası Genel Kurulu, 2022).

Eğitim alanında dijital gelişmelerin iyi bir şekilde takip edilmesi ve teknoloji ile eğitim faaliyetlerinin uyumlu bir şekilde ilerlemesi için öğretmenlerin bu konu hakkında yeterli bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda 2017 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda öğretmenler için genel yeterlilikler belirlenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmenlerin yeterliliği için; “*Bir meslek alanına özgü görevlerin yapılabilmesi için gerekli olan mesleki bilgi, beceri ve tutumlara sahip olma durumu...*” şeklinde tanımlama yaparken, özelde öğretmenler için yeterliliği; “*Öğretmenlik mesleğini etkili ve verimli biçimde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken genel bilgi, beceri ve tutumlardır.*” şeklinde açıklamıştır (Ginesar ve Katılmış, 2021: 40; MEB, 2017).

Pescetta'ya (2011) göre öğretmenlerin eğitim eksikliğinden kaynaklı olarak uygun teknolojileri kullanma konusunda problem durumuyla karşılaşmaları, öğrencilerin de bilişim teknolojilerini etkin ve verimli kullanması noktasında sorun yaşamasına sebebiyet vermektedir. Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2010 yılında başlatılan FATİH (*Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi*) Projesi ile öğretmenlere bilişim teknolojilerini kullanmaları için hizmet içi eğitim verilmesiyle öğretmenlere de iyi birer dijital vatandaş olarak öğrencilerine karşı olumlu rol model olma noktasında uygun koşullar sağlanmıştır. 2014 yılında tamamlanması hedeflenen FATİH (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesi günümüzde halen devam etmektedir.

Temel eğitimde verilmekte olan Sosyal Bilgiler dersi ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, Sosyal Bilgiler Eğitim Programı'nın temel hedeflerinin; toplumla bütünleşmiş, toplumla uyumlu, toplum kurallarını, hak ve özgürlüklerini, yükümlülüklerini özümsemiş nitelikte vatandaşlar yetiştirmek olduğu anlaşılmaktadır (Demir ve Doğanay, 2009: 55; National Council for Social Studies, 1993; Turan ve Karasu Avcı, 2018: 28).

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Ulaşılmaya Beklenen Beceriler

Beceriler			
Araştırma	Empati	Girişimcilik	Öz denetim
Çevre okuryazarlığı	Finansal okuryazarlık	Kanıt kullanma	Politik okuryazarlık
Değişim ve sürekliliği algılama	Kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme	Zaman ve kronolojiyi algılama	Tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama
Dijital okuryazarlık	Gözlem	Konum analizi	Sosyal katılım
Eleştirel düşünme	Harita okuryazarlığı	Medya okuryazarlığı	Problem çözme
İletişim	İş birliği	Mekânı algılama	Yenilikçi düşünme

Kaynak: MEB, 2018.

Her gün gelişen, kompleks bir yapı haline gelen ve insan yaşamında daha çok yer tutan teknoloji, bilim ve bilişime ayak uydurarak vatandaşlıkla ilgili hak ve sorumluluklarının şuurunda olabilen ve bunları sorunsuz bir biçimde yerine getirerek topluma tam adapte olunabilmesi adına dijital dünyayla ilgili elzem görülen vasıflara sahip olan kişi, nitelikli vatandaş olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle de değerlendirildiğinde vatandaşlığı her boyutuyla öğrenciye kazandırabilmek amacıyla farklı sosyal bilim disiplinlerine ait kazanım, bilgi, beceri ve değerlerin birlikte verilmiş olduğu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda dijital vatandaşlığa yönelik olarak da birtakım kazanımların olduğunu belirtmek mümkündür (Kavak ve İlhan, 2021: 243; Tablo 2).

Sakallı (2015: 130-135) üniversite öğrencisi olan Sınıf Öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleriyle siber zorbalık eğilimlerini belirlemek için yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık algı düzeyleri ve siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Araştırmacı buna yönelik olarak tutum ölçekleri geliştirmiş ve anket kullanarak öğretmen adaylarından veri elde etmiştir. Buna göre araştırmacı, öğretmenlerin dijital vatandaşlık seviyeleriyle internette günlük harcanan zaman ve algılanan internet kullanım becerisi arasında olumlu ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

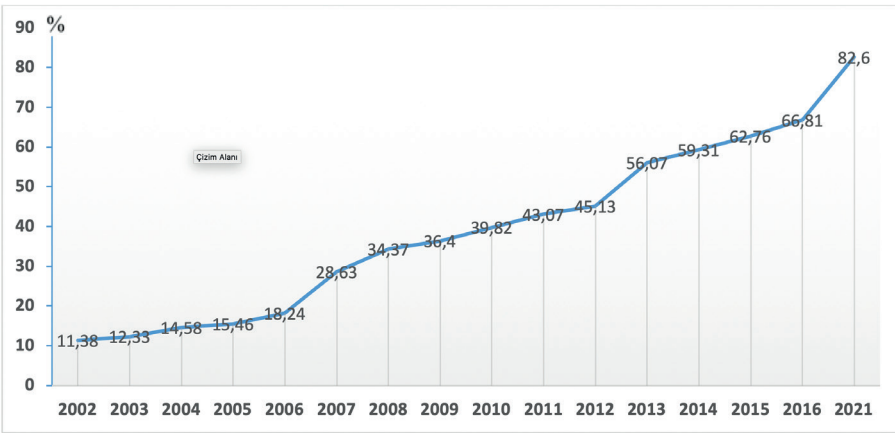
Yalçınkaya ve Cibaroğlu (2019: 1188-1189) da öğrencilerin dijital algı düzeyini tespit etmek amacıyla üniversite öğrencisi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü öğrencilerinin dijital vatandaşlık algısını ölçmeyi hedeflemiştir. Araştırmacılar elde ettiği

sonuca göre öğrencilerin, dijital vatandaşlığın gereklerinden olan dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital iletişim, dijital ticaret, dijital güvenlik, dijital erişim ve dijital hukuk kavramlarını özümsemiş olduklarını, fakat dijital sağlık faktörünü dikkate almadıklarını saptamıştır.

Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ile internet kullanımı arasında ne tür bir ilgi ve ilişkinin olduğunun anlaşılması için araştırmanın bundan sonraki aşamasında Türkiye’de internet kullanımı ve dijital vatandaşlık algısı konusuna değinilmiştir.

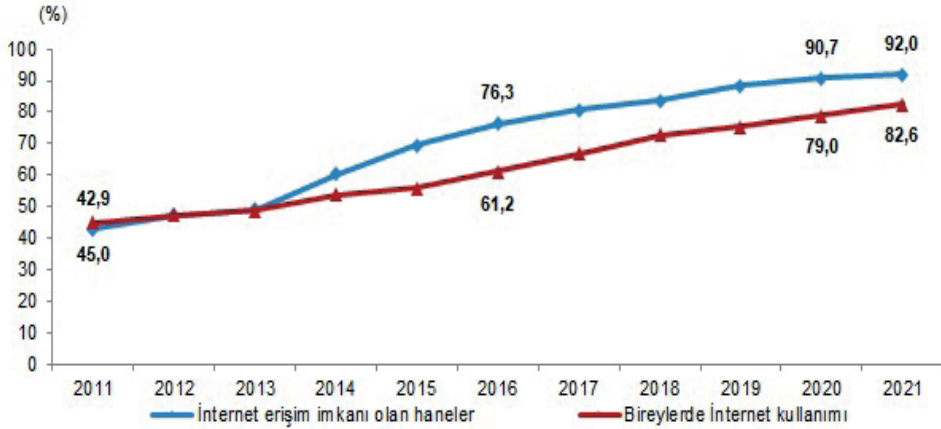
B. TÜRKİYE’DE İNTERNET KULLANIMI VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISI

Türkiye’de internet ile ilgili olarak ilk araştırmalar esasen 1980’li yıllarda başlamıştır. 1987 yılında İzmir Ege Üniversitesi liderliğinde, TÜVAKA (*Türkiye Üniversite ve Araştırma Kurumları Ağı*) ismiyle akademik tabanlı bir ağ kurulmuştur. İlk internet kullanımı ise 1991 yılında ODTÜ (*Ortadoğu ve Teknik Üniversitesi*) ve TÜBİTAK (*Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu*) tarafından başlatılmış ve 1993 yılında ilk defa ODTÜ’de öğrenci araştırmaları için internet bağlantısı gerçekleştirilmiş ve daha sonra bu üniversiteyi Boğaziçi Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi takip etmiştir. Türkiye’de ilk deneysel bağlantı ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı ile ABD’deki NSFNet (*National Science Foundation Network*) arasında PTT (*Posta Telefon Telgraf*)’den kiralanan 48 Kbps kapasiteli kiralık hat kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de 1995 yılında Türk Telekom kurularak ilk internet altyapısı kurma çalışmaları da TURNET (*Türkiye Network*) tarafından gerçekleştirilmiştir (Zerenler, 2013: 47).

Şekil 6. Türkiye’de Bireysel İnternet Kullanımı Artış Oranı (TÜİK, 2022)

Şekil 6'da yer alan grafiğe göre 2002 yılında Türkiye'de bireysel internet kullanımının toplam nüfusa oranı %11,3 iken 2008 yılında yaklaşık 3 kat artış göstererek %34,3'e kadar yükselmiştir. Oransal olarak en büyük artış işe 2012 yılı ile 2013 yılı arasındaki dönemde gerçekleşmiş ve 2013 yılında ilk defa ülke nüfusunun yaklaşık %56'sı interneti kullanmaya başlamıştır. 2021 yılına gelindiğinde ise ülke nüfusunun %82,6'sı interneti kullanmaya başlamıştır. Durumun bu şekilde gerçekleşmesinde mobil cihazlarda internet erişiminin olması ve kablosuz internet uygulamalarının yaygınlaşmaya başlamasının etkili olduğunu belirtmek mümkündür (TÜİK, 2022).

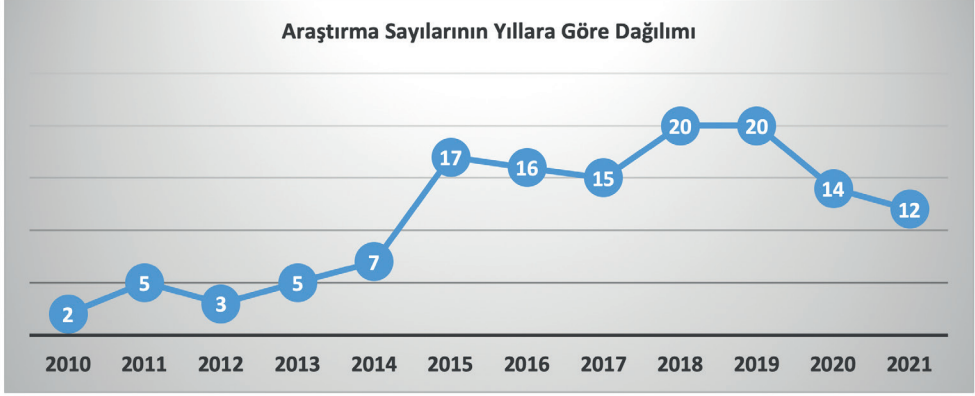
Şekil 7. Türkiye'de Bireysel İnternet Kullanımı ve Hane İnternet Erişimi (TÜİK, 2022).

Şekil 7'de yer alan Türkiye'de bireysel internet kullanımı ve hane internet erişimi grafiğine bakıldığında ise 2011 yılında internet erişimi olan hane oranı %42,9 iken bireysel internet kullanımı %45 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu hane internet erişim oranı ile bireysel internet kullanım oranı 2011-2014 yılları arasında hemen hemen aynı oranda seyretmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise hane internet erişim oranı %76,3 olarak ölçülmüş iken, bireysel internet kullanımı %61,2 olarak ölçülmüştür. Bu durumun oluşmasında, hanelerde ilk defa internetle tanışan 64 yaş üzeri kesim ile internet kullanımı sağlayamayan 12 yaş altı çocuklar etkili olmuştur. 2021 yılına gelindiğinde ise hane internet erişim oranı %92,0 olarak ölçülmüş iken, birey-

sel internet kullanımını %82,6 olarak ölçülmüştür. Bu durumun meydana gelmesinde ise 64 yaş üzeri kesimin mobil internete erişimi ve kullanmayı öğrenmesi ve 12 yaş altı çocukların mobil uygulamaları (*EBA, Facebook, Instagram, Tik Tok vd.*) kullanmaya başlamaları ile internete erişim sağlamalarından kaynaklanmaktadır (TÜİK, 2022).

İnternet erişiminin toplumlar üzerinde bazen olumlu, bazen de olumsuz etkileri gözlemlenmekte ve bu durum, insanların sosyal yaşamı ve kültürü üzerinde bazı değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Günümüzde de içinde yaşadığımız dünya, internetten kaynaklı gelişmeler sayesinde bilgi merkezli bir iletişim ağının içine doğru yol almaktadır. Bundan dolayı internetin yardımıyla bilgi daha geniş kitlelere ulaşmakta ve paylaşılan bilgi de çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir (Shcherbakova ve Shepherd, 2014: 75; Yaşın, 2006: 134). Tüm bu gelişmelerle birlikte dijitalleşme denilen olgu ortaya çıkmakta ve bu sayede de insanlar uzaklardaki diğer kişilerle aktif bir iletişim sağlayabilmektedir. Nitekim teknoloji dünyasında yer alan dijital vatandaşlık, teknolojik araçların internetle bir araya geldiğinde ortaya çıkan ürünleri aktif bir şekilde kullanabilen her koşulda geçerli kuralları özümsemiş bireylerin çevrim içi etkinliği olarak tanımlanmıştır. Bundan kaynaklı olarak bireylerin dijital vatandaşlık düzeylerini kıymetlendirirken, bireylerin interneti kullanabilme alışkanlıklarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Aslan ve Çakmak, 2018: 72). Bu konuyla ilgili olarak Teo (2014: 540) günümüzde gelişmekte olan teknoloji ve sosyal medya kullanımı ile insanların iletişim, öğrenme ve etkileşim düzeylerinin değişmekte olduğunu ve bu süreçte öğrencilere sorgulayan bir düşünme becerisi verilmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca araştırmacı, gelişmiş ülkelerde idarenin teknoloji kullanımını vatandaşlar için zorunlu kıldığını ve bu sayede bu toplumlardaki vatandaşlarda belirli dijital yeterliliklerin oluştuğunun, bundan dolayı siber saldırılara karşı donanımlı olduklarını saptamıştır.

Türk toplumunda internet kullanım sıklığı ve eğilimi verilerine bakıldığında, dijital vatandaşlık algısının yeterli düzeyde olması adına yönetici kesim, öğretmen ve öğrencilerin yeterli koşullara sahip olması beklenmektedir. Bu durumu daha iyi anlamak için Türkiye’de dijital vatandaşlık algısının internet kullanımına göre değişkenliğini inceleyen bilimsel ve akademik araştırmalara bakmak gerekmektedir.

Şekil 8. Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Alanında Yapılan Bilimsel ve Akademik Araştırma Sayıları (Öztürk, 2021: 386; YÖK-Tez, 2022)

Şekil 8’de yer aldığı gibi Öztürk (2021) araştırmasındaki veriler ve YÖK-Tez’e ait yapılan taramalara göre dijital vatandaşlık ile ilgili gerçekleştirilen bilimsel ve akademik araştırmaların 2010-2021 yılları arasındaki toplam sayılarının yıllık bazdaki değişim grafiğine bakıldığında, 2014 ile 2015 yılları arasında yaklaşık 2.5 katlık bir artış gözlenirken, 2015-2021 yılları arasında ise artışın yatay seyirde olduğu gözlemlenmiştir.

Som Vural (2016: IV), üniversite öğrencilerinin perspektifiyle dijital vatandaşlık göstergelerini incelemiş olduğu araştırmasında, üniversite öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerini ortaya çıkaracak özgün bir ölçek geliştirerek dijital vatandaşlığa ve alt faktörlere ilişkin ortalamalar arasındaki ilişkiler ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Elde edilen sonuca göre araştırmacı, sınıf düzeyleri açısından yapmış olduğu karşılaştırmada, dijital vatandaşlık ortalamalarının sınıf düzeyi yükseldikçe artmış olduğunu, internet kullanım sıklığı ile aylık gelir ortalamaları arasında da anlamlı ilişkinin olduğunu saptamıştır.

Aslan ve Çakmak (2018: 73), okullarda öğrencilerin dijital vatandaşlık algısını incelemek için yapmış olduğu araştırmada, online (çevrimiçi) teknolojiler ile dijital araçların gelişimlerine ilaveten dijital vatandaşlığın online (çevrimiçi) unsuru olan internet konusu ile ilgili olarak öğrencilerde internet kullanımının yaygınlığını ve etkililiğini ölçmeyi hedeflemiştir. Araştırmacıların elde ettikleri sonuca göre ailelerin son bir yıl içerisinde çocuklarının minimum bir defa da olsa internet ortamında

olumsuz eylemlerle karşılaştıklarını, buna karşın ailelerin çoğunluğunun internet hizmetleri ve dijitalleşmenin çocuklar adına yararlı olduklarını, çünkü çocuklarının internet kullanımında oldukça başarılı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar, çocukların da internet hizmetini kullandıklarında filtreleme paketi ile karşılaşmadıklarını bundan dolayı da bir kısım çocukların da interneti güvenli bir şekilde kullanmadığını saptamıştır.

Tatlı'nın (2018), öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin internet ve bilgisayar kullanımı ile ilgili yapmış olduğu araştırmada, farklı kurum ve branşlarda görev yapmakta olan öğretmenlerin dijital vatandaşlık, bilgi okuryazarlığı ve internet-bilgisayar kullanım öz-yeterlik düzeylerini ve dijital vatandaşlık düzeylerinin bilgi okuryazarlığı ve internet bilgisayar kullanım öz-yeterliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını saptamayı hedeflemiştir. Buna göre araştırmacı, öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeyleri ile bilgisayar-internet kullanım öz-yeterlikleri arasında anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'de dijital vatandaşlık algısı ile ilgili yapılan diğer araştırmalar da incelendiğinde, dijital vatandaşlığı öğrencilere eğitim yoluyla aktaracak olan öğretmen ve öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık ile ilgili düzeylerinin yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de teknolojinin sürekli bir gelişim ve yenilik içerisinde olmasından dolayı öğretmen ve öğretmen adaylarının da bu konuda dijital yeterliliklerini diri tutmak adına kendilerini sürekli yenilemeleri gerektiği hususu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığının, dijital vatandaşlık algısı ile ilgili birtakım bilgilendirme ve hizmet içi eğitim çalışmalarına ağırlık vermesi gerektiği saptanmıştır.

Bundan sonraki aşamada evrensel hukuk ve insan hakları kapsamında Türkiye'deki internet teknolojisi ve dijital vatandaşlık algısının ne şekilde geliştiği ile ilgili genel değerlendirme yapılmış ayrıca görüş ve önerilerde bulunulmuştur.

III. TÜRKİYE'DE İNTERNET TEKNOLOJİSİ VE DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISININ İNSAN HAKLARI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İnterneti kullanan kişi gruplarının artması ve çeşitlenmesi buna bağlı olarak internetin kullanım sahalarının genişlemesinden dolayı aynı anda birden çok hakkın etkilenmesi, kısıtlanması ve hatta özüne dokunulması kaçınılmaz olmuştur. Türkiye'de internet erişimi ve kullanımı; eğitim hakkı, ifade hürriyeti, barışçıl toplanma

ve örgütlenme hürriyeti, ülke idaresinde bulunma hakkı, çalışma hakkı, boş zaman ve dinlenme hakkı gibi önemli insan haklarının tam bir şekilde uygulanması adına neredeyse mecburi duruma gelmiştir. İnsan hakları ile iç içe olduğundan dolayı internete erişim ve interneti kullanma hakkı vazgeçilmez bir hak olarak değerlendirilmektedir (Akince, 2021: 54; Kaya, 2020: 160).

Türkiye'nin de tarafı olduğu Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesinde “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da başka statüler gibi herhangi bir türde farklılık gözetilmeksizin bu Bildiride düzenlenen bütün haklara ve özgürlüklere sahiptir.” ilkesi yer almaktadır. Yine Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 3. maddesinde “Herkesin yaşama, hürriyet ve kişi güvenliği hakkı vardır.” ilkesi yer almaktadır. Bu çerçevede alınacak olan tüm güvenlik önlemleri uluslararası insan hakları hukuk ve standartlarıyla uyumlu olmalıdır. Yani kanunla öngörülen istisnai haller dışında eğer alınan güvenlik önlemleri başka bir insan hakkını (*mahremiyet hakkı veya ifade özgürlüğü gibi*) sınırlıyorsa hukuka aykırıdır. Söz konusu bu ilkeler tüm taraf devletlerce garanti altına alınmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye’de (TBİD, 2014):

- Kanunlara aykırı gerçekleşmediği,
- Toplum düzenini, milli güvenliği ve kamu sağlığını tehdit etmediği, diğerlerinin hak ve özgürlüklerini kısıtlamadığı,
- Özel hayatın gizliliği ve veri koruması sağlandığı,
- Ağ eşitliği ve tarafsızlığı gibi ilkelere uygun hareket edildiği sürece tüm vatandaşların internete erişim ve kullanım hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyine bağlı işleyen ve tüm tarafları bağlayan kararlar alan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin internet kullanımı ile ilgili almış olduğu kararlara göre ideal bir internet düzenlemesi, hukuk ve teknoloji arasındaki uyumun en üst düzeyde gözetildiği bir düzenleme olmalıdır. İnternetin etkilemekte olduğu hakların çeşitliliği ve çokluğundan dolayı bu tür bir kanuni düzenlemenin nevi şahsına münhasır (*sui generis*) nitelikte olması ve gerek kamu hukuku gerekse de özel hukukla ilgili hükümler ihtiva etmesi gerekmektedir (Kaya, 2020: 161-162). Türkiye'nin insan haklarını korumaya yönelik atmış olduğu en önemli adımlardan birisi de 2012 yılında kanunla kurulan ve 2016 yılındaki düzenlemelerle şimdiki adını alan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kurulması olmuştur. Söz

konusu Kurum gerçek alanda ve internet ortamında meydana gelen insan hakları ihlallerini (*ayrımcılık, kötü muamele vs.*) incelemek ve bunları önlemekle mükelleftir (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022).

Ülkemizde ve dünya genelinde etkisini sürdüren Covid-19 pandemisi ile birlikte özellikle sokağa çıkma yasaklarının ilan edildiği dönemlerde devletlerin halkla olan iletişimini dijital teknolojiler sağlamıştır. Bu dönemde devletler vatandaşlarına yönelik insan haklarının gerektirdiği hizmetleri dijital teknolojiler kullanarak sunabilmişlerdir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesi "*Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*" diye belirtmektedir. Buna yönelik olarak da ilgili Anayasa maddesi gereğince Sağlık Bakanlığı, Covid-19 pandemisi öncesi döneme kadar E-Devlet (*Elektronik Devlet*) uygulaması üzerinden bağlanılan E-Nabız (*Elektronik Nabız*) uygulamasını geliştirmiş ve bu uygulama üzerinden birçok vatandaşa hizmet vermiştir. Aynı şekilde Sağlık Bakanlığı, Anayasa'nın 56. maddesi gereğince Covid-19 pandemisi döneminde bulaşıcılığa yalanan hastaların izole olmalarını sağlamak ve denetlemek üzere HES (*Hayat Eve Sığar*) uygulamasını geliştirmiş ve dijital ortamda mobil uygulama üzerinden bulaş olan tüm vakaları takip edebilmiştir (Alkış ve Coşkunçay, 2021: 367-368).

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı Covid-19 pandemisi döneminde HES (*Hayat Eve Sığar*) uygulaması sayesinde hasta olan vatandaşlara hizmet sunmuş iken yine aynı dönemde eğitim kurumlarında verilen tüm eğitim faaliyetlerine ara verilmiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi "*Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır.*" diye belirtmektedir. Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı öncelikle eğitimde dijital yeterliliklerin oluşması için Sosyal Bilimler Eğitim Programında dijital vatandaşlık kazanımı ile düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Yine aynı şekilde Millî Eğitim Bakanlığı, Covid-19 pandemisi döneminde Anayasa'nın 42. maddesi gereğince öğretmenlerin öğrencilere erişim sağlayarak eğitim hizmetini sunması için daha önce de uzaktan eğitim hizmetlerinde kullanılan EBA (*Eğitim Bilişim Ağı*) uygulamasını daha da geliştirmiş ve kullanıcı sayısını arttırmıştır. Bu uygulama sayesinde, öğretmenler ve öğrenciler dijital araçlar (*mobil, PC, tablet vd.*) yoluyla bir araya gelerek oluşturulan dijital sınıf ortamlarında eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (İnci Kuzu, 2020: 505).

Türkiye’de insan hakları kapsamında dijital ortamlarda devlet idaresinin vatandaşlarına hizmet sunması ve bu hizmetlerin internet ortamında gerçekleşmesi birtakım riskleri ve tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı da yine devlet idaresi, internet ortamında yaşanan ve vatandaşların güvenliğini riske atan siber zorbalara karşı birtakım önlemler almak mecburiyetindedir. Bununla birlikte dijital ortamda meydana gelen ve bu alanın demokratikleşmesini geciktiren, vatandaşların ifade özgürlüğünü kısıtlayan tüm eylemlere karşı devlet idaresinin sansürü minimum seviyede tutarak gerekli teknik ve yasal düzenlemeleri hayata geçirmesi gerekmektedir. Devlet idaresi, internet ortamının dijital vatandaşlık kapsamında gerekli güvenliğini sağlarken, temel hak ve hürriyetlerden olan ifade ve örgütlenme hürriyeti ilkesine göre hareket etmesi de elzem bir durumdur. Diğer devletlerin ve uluslararası mahkemelerin internet kullanımı ile ilgili almış oldukları karar ve uygulamalarını gözden geçirmek ve değerlendirmek bu konuda mesafe kat edilmesi adına önem arz etmektedir (Ayaz ve Işıklı, 2020: 1-3).

SONUÇ

Günümüzde tüm dünyada yaşandığı gibi ülkemizde de idarecilik, vatandaşlık ve demokratik toplum düşüncesi pratiklerinde elektronik ortama taşınmaya veyahut dijitalleşmeye doğru süratle bir dönüşüm içerisine girilmiştir (Işıklı, 2018: 142-143). Güvenlik, hız, teknoloji okuryazarlığı, dijital uçurum, büyük veri tehditleri gibi çok taraflı çözüm gerektiren sorunlar bir tarafa bırakıldığı zaman kitle iletişim ve bilişim araçlarının vatandaşlığı e-vatandaşlığa, demokrasiyi e-demokrasiye, idareciliği e-yönetişime dönüştürmüş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Zira bu durumdan kaynaklı olarak belirtmek gerekirse, Bertolotti ve arkadaşlarının (2021: 2307) belirttiği gibi dijital ortamın bir devlet sınırı içerisine sokulamaması ve devlet-birey münasebetine dayalı olarak vatandaşlığın artık belli bir işleyişe sahip olmasından dolayı dijital vatandaşlık ve insan hakları düzenlemeleri açısından devletlerin ortak hareket etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre internet kullanımı ile dijital vatandaşlık etkileşiminin aynı doğrultuda geliştiği ve dijitalleşme ile birlikte dijital ortamda insan haklarına daha çok dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Türkiye’de de bu kapsamda internet ortamında kişi güvenliğinin sağlanmasına yönelik elektronik kimlik tespiti, e-imza ve e-devlet, uygulamaları hayata geçirilerek dijital ortamda insan hakları ihlalinin önlenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Dijital vatandaşlık ve yeterlilik ile ilgili olarak gerçekleştirilen yabancı kaynaklar/ araştırmalar incelendiğinde; Pedro (2006) araştırmasında okulların, öğretmenlerin ve yetişen öğretmen adaylarının dijital algı konusunda yeterli olmadıklarını belirterek öğretmenlere ve öğretmen adaylarına dijital algı yeterliliği konusunda eğitimlerin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın Oblinger ve Oblinger (2005) genç nesillerin teknolojiyi kullanma konusunda zorluk yaşamadıkları, hatta bu konuda rehberlik eğitimine gerek duyulmadığını, fakat internet ortamda elde etmiş oldukları kaynakların ve teknoloji bilgilerinin yetersiz düzeyde kaldığını belirtmiştir. Türkiye’de ise dijital vatandaşlık ve yeterlilik ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiği zaman dijital vatandaşlığı öğrencilere eğitim yoluyla aktaran öğretmen ve öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık ile ilgili düzeylerinin yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır (Som Vural, 2016: IV; Aslan ve Çakmak, 2018: 72-73; Tatlı, 2018). Kocadağ (2012) araştırmasında, öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin yeterli olmadığını belirterek öğretmenlerin dijital ortamların kullanımına yönelik teşvik edilmeleri ve cesaretlendirilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan ele alındığında dijital vatandaşlık konusunda yeterli bilgi ve donanım sağlandığında bireyin, hemen hemen her konuda temel hak ve hürriyetlerini dijital ortamda da araması ve buna göre düzenlenecek olan yeni yaşam modeline ayak uydurması sağlanacaktır.

Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve internet kullanımı eğilimi konularında öğretmen, öğrenci ve idareci kesimlere yönelik çeşitli sahalarda yapılan akademik ve bilimsel araştırmalar incelendiğinde, dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık ile internet kullanım sıklığı ve internet kullanım eğilimi arasında anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir (Sakallı, 2015: 130; Yalçınkaya ve Cıbaroğlu, 2019: 1188). Ülkemizde bu durumun oluşmasında özellikle 2000 yılından sonra toplumsal eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikçi uygulamaların (*TUENA, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2006/2010, E-Devlet Uygulaması, FATİH Projesi, Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2015/2018 vd.*) etkili olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca ülkemizde özellikle temel hak ve hürriyetlerin kazandırılması noktasında önem verilen vatandaşlık eğitimini öğrencilere temel eğitim düzeyinde sunmakta olan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda öğretmen ve öğrenci yeterlilikleri arasında dijital yeterlilik konusunun eklenmesi de bu konuda yapılmış olan önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak belirtmek gerekirse Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda dijital vatandaşlık konusunu tüm öğrenme alanlarına yaymak, hatta Williams’ın (2012) belirttiği gibi dijital vatandaşlık konusunu bir ders olarak zorunlu eğitim kapsamına almak, öğrencilerin etkili bir Sosyal Bilgiler eğiti-

mi almasını sağlayacaktır. İnsan hakları ve temel hak ve hürriyetler konusunda da öğrencide yeterli kazanım oluştuktan sonra öğrenci bir birey olarak dijital ortamda karşılaşacağı sorunların üstesinden gelmeyi başararak ve de yeni fikirler geliştirerek etkin ve etkili dijital vatandaş modeli ortaya çıkmış olacaktır. Etkin ve etkili dijital vatandaş modelinin hukuki bir konuma yerleştirilmesinden sonra hem insan hakları düzenlemelerinin hem de temel hak ve hürriyetleri konusunda köklü bir değişime gidileceği, oluşan bu durumdan da tüm dünya devletlerinin payını alacağını belirtmek doğru olacaktır.

Türkiye'yi ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi dijital vatandaş olmanın ne derece önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Nitekim Covid-19 pandemisi süreci bizlere gelecekte de olması muhtemel benzer küresel problemler karşısında insanların birbirinden uzak izole şekilde yaşam sürdürmelerini mecburi kılmıştır. Bu tür durumlarda önemli olan husus da krizi yönetebilmek değil benzer kriz durumlarına karşı önceden yapılan hazırlıklardır. Bilhassa küresel çapta gelişen Covid-19 pandemisi bizlere devletlerin kendi başlarına alacakları önlemlerin yeterli olmayacağını göstermiştir (Koç ve Koç, 2021: 1019). Bundan dolayı da tüm dünya devletlerinin bir araya gelmelerini ve iş birliği yaparak gelecekte bu tür sorunlar karşısında ne tür önlemler alınacağı ile ilgili tedbirlerin açıklanmasını zorunlu kılmıştır (Harari, 2020). Bundan dolayı da dijital vatandaşlık ile ilgili yapılacak olan araştırmaların yalnızca mevcut tehlikelerin nasıl bertaraf edileceği ile ilgili değil, büyük olaylar (*afet, kriz, pandemi vb.*) sonrası dönemde nasıl bir dünya düzeninin oluşacağı ve oluşacak yeni düzende insan hakları konusunda nelerin yapılması gerektiği ile ilgili olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akince, B. (2021). Nesnelerin İnterneti, Güvenlik ve Gizlilik, İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme, *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 53-80.
- Alkış, N., Coşkunçay, D. F. (2021). Covid-19 Salgınında Hayat Eve Sığar (HES) Uygulamasının Kullanıcılar Tarafından Benimsenmesi: Ampirik Bir Çalışma, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(4), 367-376. Doi: 10.17671/gazibtd.883789.
- Anıl, B., Köksal, E. (2016). Türkiye’de İnterneti Kimler, Ne İçin Kullanıyor? *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 1-13. Doi: 10.14780/iibd.61602.
- Aslan, S., Çakmak, Z. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 8(1), 72-99. Doi: 10.17984/adyuebd.296203.
- Ayaz, T., Işıklı, Ş. (2020). Bir İnsan Hakkı Olarak İnternet Erişimi: Herkes İçin İnternet Tartışması, *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 2(4), 1-17.
- Beekman, G., Beekman, B. (2012). *Digital Planet: Tomorrow’s Technology and You*, (10th ed.). Boston: Prentice Hall.
- Bertoletti, A., Le Bert, N., Qui, M., Tan, A. T. (2021). SARS-Cov-2-Specific T Cells in Infection and Vaccination, *Cellular and Molecular Immunology*, 18(10), 2307-2312. Doi: <https://doi.org/10.1038/s41423-021-00743-3>.
- Boorstin, D. J. (1996). Keşifler ve Buluşlar, (Çev. F. Dilber), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Buluk, B., Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Uzaktan Eğitimin Turizm Lisans Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi, *Journal of Awareness*, 5(3), 285-298. Doi: 10.26809/joa.5.021.
- Çatlı, M., Keskin, S. (2021). İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme, *Ombudsman Akademik*, 7(14), 199-229.
- Çeçen, A. (2020). *İnsan Hakları*. (5. Baskı) Ankara: Astana Yayınları.
- Çubukçu, A., Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri, *Middle Eastern and African Journal of Educational Research*, 5(1), 148-174.

- De Crescenzo, F., Economou, A., Sharpley, A. L., Gormez, A., Qusted, D. J. (2017). Actigraphic Features Of Bipolar Disorder: A Systematic Review and Meta-Analysis, *Sleep Medicine Reviews*, (33), 58-69. Doi: 10.1016/j.smrv.2016.05.003.
- De Ferranti, D. M. (Ed.). (2003). *Closing the Gap in Education and Technology*, World Bank Publications.
- Demir, Ö., Doğanay, A. (2009). Sosyal Bilgiler Dersinde Bilişsel Koçluk Yoluyla Öğretilen Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Epistemolojik İnançlara ve Kalıcılığa Etkisi, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(37), 54-68.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., Yüksel, R. (2020). Ergenlerde Çağın Hastalığı: Teknoloji Bağımlılığı, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51-64.
- E-learning. (2012). 1 Ağustos 2012 tarihinde Wikipedia Web sitesinden erişildi: <http://en.wikipedia.org/wiki/E-learning> adresinden erişilmiştir.
- Fernández-Prados, J.S., Lozano-Díaz, A., Ainz-Galende, A (2021). Measuring Digital Citizenship: A Comparative Analysis. *Informatics*, 8(18), 1-13. Doi: 10.3390/informatics8010018.
- Fırat, M. S. (2015). Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 101-116.
- Ginesar, Ö., Katılmış, A. (2021). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine Yönelik Sınıf İçinde ve Dışında Gerçekleştirdikleri Faaliyetlerin İncelenmesi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(41), 37-77. Doi: 10.34234/ded.741279.
- Goldfarb, A., Prince, J. (2008). Internet Adoption and Usage Patterns are Different: Implications For The Digital Divide, *Information Economics and Policy*, 20(1), 2008, 2-15. Doi: 10.1016/j.infoecopol.2007.05.001.
- Görmez, E. (2017). Öğretmenlerin dijital vatandaşlık ve alt boyutları hakkındaki düzeyleri (Van ili örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 60, 52-74.
- Gündüz, M. Z., Resul, D. A. Ş. (2018). Nesnelerin İnterneti: Gelişimi, Bileşenleri ve Uygulama Alanları, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(2), 327-335. Doi: 10.5505/pajes.2017.89106.
- Harari, Y. N. (2020, March 20). The world after coronavirus. The Financial Times. Retrieved from <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>

- International Telecommunication Union. (2022) Committed to connecting the world 2022, 2 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> adresinden alındı.
- IRPC. (11 Mayıs 2022). <https://internetrightsandprinciples.org/campaign/> adresinden alındı.
- Işıklı, Ş. (2018). Dijital Vatandaşlık: Katılımcı Demokrasi Kuramına Aktüel Bir Katkı, *International Journal of Information, Technology and Philosophy*, (1), 142-161.
- İnci Kuzu, Ç. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Uygulanan İlkokul Uzaktan Eğitim Programı (Eba Tv) İle İlgili Veli Görüşleri, *Milli Eğitim*, 49(1), 505-527. Doi: 10.37669/milliegitim.720556.
- Kalkan, M., Kaygusuz, C. (2013). *İnternet Bağımlılığı: Sorunlar ve Çözümler*. İstanbul: Anı Yayınları.
- Karahan Ç., Tüfekçi A. (2020). Blokzincir Teknolojisinin Dijital Kimlik Yönetiminde Kullanımı: Bir Sistemik Haritalama Çalışması, *Politeknik Dergisi*, 23(2), 483-496. Doi: 10.2339/politeknik.654503.
- Kavak, O., İlhan, G. O. (2021). Sosyal Bilgiler Dersi Etkin Vatandaşlık Öğrenme Alanına Yönelik Dijital Çizgi Roman Tasarımı: “Minik Vatandaşlar”, *Öğretmen Eğitiminde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 243-265. Doi: 10.29329/jirte.2021.408.5.
- Kaya, M. B. (2020). İnsan Hakları Ekseninde İnternetin Kontrolü ve Hukuki Sorumluluk Rejimi, *Anayasa Yargısı*, 37(2), 159-203.
- Kemp, S. (18 Şubat 2020). Digital 2020: Turkey, 3 Mayıs 2022 tarihinde <https://web.archive.org/web/20200403190929/https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> adresinden alındı.
- Kitchen, R., Berk, S. (2016). Research Commentary: Educational Technology: An Equity Challenge to the Common Core, *Journal for Research in Mathematics Education*, 47(1), 3-16. Doi: 10.5951/jresmetheduc.47.1.0003.
- Kılıncı, E. (2015). Elementary School And Social Studies Teachers’ Opinions About The Concept Of Good Citizenship, *Route Educational and Social Science Journal*, 2(3), 194-206.
- Kocadağ, T. (2012). *Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

- Koç, N. E., Koç, E. (2021). Pandemi Dönemi' nde Türkiye'de Dijital Vatandaşlık Olgusu, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1019-1035. Doi: 10.7456/11103100/016.
- Lim, H. T., Weckemann, K., Herrscher, D. (2011, March). *Performance study of an in-car switched ethernet network without prioritization*. In International Workshop on Communication Technologies for Vehicles (pp. 165-175). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., Kelly, K. (2009). *New Media*. New York: Routledge.
- Lyons, R. (2012). *Investigating student gender and grade level differences in digital citizenship behavior*. Doctoral dissertation, Walden University, Minneapolis.
- MacCormack, A., Verganti, R., Iansiti, M. (2001). Developing Products on "Internet Time": The Anatomy of a Flexible Development Process. *Management science*, 47(1), 133-150. Doi: 10.1287/mnsc.47.1.133.10663.
- MEB (2017). *Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri*. Ankara. 11 Mayıs 2022 tarihinde https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEY_YENEL_YETERLYK-LERY.pdf adresinden alındı.
- MEB (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar) 3 Mayıs 2022 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOS-YAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf> adresinden alındı.
- National Council for Social Studies. (1993). A Vision Of Powerful Teaching and Learning in The Social Studies: Building Social Understanding and Civic Efficacy, *Social Education*, 57(5), 213-223.
- Oblinger, D. G., Oblinger, J. L. (2005). *Educating the Net Generation*: Educause.
- OECD (2022). Internet Access Report 2021, 3 Mayıs 2022 tarihinde <https://data.oecd.org/ict/internet-access.htm#indicator-chart> adresinden alındı.
- Onat, F., Alikılıç, Ö. A. (2008). Sosyal Ağ Sitelerinin Reklam ve Halkla İlişkiler Ortamları Olarak Değerlendirilmesi, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(9) 1111-1143.
- Öngören, H. (2022). *Ortaokul öğrenci ve öğretmenlerinin hukuk ve adalet ders ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri: Sultanbeyli ilçesi örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi], Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Öztürk, M. (2021). Dijital Vatandaşlık Araştırmalarının İncelenmesi: Kavramsal ve Yöntemsel Eğilimler, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(2), 385-393. Doi: 10.5961/jhes.2021.457.
- Pedró, F. (2006). The New Millennium Learners:Challenging Our Views On Ict And Learning
- Pescetta, M. (2011). *Teaching Digital Citizenship in a Global Academy*, Unpublished doctoral dissertation, Nova Southeastern University, Florida.
- Ribble, M. (2015). *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know* (3rd ed.), Eugene, OR: International Society for Technology in Education.
- Ribble, M. S., Bailey, G. D., Ross, T. W. (2004). Digital Citizenship: Addressing Appropriate Technology Behavior, *Learning ve Leading with Technology*, 32(1), 6.
- Romanello, M., McGushin, A., Di Napoli, C., Drummond, P., Hughes, N., Jamart, L., Hamilton, I. (2021). The 2021 Report of the Lancet Countdown on Health and Climate Change: Code Red for a Healthy Future, *The Lancet*, 398(10311), 1619-1662. Doi: 10.1016/S0140-6736(21)01787-6.
- Sakallı, H. (2015). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Sermaye Piyasası Genel Kurulu (2022). Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018) 3 Mayıs 2022 tarihinde http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/109/Bilgi+Toplumu+Stratejisi+ve+Eylem+Plani+_2015-2018 adresinden alındı.
- Shcherbakova, N., Shepherd, M. (2014). Community Pharmacists, Internet and Social Media: An Empirical Investigation. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 10(6), e75-e85. Doi: 10.1016/j.sapharm.2013.11.007.
- Som Vural, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısıyla Dijital Vatandaşlık Göstergelerinin İncelenmesi, Doktor Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Şen, E. (2014). İnternet Hukuku ve Kişilik Haklarının Korunması, *Neuşehir Barosu Dergisi*, 1(1), 285-291.
- Tatlı, A. (2018). *Öğretmenlerin Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Bilgi Okuryazarlığı İle İnternet ve Bilgisayar Kullanım Özyeterlikleri Bağlamında Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- TBİD (2014). İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri Şartı, 11 Mayıs 2022 tarihinde https://www.tbid.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/IRPC_Booklet_Turkish_final.pdf adresinden alındı.

- Teo, P. (2014). Making The Familiar Strange and the Strange Familiar: A Project for Teaching Critical Reading and Writing. *Language and Education*, 28(6), 539-551). Doi: 10.1080/09500782.2014.921191.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Torkul, O., Sezer, C., Över, T., Över, A. G. T. (2002). İnternet Destekli Öğretim Sistemlerinde Bilişim Gereksinimlerinin Belirlenmesi, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(1), 122-129.
- Turan, S., Karasu Avcı, E. (2018). 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın Dijital Vatandaşlık Bağlamında İncelenmesi, *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 28-38.
- TÜİK (2022). Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması-2021, 2 Mayıs 2022 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) adresinden alındı.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 12 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat-metin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. (12 Mayıs 2022). Misyon-Vizyon, <https://www.tihek.gov.tr/misyon-vizyon/> adresinden alındı.
- Williams, R. W. (2012). *Digital immigrant teacher perceptions of social media as it influences the affective and cognitive development of students: A phenomenological study*. Unpublished doctoral dissertation, Liberty University, Lynchburg.
- Yalçınkaya, B., Cibaroğlu, M. O. (2019). Dijital Vatandaşlık Algısının İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme, *BMIJ*, 7(4), 1188-1208. Doi: 10.15295/bmij.v7i4.1140.
- Yaşın, C. (2006). İnternette Tartışma Listeleri: Demokratik Bir Açılım mı? Egemen Söylemin Taşındığı Kanallar mı? *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (4), 133-147.
- Yıldırım, A. (2014). İnternetin Görünen Yüzü, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 51-59. Doi: 10.18493/kmusekad.38449.
- YÖK-Tez, (2022). “Dijital Vatandaşlık” araması, 6 Mayıs 2022 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı.
- Zerenler, M. (2013). Dijital İş Yaşamı: Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret (2.Basım b.), İstanbul: Gazi Kitabevi.

İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİNDE YENİ BİR SORUN ALANI: ALGORİTMİK PROFİLLEME

New Challenge in the Protection and Promotion of Human Rights: Algorithmic Profiling

Nurullah ÖZGÜL*

Öz

Algoritma temelli sistemler çoğunlukla etik kaygılara neden olmakla birlikte insandan kalıtsal olarak geçen ön yargı motifleri nedeniyle ayrımcılık yasağı ihlali, veri gözetimi biçiminde izleme nedeniyle de mahremiyet hakkı ihlali doğurmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde belirtileri hissedilmekte olan insan haklarındaki paradigma değişimini anlamamız ise sürekli gelişim halinde olan bu teknolojilerin yol açtığı sorunları çözüme kavuşturmamıza yardımcı olacaktır. Bu düzlemde bütüncül bir yaklaşımla oluşturulmuş olan bu çalışmada, algoritma temelli sistemlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ödevini zorlaştırdığı kabulü ile birlikte bu sistemlerden kaynaklı etik kaygıların giderilmesinin ve hak ihlallerinin önlenmesinin mümkün olduğu öne sürülecektir. İnsan ön yargısı ile karşılaştırıldığında algoritma ön yargısının

Abstract

Algorithm-based systems often cause ethical concerns. It also violates the prohibition of discrimination due to inherited bias motives and the right to privacy, due to monitoring in the form of data surveillance. Understanding the paradigm shift in human rights, the symptoms of which are being felt in the current period, will help us to solve the problems caused by these ever-growing technologies. With a holistic approach, this study argues that ethical concerns can be eliminated, and human rights can be protected, while accepting that algorithmic-based systems create difficulties in promoting and protecting human rights. In comparison to human bias, algorithm bias will be easier to detect and eliminate from these systems, which are initially mathematical but have turned into

* İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı, LL.M. Öğrencisi, University of Exeter School of Law, n204@exeter.ac.uk ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3790-2449>.

tespit edilmesi ve başlangıçta matematiksel sonuçları itibarıyla sosyolojik olan bu sistemlerden ayıklanması daha zahmetsiz olacaktır. Bu nedenle, katıksız bir pesimizm içinde olunmaması gerekmekte, bu sistemlerin dinamik yapılarıyla uyumlu yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi için çok sesli ve kapsamlı müzakere süreçleri takip edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Algoritmik Profillemeye, Yapay Zekâ, Devlet Merkezli İnsan Hakları, GVKT, Ayrımcılık Yasağı, Mahremiyet Hakkı.

a sociological entity in terms of results. For that reason, it is necessary not to be pessimistic in an extreme way. Therefore, multi-party and comprehensive negotiation processes should be followed in order to implement regulations that are compatible with the dynamic structures of these systems.

Keywords: Algorithmic Profiling, Artificial Intelligence, State-centric Human Rights, GDPR, Non-discrimination, Right to Privacy.

GİRİŞ

Yeni teknolojilerin toplum yaşamının her alanına nüfuz etmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan insan haklarının algoritma temelli sistemler tarafından ihlal edilme olasılığına ilişkin tartışmalar ile bu konudaki hukuki düzenlemelerle alakalı değerlendirmeler, içinde bulunduğumuz gerçek evren ile sanal evrenin birbirinden keskin bir biçimde ayrılmadığı dönemde ivmelenerek devam etmektedir (Baciu vd., 2016: 43-48; Goodman ve Flaxman, 2017: 50-57; Mann ve Matzner, 2019: 1-11; Büchi, vd., 2021: 1-17; Ebert ve Beduschi, 2021: 1-15). Her ne kadar bu yeni gelişmeler birçok hak kategorisini doğrudan ya da dolaylı olarak etkiliyor olsa da bu alandaki çalışmaların büyük çoğunluğu ayrımcılık yasağı konusu ile mahremiyet hakkı ekseninde sürdürülmektedir (Heinrichs, 2022: 143-154; Lu, 2022: 110). Bu doğrultuda, hem mahremiyet hakkı ihlali hem de ayrımcılık yasağı ihlali doğurma potansiyeli taşıyan, bireylerle ilgili verilerin sistematik ve maksatlı olarak kaydedilmesi ve sınıflandırılması, (Büchi vd., 2020: 2) birey hakkında varsayımlarda bulunmak için mevcut verileri analiz ederek bilgi üretilmesi, belirli özellikler ile belirli sonuçlar veya davranışlar arasında bağlantı kurmak için geçmiş deneyimlerin ve istatistiksel analizlerin kullanılması yoluyla hangi eylemlerin gerçekleştirileceği konusunda karar alınması süreçlerini destekleyen bir metot olan algoritmik profillemeye (FRA, 2018: 16-17) “*gözetim kapitalizmini*” (Zuboff, 2019) besleme işlevini taşımakla birlikte insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanında yeni endişeler uyandırmaktadır.

Algoritmik profillemeye adalet, güvenlik, sağlık hizmetlerinin sunumundan bireylerin yanı sıra grupların tüketim davranışlarının modellenmesine kadar geniş bir alan-

da ayrımcılık yasağı ihlali ve mahremiyet hakkı ihlaline neden olmaktadır. ABD’de 6079’u siyahi, 43539’u beyaz olan yaklaşık 50000 hastanın gerçek sağlık kayıtları, hastaların sağlık verilerini yönetmek için kullanılan algoritmik risk puanları ile birlikte incelendiğinde; siyahi hastaların algoritmik risk puanlarının olması gerekenden daha düşük hesaplanması nedeniyle bu hastaların beyaz hastalara nispeten ölçülebilir şekilde yetersiz sağlık hizmeti aldığı sonucuna ulaşılmıştır (Obermeyer vd., 2019: 447-453). Yine ABD’de faillerin tekrar suç işleme olasılıklarının hesaplanmasıyla koşullu salıverme gibi mahkûmiyet durumunu etkileyebilecek kararlar alınmasına yardımcı olarak tasarlanmış olan COMPAS’ın (*Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions*) adil olmayan ve ayrımcılık yasağı ihlali niteliğinde kararlar verdiğine ilişkin tartışmalar konunun önemine işaret etmektedir (Angwin vd., 2016:23; Dressel ve Farid, 2018:1-5). Sosyal sınıflandırma ve dolayısıyla ayrımcılık konusunda endişelere yol açan uygulamalar arasında bankacılık sistemi içerisinde kredi başvurularının değerlendirilmesinde kimi zaman sadece bireysel temerrüt riskine dayanarak kredi başvurusu kararı verilmemesi, bunun yanında kişinin komşularının sosyo-ekonomik veya ırksal bileşimi gibi diğer göstergelerinin dolaylı bir temsilcisi olarak işlev görebilecek posta kodu veya mahalle bazında, karar alıcı sistemler tarafından değerlendirmeler yapılmasıdır (Mann ve Matzner, 2019: 1-2). Avusturya’da yapılan bir diğer çalışmanın çıktıları, Kamu İstihdam Servisi (AMS) isimli kurumun iş başvurusunda bulunan kişileri sınıflandırmada kullandığı algoritmik profillemeye yönteminin iş arayanları üç farklı kategoriye ayırdığı ve içinde buldukları kategori doğrultusunda daha hızlı veya daha uzun sürede iş bulmaları konusunda destek sunulduğunu göstermektedir (Allhutter vd., 2020: 1-17). Diğer yandan, çevrimiçi platform sağlayıcıları günümüzde çevrimiçi davranışsal reklamları kullanmakta ve ürün ve hizmetlerin sunulacağı grupları belirlemek veya aynı ürün için kişiye özgü farklı fiyatlar sunmak için bireyler hakkında çok hassas bilgiler çıkarabilmekte ve bunları kullanabilmektedir. Mahremiyet zararı endişesi uyandıran çevrimiçi reklamcılık, benzeşimlerden yararlanarak profillemeye (*affinity profiling*) olarak kavramlaştırılan yöntemle, insanların yalnızca kişisel özelliklerine göre değil, varsayılan ilgi alanlarına göre gruplandırılarak kişilerin ve geleneksel olarak marjinalleştirilmiş grupların mahremiyet hakkının ihlali ve ayrımcılığa uğraması riskini beraberinde getirmektedir (Wachter, 2020: 367).

Algoritmik profillemeye ile ilgili yapılan bu çalışmalar ve ilgili analizler, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde oldukça önemli sorunlarla karşı karşıya olduğu-

muza göstermektedir. Keşfedilmiş sorun alanlarının yanı sıra henüz keşfedilmemiş pek çok sorun alanının olması, içinde bulunduğumuz dönemin kavramsallaştırmalarının konunun ele alınmasında yeterli olmayışı gibi nedenlerle sorunların çözümü zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda; çalışmanın ilk savı içinde bulunduğumuz dönemde ortaya çıkmaya devam etmekte olan yeni teknolojilerin geçmiş dönemin devlet merkezli insan hakları okumasını “şirketokrasi” merkezli bir insan hakları okumasına evirebileceği yönündedir (Soh ve Connolly, 2021: 170). Bu dönemde çeşitli teknoloji şirketlerinin bilgiyi yönetme kapasiteleri bakımından devletlerden güçlü hale gelmesi nedeniyle şirketlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde negatif ve pozitif yükümlülükleri biçiminde kavramsallaştırmalara ihtiyaç duyulacağı öne sürülecektir.

Çalışmanın ikinci savı algoritmik profillemeye ve karar alıcı sistemlerin mevcut durumda çoğunlukla etik kaygılar doğurduğu ve ayrımcılık yasağı ihlali ile mahremiyet hakkı ihlaline neden olduğudur. Bu durum güncel bilimsel çalışma örnekleri ile desteklenecektir. Ancak bu noktada katıksız bir pesimizizm içinde olunmaması gerektiği düşüncesiyle (Goodman & Flaxman, 2017:56) gelecekte bu durumun tersine döndürülmesinin mümkün olduğu, yeni teknolojilerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi çabalarına büyük ölçüde katkı sunabileceği ifade edilecektir. Bu bağlamda tartışmanın en büyük çıkmazlarından birisi de, sosyal bilimlerin alanının konusu olan insan hakları ile teknik olarak büyük ölçüde sosyal bilimlerin dışında gelişen ve çoğunlukla opak bir yapıya sahip (Burrell, 2016: 1-2) algoritma temelli teknolojilerinin aynı kişiler tarafından ele alınmasının zorluğu olarak görülecektir.

Son olarak algoritmik profillemeye gibi yeni teknolojilerden kaynaklı insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve bu teknolojilerin insan hakları lehine kullanılması için regülasyonların kapsamının önemine dolaylı vurgu bağlamında Avrupa Birliği (AB) özelinde güncel düzenleme ve düzenleme teklifleri tartışılacaktır. Bu tartışma ise; devletler, büyük teknoloji şirketlerini içine alacak şekilde özel sektör kuruluşları gibi çok taraflı bir düzenleme sürecine ihtiyacın geçmişte hiç olmadığı kadar gerekli olduğu düşüncesiyle desteklenecektir.

İnsan haklarının multi-disipliner yapısı gereği bu çalışmada, sınırlı olamamakla birlikte, neden ötekilerin de haklarının savunulması gerektiğinin yanıtını veren felsefe biliminden, insan haklarının varlığının ön kabulü düzleminde ne gibi düzenlemeler ile bu hakların korunması gerektiğinin yanıtını arayan politika biliminden ve

yürürlükte bulunan kuralların (*lex lata*) insan haklarının korunması için oluşturulduğu bilinciyle, ilgili düzenlemelerin uygulanmasının garantörü konumunda olan hukuk alanından (Gearty, 2014: 35-36) bir bütün olarak yararlanılmaktadır.

I. YENİ DÖNEMDE İNSAN HAKLARI

Algoritmik profillemeye gibi teknik bir alanla ilgili çalışma yaparken bu şekilde bir konuyla geri plan oluşturma yöntemi, içinde bulunduğumuz dönemde belirtileri görülmekte olan insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanındaki paradigma değişimini anlama çabası ile ilgilidir. Bu değerlendirme, sadece algoritmik profillemeye yöntemiyle ilgili değil, genel olarak tüm algoritma temelli sistemlerin kullanımı kaynaklı olarak değişen durumu incelemek amacıyla yapılmaktadır. Bu bakımdan geleneksel, modern, postmodern ya da metamodern dönemin derinlemesine irdelemesinden ziyade, bu dönemlerin başlıca dinamiklerinin insan hakları okumasını ne ölçüde değiştirdiği ile ilgilenilmektedir. Özellikle modern dönemin temel kurumu devletin insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde ana sorumlu olduğu düşüncesinin, içinde bulunduğumuz dönemde etki alanları geçmişte görülmemiş bir şekilde artmakta olan çeşitli büyük teknoloji şirketlerinin insan haklarını koruma ve geliştirme yükümlülüğüne sahip olması gerektiği düşüncesine evrilmesinin tartışılması amaçlanmaktadır.

Geleneksel dönemde insanın yükümlülükleri aynı zamanda hakları olmuştur. İnsanların haklarının korunması ve geliştirilmesinin günümüz anlamından oldukça farklı olduğu bu dönemde, söz gelimi yaşama hakkı insanın sorumluluğu olan bir başkasının yaşamını sonlandırmama kuralının bir sonucudur (Ishay, 2008:19). Bu ve buna benzer kuralların temeli olan geleneksel kaynaklarda insanın sorumlulukları asıl vurgu, haklar ise bir sonuçtur. Günümüz anlamındaki insan hakları ise modern dönem ya da modern devletin ortaya çıkışıyla ilişkilidir. Modern toplumda hakların bireyler lehine koruma altına alınması, insan onuruna saygının gerekliliklerinin yerine getirilmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu şekilde bireylerin sahip olduğu haklardan yararlanmaya devletin müdahalesinin sınırlandırılması ile birlikte devlete bu hakları koruma ve geliştirme yükümlülüğü getirilmiştir (Donnelly, 1984: 414-415). Her ne kadar modern dönemin ütopyalarının geçtiğimiz yüzyılda tarihte eşi benzeri görülmemiş insan hakları ihlalleri ile sonuçlandığı gözlemlenmiş olsa da (Bauman, 2000: 17) modern dönemde ortaya çıkan evrensel insan hakları sistemi, devletlere

çeşitli hak ve özgürlükleri koruma ve geliştirme yükümlülüğü getirmektedir. Modern kelimesinin bir dönemi tanımlamak için seçilmiş olmasının sonucu olarak yeni bir dönemin başka şekilde adlandırılmasının imkansızlığı düşüncesini bir yana bıraktığımızda, modern sonrası dönem genel olarak postmodern dönem olarak kabul edilmektedir. Bauman'ın tanımıyla *“orijinal projesinin gerçekleştirilemezliğini kabul eden modernite olan postmodernite, kendi imkansızlığıyla uzlaşmış ve onunla iyi ya da kötü yaşamaya kararlı modernitedir.”* (Bauman, 1993: 98). Bu dönemde geleneğe göz kırpan kültürel görecelik kavramı çerçevesinde evrensel insan hakları bazı yönleriyle tartışılmaya başlanmış ve çeşitli bölgesel kuruluşlar bünyesinde insan hakları metinleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak devlet merkezli insan hakları düşüncesinde bir değişiklik olmamıştır. Özü itibarıyla devlet merkezli insan hakları okumasının kaynağının modern devlete ve bunu oluşturan felsefi arka plana dayandığı çıkarımı ile birlikte dönemsel analizler ile alakalı sözü bu alanda derinlemesine yapılmış çalışmalara bırakarak devlet merkezli insan hakları okumasının değişme olasılığının değerlendirilmesine gelindiğinde; devlet merkezli insan hakları okuması hakların temelde devlete karşı bir iddia olduğu düşüncesiyle birlikte bu hakların korunması ve geliştirilmesi yükümlülüğünün de devlete ait olduğuyla ilişkilidir (Lafont, 2010: 198-199; Mishra, 2019: 49-66). Bu noktada uluslararası kurumların insan haklarının korunmasında sorumlulukları ise ikincil konumdadır. Bu ikincilliğin bir sonucu olarak, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde destek ve koordinasyon ile insan hakları standartlarına uyum için gerekli teşvikleri sunmak uluslararası kurumların ana işlevi olarak görülmektedir (Lafont, 2013: 7-8).

Ekonomik küreselleşme, insan haklarına ilişkin kavramsallaştırmalar ve uygulamalar konusunda önemli değişikliklerin habercisi olmuştur. Özellikle soğuk savaş sonrası önemli aktörler arasında bulunan çok uluslu şirketler, şeffaf olmayan yapıları ile dikkat çekmiştir. Uluslararası insan hakları sistemi bu yeni aktörlerin sisteme uyumunu sağlamak için çabalamış ve Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler (BMİHYK - OHCHR, 2011) ile esasen devletlerin merkezi rolünü değiştirmeden şirketleri insan haklarına saygı duymaya teşvik eden uzlaşmacı bir çözüm yolu öne sürmüştür. Bu çabaların bir yönü, sunmuş oldukları ürünlerin etki ve sonuçlarını bu ürünleri kullananlardan da düzenleyici otoritelerden de daha iyi bilen şirketlerin yararlanıcıların ürünler kaynaklı hak ihlaline uğramalarını önleme konusunda çok daha etkili olabileceğiyle ilgilidir. Öte yandan şirketlerin bilgiye

hükmetme kapasitelerinin aşkınlığının önümüzdeki dönemde iki olası durumdan biriyle karşı karşıya olacağımızı gösterdiğine ilişkin tahminler bulunmaktadır. İlk olasılık, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda çaba gösteren şirketlerin desteği ile devlet öncülüğünde ortak olarak hareket edilmesi baskın düşüncesi iken ikinci olası durum şirketlerin ilk durumun dokusunu kökten değiştirmek için yeni teknolojiler ve iş modelleri kullanarak kendi tahakkümlerinde bir sistem oluşturması biçimindedir (Soh ve Connolly, 2021: 168-185). Çalışmanın birinci argümanı olan devlet merkezli insan hakları okumasının “şirketokrasi” merkezli bir okumaya doğru evrileceği düşüncesinin nedeni olarak görülen yeni teknolojilerin sürekli gelişimi ile birlikte insan yaşamına etkileri birçok yönden artan özel sektör aktörlerinin insan haklarının korunması ve geliştirilmesinden sorumlu hale geleceği ise keskin bir dönüşümü savunmak yerine kademeli bir değişimi öngörmektedir. Son olarak, bu noktada akla gelen soru “Tek başına bilgi, şirketleri merkezi bir konuma getirebilme gücüne sahip midir?” şeklinde olacaktır. Günümüzde, her ne kadar, çeşitli teknoloji şirketlerinin bilgiye erişme, bu bilgiyi depolama ve yönetme kapasitelerinin çoğu devletin sahip olduğu kapasiteyi aştığı görülmekte olsa da, devletler şiddet tekeli elinde bulunduran, hakimiyet kurdukları alanda yasa yapma gücüyle hayatın her alanını düzenleyebilen yapılarken şirketlerin henüz tam olarak böyle bir gücü bulunmamaktadır. Bu doğrultuda insan haklarının korunması yükümlülüğünün sadece devlete ait olduğu fikrinden uzaklaşıp özel sektör aktörlerinin de insan haklarının korunması ve geliştirilmesinden ortak sorumluluğu bir durum tespitiyken, şirketlerin koruma ve geliştirme sorumluluğu kefesinin ağır basacağı ilk bakışta sorunlu görülse de bir öngörüdür. Bu öngörünün gerçeğe dönüşme ihtimali şirketlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde negatif ve pozitif yükümlülüklerinin saptanması ihtiyacını doğurmaktadır.

II. ALGORİTMİK PROFİLLEME

Algoritmik profillemeye terimi, makine öğrenimi sistemlerinin kullanımı dahil olmak üzere kişisel verilerin her türlü otomatik işlenmesini kapsayacak şekilde çeşitli kalıpları tespit etmenin ve bunlara dayanarak tahminlerde bulunmanın bir yoludur. Algoritmik profillemeye adalet, eğitim, sağlık, istihdam, pazarlama, güvenlik gibi alanlarda kullanılmakta, bireylerle ilgili verilerin sistematik ve amaçlı olarak kaydedilmesi ve sınıflandırılması sonucunu doğurmaktadır (Ferguson, 2017: 77; Büchi vd., 2021: 2). Bu süreç üç aşamada gerçekleşmektedir. Süreç içerisinde bireylerin davranışlarına

veya özelliklerine ilişkin sayısallaştırılmış gözlemler toplanmakta ve depolanmakta, veriler analiz edilerek farklı davranışlar/özellikler arasındaki korelasyonlar belirlenmekte (veri madenciliği), belirli gözlemlenebilir davranış kalıpları veya genel olarak tanımlanmış bir bireye has özellikler temelinde, farklı zaman dilimlerinde davranış değişkenlerinin çıkarımı yapılmaktadır (Avrupa Konseyi, 2010: 25). Ortaya çıkan bu hesaplama yöntemleri, grup tabanlı analiz ve profil oluşturmanın ötesine geçerek bireye doğrudan soru sormadan birey hakkında cevaplar almayı bir şekilde sağlayarak bireylerin modellenmesine izin vermektedir (Tufekci, 2014: 5).

Platform kullanıcılarının ve kişisel ağlarının kapsamlı çevrimiçi izlenmesi ve profillerinin çıkarılması yoluyla oluşturulan veri setleri sürekli olarak genişletilmektedir. Aşırı pazar yoğunlaşmasıyla birleşen bu sürekli bilgi toplama ve ondan çıkarımlar yapma süreci, küresel olarak faaliyet gösteren sayıları oldukça az olan bir dizi şirketin milyarlarca birey ve genel olarak ağ bağlantılı kamusal alanlar hakkında profilleri elinde tuttuğu ve kontrol ettiği bir duruma yol açmaktadır (OHCHR - BMİHYK, 2021: 9). Algoritmik profillemenin kamu sektörü için önemi adalet, güvenlik gibi hizmetlerin sunumunu kapsarken, şirketler için önemi özellikle çevrim içi ve çevrim dışı satın alma işlemleri, nüfus sayımı kayıtları, çevrimiçi gezinme davranışları, konum bilgileri gibi verilere ulaşım ile alakalıdır. Algoritmik profillemeye ile elde edilen bu veriler bir hizmet sağlayıcısının reklamlar veya ürün/hizmet yerleştirme yoluyla hedef birey veya gruplara erişmesine olanak tanıyan profillerin oluşturulmasına izin vermektedir (Büchi vd., 2020: 3).

Profillemeye süreci istatistiklerin kullanımına dayandığından çeşitli sorunlar doğurma tehlikesi bulunmaktadır. Bunlar arasında verili bir özelliğin yanlışlıkla bir bireye atfedilmesi olasılığı yer almaktadır. Bu açıdan “kesinlik” ifadesi yerine “olasılık” ifadesi bu yöntemle erişilen sonuçları daha net tanımlayacaktır. Örnek olarak, bir grubun önceki davranışlarına ilişkin verilerden yola çıkarak bir bireye ilişkin yapılan tahmin her zaman doğru sonuç vermemektedir. Bazı durumlarda kişilerin yanlış bir şekilde, kendilerini tanımlamayan bir kategoriye atanması veya bir kategoride gerçekten bulunması gereken kişinin o kategorinin dışında tutulması mümkündür. Bankaların algoritmik profillemeye ile kredi puanlaması sistemi uyguladığı göz önünde bulundurulduğunda, temerrüt riski yüksek kişilere kredi verilmesi veya geri ödeme yapma olasılığı yüksek olan kişilerin reddedilmesi olasılığı gündeme gelmektedir. Terörle mücadelede, istatistiksel çıkarımlara dayalı kara listelerin kullanılması sonucunda aslında terör bağlantılı olmayan kişilerin söz gelimi seyahat haklarının

engellenmesi söz konusu olabilecektir (Avrupa Konseyi, 2010: 25). Her ne kadar algoritmik profillemeye ile kişisel profil doğrultusunda, bireylerin gerçek dünyada hiçbir bağlantısı olmayan bir grup ile ilişkilendirilme olasılığı bulunsa da, bu teknolojinin hem kullanıcılar hem de hizmet sağlayıcılar için faydalı olabileceğini de göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Özellikle mal/hizmet sağlayıcıları açısından bakıldığında sürekli çalışan bir istatistiksel tanımlama sistemi oldukça fayda sağlayıcıdır. Bireysel kullanıcılar için de yaşamlarını kolaylaştıran bu teknolojilerin kullanılması çeşitli yararlar doğurmaktadır. Söz gelimi, bireylerin ihtiyaç duydukları sigorta poliçelerinin bireylerin profillerine göre uyarlanabilmesi, çevrimiçi satış platformlarının kişisel ilgi alanlarına uygun mal ve hizmetleri doğrudan tüketiciye önerebilmesi bu faydalardan bazılarıdır (De Vries, 2010: 71-85). Sonuç olarak algoritmaların doğru kullanımı toplumsal refahı iyileştirici etkilere sahip olabilecektir.

Algoritmalar hususunda etik kaygılar ise ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Algoritmik profillemeye sistemleri de dahil olmak üzere algoritma temelli sistemlerin bireysel ve toplumsal refahı iyileştirme potansiyeli ile birlikte ortaya çıkardıkları etik kaygılar hem bu sistemleri oluşturanlar hem de politika yapıcılar arasında tartışma konusu haline gelmiştir (Tsamados, 2022: 215-230). Algoritmaların kullanımının karmaşık etik sorunları beraberinde getirdiğini kabul etmek gerekmektedir (Danielle vd., 2017: 25). Aslında temelde insanların yaşamları üzerinde karar alma, insanlara kimlik biçme kapasitesi yüklenen başlangıçta matematiksel sonuçları bakımından “Sosyolojik teknolojilere güvenmek doğru mudur?” sorusu ahlaki gerekçelendirme ihtiyacını doğurmaktadır. Örnek olarak öngörücü polisliğe yönelik olarak getirilen, sistematik ön yargının otomatik olarak öngörücü polislik sisteminde kodlanması, kullanılan algoritmaların opak oluşu, ön yargılı kararlar alınması durumunda sorumluluğun kime ait olacağına belirsizliği gibi eleştiriler etik kaygılar arasında yer almaktadır (Hunter vd., 2019: 753). Bu düzlemde, Mittelstadt tarafından oluşturulan, algoritmaların kullanımından kaynaklı etik kaygıların haritalandırıldığı çalışma, sorunların tespitinin yanı sıra sorunların çözümüne ilişkin ipuçları taşımakta, bununla birlikte algoritmik profillemeye ve karar alıcı sistemlerin mevcut durumda çoğunlukla etik kaygılara neden olduğu ve ayrımcılık yasağı ihlali ile mahremiyet hakkı ihlali doğurduğu şeklindeki ikinci savımızı desteklemektedir. İlgili haritalandırma, etiğe belirli bir teorik veya metodolojik yaklaşımdan türetilmemiştir. Bunun yerine algoritmaların nasıl işlediğinden yola çıkarak algoritmalarından kaynaklanan sorun türlerinin çerçevesini çizmektedir.

Tablo 1: Algoritmaların Kullanımından Kaynaklı Etik Kaygılar

Etik Kaygılar	
Kesin Olmayan Kanıtlar	Algoritmalar, çıkarımsal istatistikler ve/veya makine öğrenimi teknikleri kullanılarak işledikleri verilerden sonuçlar üretebilmektedir. Bu sebeple kaçınılmaz olarak belirsiz bilgiler doğrurma ve adil olmayan kararlar verme olasılıkları bulunmaktadır (Valiant, 1984: 1134-1142). Örnek olarak sınavsız olarak sadece adayların geçmiş bilgilerinden faydalanarak bir algoritma vasıtasıyla öğrenci kabul eden bir eğitim kurumunda kullanılan bu algoritmik profilleme ve karar alma metodu yüzde %95 oranında doğru sonuçlar verebilir ancak bu durumda halen %5 oranında yanılma payı bulunmaktadır.
Opaklık Sorunu	Algoritmik sistemlerin yapısından kaynaklı opaklık ve bunun sonucu olarak kolay anlaşılma sorunu bu sistemlerin izlenmesini zorlaştırmaktadır. (<i>black box</i>) ¹ Frank Pasquale'in bu konuda on yıllık bir çabanın sonucunda ortaya koyduğu çalışmasında, opaklık sorununun tespiti ve çözüm önerilerine yer verilmektedir. Bu kolay anlaşılma sorununun karmaşık yapıların kullanımının yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkan sorunlara ilişkin bir çözüm yolu olarak algoritmik sistemlerin içeriğinin herkesle paylaşılmasına bile bazı güvenilir denetçilerle paylaşılması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır. (Pasquale, 2015: 141)
Yanlış Yönlendirmeye Neden Olma	Algoritmalar mevcut verileri işlemektedir ve bu nedenle çıktılar hiçbir durumda girdilerden bağımsız ya da aşkın sonuçlar üretememektedir. Bu durum yanlış yönlendirme sorunuyla birlikte algoritmik ön yargıyı doğurabilmektedir. Her ne kadar aksi görüşler mevcut olsa da (Holsinger vd., 2018: 50) Farid ve Dressel tarafından yapılan bir çalışmanın çıktıları, ABD'de yeniden suç işleme olasılığını değerlendirmek için kullanılan algoritma temelli sistemin ceza adaleti konusunda uzmanlığı bulunmayan kişiler tarafından yapılan tahminlerden daha tutarsız olduğunu göstermektedir (Dressel ve Farid, 2018: 1-5).

¹ Algoritmaların nasıl işlediğinin ya da doğalarının anlaşılmasının bunlardan kaynaklı ihlallerin önlenmesi açısından önemli bir adım olacağı düşüncesiyle, karar alıcı algoritmaların tam olarak anlaşılma yapılarına (*black box*) dönüşmesinin nedenleri Burrell tarafından üçe ayrılmaktadır: (Burrell, 2016: 1-2)

Makine öğreniminin yüksek boyutluluk özelliğindeki matematiksel optimizasyon ile insan ölçeğinde muhakeme ve anlamsal yorumlama stillerinin talepleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır.

Bazı durumlarda şirketler veya diğer kurumlar insanların bilgisine sunmak istemedikleri süreçleri kasıtlı olarak gizleme gereği duymaktadır.

Programlama dilleri vasıtasıyla kod yazma ve bunları anlayabilme uzmanlık becerisi gerektirmektedir. Nitekim bu durum sosyal bilimlerin alanının konusu olan insan hakları ile teknik olarak sosyal bilimlerin büyük ölçüde dışında gelişen ve çoğunlukla opak bir yapıya sahip yapay zekâ temelli makine öğrenimi sistemleri ve derin öğrenme teknolojilerinin aynı kişiler tarafından ele alınmasının zorluğu düşüncesini desteklemektedir.

Etik Kaygılar	
Ayrımcılık Doğuran Çıktılar	Algoritmalar tarafından yönlendirilen eylemler sayısız etik kriter ve ilkeye göre değerlendirilebilir. Algoritmik profillemeye eylemi sağlam kanıtlar düzleminde yapılmış olsa bile tüm ayrımcılık temellerini kapsamadığı ya da yalnızca korunan bir temel üzerinden hareket ettiği durumlarda ayrımcı sonuçlar doğurabilir. Diğer yandan bazı durumlarda korunan bir temel sürecin tamamen dışında bırakılması adil olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Örnek olarak kadınların erkeklere göre tekrar suç işleme olasılığının düşük olması durumunda cinsiyet girdisinin algoritmik karar alma sürecinin dışında tutulması kadınların tekrar suç işleme olasılığının olması gerekenden yüksek hesaplanmasıyla sonuçlanacaktır (Corbett-Davies ve Goel, 2018: 2).
Dönüştürücü Etkiler	Profillemeye gibi algoritmik faaliyetler, bireysel otonomi ve mahremiyet konuları için bir tehdit haline gelebilme potansiyeli taşımaktadır. Kullanıcıların özerkliği veya otonomi konusuyla alakalı olarak insanların kendi karar verme süreçleri ile algoritmalara devrettikleri arasında uygun bir denge kurmanın zorlaşması temel konulardan biridir (Floridi vd., 2018: 689-707). Gündelik yaşamda kullanmakta olduğumuz mobil uygulamaların kişisel verilere izin talepleri ve bazen bu erişim taleplerinin uygulamanın kullanımı için şart koşulması bilgi mahremiyeti endişelerine neden olmaktadır. Bu kapsamda yapılan bir çalışmada, <i>Google Play Store</i> 'da bulunan binden fazla mobil uygulama ücretli uygulamalar ve ücretsiz uygulamalar biçiminde iki ayrı gruba ayrılarak incelenmiştir. Çalışmanın çıktıları ücretsiz uygulamaların ücretli uygulamalara göre çok daha fazla veriye erişim talebinde bulunduğunu göstermektedir (Polykalas ve Prezerakos, 2019: 1-5). Bu açıdan içinde bulunduğumuz dönemde bireysel özerklik ve bilgi mahremiyetinin korunmasının yegâne yolunun, teknoloji sağlayıcılarına nakde dönüştürülen verileri sunmak yerine doğrudan ödeme yapılması olduğu anlaşılmaktadır.
İzlenebilirlik ve Muhafaza Sorunu	Algoritmik aktiviteler sonucu meydana gelen zararların tespit edilmesi ve nedenlerinin ortaya çıkarılması ile bu zararlardan kimin sorumlu tutulması gerektiğinin belirlenmesi de başka bir etik kaygıyı beraberinde getirmektedir.

Kaynak: (Mittelstadt vd., 2016: 4-5)

Yukarıdaki tabloda kategorize edildiği şekliyle ya da farklı açılardan algoritmik profillemeye de dahil olmak üzere algoritmalar aracılığıyla işleyen yapıların yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan etik kaygılar karşısında neler yapılması gerektiği de önem arz etmektedir. Konuyla bağlantılı tüm aktörlerin hukukun üstünlüğüne, insan haklarına ve demokratik değerlere saygı (OECD, 2019) ilkesi ile hareket etmesi gerektiği bilinci bu sistemlerin teknik altyapısına felsefi altyapı olmalıdır. İnsanın seçme iradesinin otomatik karar alıcılar tarafından elinden alınmasının önlenmesi ve bu doğrultuda ilgili sistemlerin şeffaf ve öngörülebilir bir şekilde tasarlanması ve işletilmesi de

ilgili etik kaygıların giderilmesi açısından gereklidir. Bu sistemlerin demokratik karar alma süreçlerini destekler nitelikte olması, temel insani değer ve haklarla uyumlu, sosyal, çevresel faydaya katkı sunacak şekilde dizayn edilmeleri ve geliştirilmeleri oldukça önemlidir. Bir diğer üzerinde durulması gereken konu bu teknolojilere eşit erişim ile alakalıdır. Bu noktada küresel adaletin sağlanması için tüm toplumların bu teknolojilere eşit derecede erişim fırsatı bulunmalıdır. Bu teknolojilerin kullanımını sonucu ortaya çıkan ayrımcılık yasağı ihlalleri ile mahremiyet hakkı ihlalleri gibi sorunlar mümkün olan en erken aşamada engellenmelidir. Özellikle algoritmik profillemeye konusunda bireylere seçme hakkı tanınmalıdır. Konuyla bağlantılı olarak Avrupa Bilim ve Yeni Teknolojilerde Etik Grubu'nun (EGE) yapmış olduğu bir çalışmada, özetele "otomatik profillenme hakkı" biçiminde yeni bir insan hakkının tartışılması gerektiği öne sürülmüştür (Avrupa Komisyonu, 2018: 16-19). Nitekim ulusal düzeyde de birçok ülke tarafından bu hak tanınmaya başlanmıştır.

A. AYRIMCILIK YASAĞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME

Ayrımcılık yasağı tüm insanların eşit olduğunun kabulü düzleminde tüm insanlara eşit muamele edilmesi gerektiği düşüncesinin bir sonucudur (Moeckli, 2010: 189). Arendt'in deyimiyile "*ayrımcılığın yıkıcı olduğu kişisel ve siyasal alana izinsiz girmesinin önlenmesi gerekmektedir.*" (Arendt, 1959: 51). Bu bağlamda eşitliği ya da ayrımcılık yasağı ilkesini normatif anlamda tanımlama ve garanti altına alma girişimleri uzun süredir devam etmektedir. Bu girişimler sadece uluslararası düzeyde değil, bölgesel ve ulusal düzeylerde de sürdürülmektedir. Mevcut tüm insan hakları belgeleri eşitlik garantisi ya da ayrımcılık yasağı içermekte ve bu durum yargı içtihatları ile de desteklenmektedir (Fredman, 2011: 1).

Birleşmiş Milletler (BM) sistemi içerisinde, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 1'inci maddesinde yer alan tüm insanların onur ve haklar bakımından eşit olduğu (BM, 1948: m.1) ifadesiyle eşitlik hakkı legalize edilmiştir. Yine BM sistemi içerisinde, dönemin iki kutuplu siyasetinin bir sonucu olarak geliştirilmiş olan ikiz sözleşmelerden Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 26'ncı maddesi ile kanun önünde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı bir sözleşme ile garanti altına alınmıştır. Bu kapsamda korunan ayrımcılık temelleri de belirlenmiş ve ayrımcılık karşıtı hukukta yeni bir safhaya geçilmiştir (BM, 1966: m.26). Bölgesel anlamda Avrupa Konseyi bünyesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 14'üncü maddesi ile sözleşmede öne sürülen haklardan yararlanmada ayrımcılık yapılamama-

yacağı (Avrupa Konseyi, 1950: m.14) ifadesiyle kapsamlı bir koruma sağlanmış ve bu korumanın kapsamı hem 12 No'lu Ek Protokol hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ile daha da genişletilmiştir. AİHM *Biao v. Danimarka* kararında benzer durumdaki kişilere karşı, tanımlanabilir bir özelliğe dayalı muamele farklılıklarının ayrımcılık oluşturacağı tespitinde bulunulmuştur (AİHM, 24 Mayıs 2016). *D.H. ve Diğerleri v Çek Cumhuriyeti* kararında ise görünüşte tarafsız bir uygulamanın belirli bir gruba mensup kişileri diğer kişilerle karşılaştırıldığında dezavantajlı bir duruma getirmesi söz konusu olduğunda ve bu uygulamanın meşru bir amaçla nesnel olarak gerekçelendirilemediği sürece ayrımcılık teşkil edeceği belirtilmiştir (AİHM, 13 Kasım 2007). AB bünyesinde ise AB Temel Haklar Şartı'nın 20 ve 21'inci maddelerinde eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkelerine yer verilmiş (AB, 2000: m) ve pek çok direktif ile de ayrımcılık karşıtı hukuk bağlamında daha ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Algoritmik profillemeye konu ile doğrudan bağlantılı olarak AB Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün (GDPR) giriş kısmının 71'inci paragrafında açık bir şekilde veri tutucuların olası ayrımcılık ihlallerini önlemek için gerekli tedbirleri alması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte veri sahibinin ekonomik durumu, sağlık bilgileri, iş performansı, kişisel tercihleri ve ilgi alanları gibi her biri ayrımcılık temeli olabilecek bilgilerinin kişiyle alakalı hukuki sonuç doğurması veya kişiyi önemli ölçüde etkilemesi olasılığının bulunduğu durumlarda kişinin algoritmik profillemeye de dahil olmak üzere otomatik karara tabi olmama hakkına çeşitli istisnalarla birlikte sahip olduğu ifade edilmiştir (AB, 2016).

Algoritmik profillemeye özelinde yapay zekâ algoritmaları ile işleyen sistemlerin olası ayrımcı etkilerinin değerlendirilmesinin neden gerektiğini özetlemek gerekirse; ilk olarak, algoritmalar eşitsizlikleri ve kalıp yargıları yansıtan veri kümeleriyle eğitilirse mevcut toplumsal eşitsizlikleri ve kalıp yargıları sürdürecektir. Bu nedenle sorun alanlarının tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması gerekmektedir. İkinci olarak, büyük şirketler veya devlet kurumları tarafından kullanılan algoritma temelli sistemler, günümüzde birçok insanın yaşamını doğrudan etkilemekte olduğundan ayrımcılık yasağı ihlaline neden olma ihtimalleri artmaktadır. Son olarak, bu sistemlerin ayrımcı etkilerini tespit etmek şimdiye kadar kolay olmadığından bu konu üzerinde çok daha fazla yoğunlaşılması gerekmektedir (Leese, 2014: 494-511). Bu kapsamda, bir önceki bölümde çeşitli etik kaygıları meydana çıkardığı belirtilen, veri öznelerinin çeşitli değişkenlere göre kategoriler halinde gruplandırılması ve bu şekilde tanımlanmış gruplara giren özneler bazında kararların alınmasıyla gerçekleşen algoritmik profillemenin özü itibarıyla ayrımcı olduğunun altını çizmek gerek-

tedir (Goodman ve Flaxman, 2017: 53). Sosyal sınıflandırma ve ayrımcılık ile sonuçlanma potansiyeli taşımakta olan algoritmik profillemenin bu olumsuz sonuçlarını önlemek için verilerin anonimleştirilmesinin zayıf yanları ile birlikte profilleme sonucu elde edilen veri kümelerinin birleştirilmesi nedeniyle ayrımcılık yasağı ihlali için oluşan zemin endişe uyandırıcıdır (Parsons, 2015: 6; Wachter, 2018: 443). Bir araç ya da nesne olması gereken algoritmik sistemlerin etkilenen değil, doğrudan etkileyen gibi ele alınması her ne kadar bir oksimoron oluşturuyor gibi görünse de aslında yeni bir yaşam formunun ilk örnekleri ile karşı karşıya oluşumuz içinde bulunan duruma neden olmaktadır. Ancak, günümüzde halen, özünde makine öğrenimi olan yapay zekâ sistemlerine, verilerdeki kalıpların nasıl tespit edileceğinin öğretilmesi gerekmektedir. İlgili öğretim sürecinin başlangıç noktası insan olduğundan, insanın sahip olmuş olduğu ön yargı ve kabullerin bu sistemlere aktarılması mümkündür. Bununla birlikte, bu sistemlerin eğitim süreci, eğitim veri kümeleri olarak bilinen büyük veri gövdelerinin beslenmesiyle devam etmektedir. Eğer ilgili veriler tarihsel ön yargı kalıplarını içeriyorsa, bu genellikle “algoritmik ön yargı” olarak bilinen ve ayrımcılık oluşturan duruma neden olmaktadır (House of Lords, 2018: 41).

Algoritmik profilleme dinamik ve örtük görünen ve dolayısıyla sürekli olarak yasal rejimin kapsamından kaçan farklı bir bilgi biçimi üretmektedir. Veri işleme biçiminde değişiklik meydana geldikçe, profilleme artık hukukun doğrudan ve dolaylı ayrımcılık karşıtı korumasının kapsamı dışına çıkabilmektedir. Farklı verilerin ve veri kaynaklarının sürece dahil edilmesini kolaylaştıran algoritmik profilleme, korunan birden fazla ayrımcılık temeliyle ilişkili kesişen ayrımcılık biçimlerine maruz kalan mağdurların sayısını arttırmaktadır (Mann ve Matzner, 2019: 1-11). Bu noktada eleştirel hukuk teorisyenleri de tek eksenli ayrımcılık karşıtı hukuk modelinin yetersizliğini büyük ölçüde kabul etmektedir (Carbado ve Harris, 2018: 2193). Bu çoklu ayrımcılık doğuran sorunun çözümü noktasında; halihazırda birçok ülkede Ulusal İnsan Hakları Kurumları, ayrımcılıkla mücadele konusunda yarı yargısal faaliyet göstermekte ve etkin bir iç hukuk yolu olma çabasıdadır. Bu doğrultuda algoritmik profilleme gibi çoğunlukla kesişen ayrımcılık doğurabilen uygulamalara karşı en etkin kurumlar farklı ayrımcılık türlerine karşı mücadelede tecrübeli olan ve yüksek fayda sağlama potansiyeli taşıyan bu kurumlar olabilecektir.

Yeni teknolojilerin kullanımının bir sonucu olarak yeni ayrımcılık türlerinin ortaya çıkması da bir diğer tartışma konusudur. Akışkan toplumda (Bauman, 1999)

ayrımcılığın görünüş biçimlerinin de katı bir şekilde kalması beklenmemelidir. Leese'e göre veriye dayalı profillemeye ayrımcılığı yeniden düşünmemizi gerektirmektedir. Geleneksel profillemedeki ayrımcılığın mantığı, teorik düzeydeki göstergeler ile bunların inceleme altındaki popülasyondaki temsili arasında bir nedensellik zincirinin kurulmasını takip etmektedir. Profillerin teorik temellerinin inşası için mevcut değişkenlerin seçimine kısıtlamalar getirilerek, cinsiyet, ırk veya din gibi belirli özellikler temelinde istenmeyen ayrımcılık muhtemelen ortadan kaldırılabilir. Ancak, veriye dayalı analitikte durum böyle değildir. Başlangıç noktasında bireyin bilgi kaynağı olmasında bir değişiklik yoktur ancak kolektif düzeyde gerçek gruplar yerine olasılık hesapları ile rastlantısal gruplar üretilmesi daha muhtemel hale gelmektedir (Leese, 2014: 502). Bu durumda birey bir gün bir grubun üyesi olarak profillenirken başka bir gün başka bir grubun üyesi olarak profillenebilmektedir. Sadece varsayım dayalı olarak bir grubun üyesi olarak profillenmek tek başına ayrımcılık teşkil etmese de ilgili grup ya da ayrımcılık temeli bağlamında dezavantajlı duruma düşürülmek ayrımcılıkla sonuçlanacaktır.

Algoritmik profillemeye uygulamalarının işe alım süreçlerinden yargısal süreçlere kadar hayatımızın her alanında kullanılmaya başlanmasından ötürü konuyla alakalı sayısız örnek üzerinden ayrımcılık yasağı bağlamında analiz yapılabilecektir. Ancak yargısal süreçlerle alakalı olarak ABD'de kullanılan COMPAS (*Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions*) bireylerin mahkûmiyet durumlarına ilişkin kararlar alınması için tasarlandığından oldukça dikkat çekicidir. İlk olarak 1998'de geliştirilmiş olan COMPAS, profillemeye yöntemi kullanarak risk değerlendirmesi yapan, günümüzde dördüncü nesli kullanılan bir araçtır. COMPAS, tekrar suç işlemeye etki eden faktörlerin hesaba katılmasıyla deneysel olarak geliştirilmiştir. Bu sistem aracılığıyla kişilerin yeniden suç işlemeye olasılıkları hesaplanabilmekte ve koşullu salıverme de dahil olmak üzere yargısal kararlar alınabilmektedir (Brennan vd., 2009: 21-40; Nortpointe, 2019: 1-34). COMPAS'ın güvenilirliğine ilişkin çalışmalar doğrultusunda ilgili sistemin başarılı sonuçlar verdiğini savunanlar olduğu gibi karşı argüman üretenler de bulunmaktadır. Bu kapsamda, COMPAS risk değerlendirme aracının ve daha genel olarak tüm istatistiksel temelli tahmin araçlarının doğruluğuna ve adilliğine ilişkin yapılan bir çalışmanın çıktıları hukuk alanında bilgisi olmayan insanların bile deneysel olarak tasarlanmış bu sistemlerden daha doğru kararlar verdiği iddiasını içermektedir (Dressel ve Farid, 2018: 1-5). Bu çalışmaya karşı yanıt olarak bir grup bilim insanı tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise bahse konu olumsuz sonuçlar bulunmuş olan çalışmadaki görüşün tutarsız

olduğu ve COMPAS'ın daha doğru sonuçlar verdiği savunulmuştur (Holsinger vd., 2018: 50). Öte yandan, algoritmik ön yargı nedeniyle, COMPAS'ın siyahlara yönelik ayrımcı kararlar verdiğiğine ilişkin bir çalışma (Angwin vd., 2016) yayımlanmış ancak bu çalışmaya karşı yapılan başka bir çalışmada ise COMPAS'ın siyahlara karşı ön yargılı olduğu sonucu şiddetle reddedilmiştir (Dieterich vd., 2016: 1-36). Bu eleştirel çalışmalardan bağımsız olarak sisteme baktığımızda, sistemin dolaylı olarak koşullu salıverme kararı için kullandığı ölçekler “tekrar suç işleme genel ölçeği” ve “tekrar şiddet içeren suç işleme ölçeği” biçimindedir. Her ne kadar ilgili sistem opaklık sorunu ile birlikte sürekli değişen bir yapıya sahip olabileceğinden tüm girdiler ve kapsamlı hesaplama yöntemine erişim güç olsa da “tekrar şiddet içeren suç işleme ölçeği” aşğıdaki örnekteki metotla çalışmaktadır:

$$T_o = (y_1 - \zeta) + (y_2 - \zeta) + (\zeta \times \zeta) + (m \times \zeta) + (us \times \zeta)^2$$

Görüleceği üzere hesaplama yapılırken kullanılan yaş, eğitim gibi değişkenlerin her biri aslında bir ayrımcılık temeli oluşturmaktadır. Bu değişkenlerden yola çıkarak değerlendirme yapan algoritmik sistemin tarihsel ön yargı kalıplarından arı olması varsayımıyla bile hesaplama dahil edilmeyen birçok etkileyen faktörün eksikliği yine ayrımcı sonuçlar doğurabilecektir. Bu düzlemde, algoritmik profillemeye alakalı etik kaygılar kısmında da değindiğimiz gibi, bazı durumlarda korunan bir temelin sürecin tamamen dışında bırakılması da adil olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Kadınların erkeklere göre tekrar suç işleme olasılığının düşük olması durumunda cinsiyet girdisinin algoritmik karar alma sürecinin dışında tutulmasının, kadınların tekrar suç işleme olasılığının olması gerekenden yüksek hesaplanmasıyla sonuçlanması (Corbett-Davies ve Goel, 2018: 2) veya yukarıdaki denklemden hareketle kişinin mesleki eğitim geçmişine tam olarak erişilememesi örnekleriyle birlikte diğer onlarca dinamik değişkenin her birinin duygu ve vicdan öğelerini barındırmayan bir makineye kusursuz bir şekilde öğretilmesi çok güçtür. Bu noktada akla gelen soru gerçek dünyada, duygu ve vicdana sahip yargıçların her durumda kusursuz veya olması gereken kararlar verdiği önermesinin doğruluğudur. Ancak bu önermenin

² Tekrar şiddet içeren suç işleme oranı: T_o

Ağırlık çarpanı: ζ

Kişinin şu andaki yaşı: y_1

Kişinin ilk tutuklandığındaki yaşı: y_2

Kişinin şiddet geçmişi: ζ

Mesleki eğitim ölçeği: m

Uyumsuzluk sicili: us

doğruluğu veya yanlışlığından ziyade esas olarak yapılması gereken karşılaştırma algoritma temelli sistemler tarafından yürütülen süreçlerin adaletine toplumun her bir ferдинin ne ölçüde güvenebileceği ile duygu ve vicdan öğelerini barındıran yargıçların sürdürmekte olduğu süreçlerin adaletine toplumun her bir ferдинin ne ölçüde güvendiği arasındadır. Bu karşılaştırma temelli tartışmanın sonuca kavuşturulması ayrı bir çalışma konusu teşkil ettiğinden, bu bölümde yapmış olduğumuz algoritmik profillemenin ayrımcılık yasağı bağlamında değerlendirilmesi ile elde ettiğimiz çıktılarına sonuç kısmında tekrar değinmek üzere mahremiyet hakkı bağlamında değerlendirmeye geçilecektir.

B. MAHREMİYET HAKKI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME

Mahremiyet hakkı, her bireyin kendi özel hayatı, alışkanlıkları, eylemleri ve ilişkileri hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşıp paylaşmamayı seçme gücüne sahip olmasıdır (Warren ve Brandeis, 1890: 216). Bu hak “insan onuruna” saygı yükümlülüğünün yerine getirilmesinin sağlanmasında tamamlayıcı bir işleve sahiptir (Dupré, 2013: 337). İkinci Dünya Savaşı sonrası henüz herhangi bir devlet anayasasına genel koruma anlamında dahil edilmeden önce, mahremiyet hakkı uluslararası bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir (Diggelmann vd., 2014: 441). BM sistemi içerisinde, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 12’nci maddesinin hiç kimsenin yazışmaları da dahil olmak üzere özel ve aile yaşamına karışılmayacağı (BM, 1948: m.12) ifadeyle mahremiyet hakkı ilkesel olarak güvence altına alınmıştır. BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 17’nci maddesinde ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile ilkesel olarak tanınan mahremiyet hakkı benzer şekilde tanımlanmış ve mahremiyet hakkına müdahale durumunda herkesin hukuki güvence hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (BM, 1966: m.17). Bölgesel anlamda Avrupa Konseyi bünyesinde AİHS’in 8’inci maddesinde BM sistemi bünyesinde geliştirilen legal metinlerdeki mahremiyet hakkı çerçevesi takip edilmiş bununla birlikte bu hakkın sınırlandırma sebeplerine yer verilmiştir (Avrupa Konseyi, 1950: m.8). Bu kapsamda, AİHM *Bărbulescu v. Romanya* kararı, bir özel şirket çalışanın iş yazışmaları için kullanmayı taahhüt ettiği e-posta hesabından yapmış olduğu özel yazışmaların işveren tarafından izlenmesiyle ilgili olması açısından dikkat çekicidir. Ancak bu davada, izlemenin mutlak olarak mahremiyet hakkı ihlali olarak görülmediğinin altını çizmek gerekmektedir. Buradaki temel sorun iş yazışmaları için kullanılan e-posta hesabındaki yazışmaların işveren tarafından izlenebileceğine ilişkin genel bir bildirim yeterli olmadığı, eğer izleme yapılacaksa her seferinde bunun çalışana bildi-

rilmesi gerektiği tespitiyle ilgilidir. (AİHM, 5 Eylül 2017). Kişisel verilerin kitlesel gözetlenmesi ile alakalı AİHM *Big Brother Watch ve Diğerleri v UK* kararında Birleşik Krallık hükümetinin gözetleme rejiminin yeterli güvenceden yoksun olması nedeniyle mahremiyet hakkını ihlal ettiğine karar verilmiştir (AİHM, 25 Mayıs 2021). AB bünyesinde ise, AB Temel Haklar Şartı'nın 7'nci maddesinde yine herkesin özel ve aile yaşamına saygı duyulma hakkı bulunduğu ifade edilmiş ancak AB Temel haklar Şartı'nın kabul edildiği tarih itibarıyla meydana gelmiş olan teknolojik gelişmelerin sonucu olarak değişim gösteren iletişim araçları göz önünde bulundurularak "kişisel yazışmaların mahremiyetine saygı" yerine "kişisel iletişime saygı" biçiminde kullanıma yer verilmiştir (AB, 2000: m.7). Henüz tasarı halindeyken AB veri koruma hukukunda odağın bürokratik gerekliliklerden pratikte uyuma çevrilmesi yaklaşımı izlendiğinden bir çeşit "Kopernik Devrimi" olarak nitelendirilen (Kuner, 2012: 1-15) GDPR'nin giriş kısmınının 71'inci paragrafında, veri sahibinin yalnızca otomatik işlemeye dayalı ve kendisi ile ilgili hukuki sonuçlar doğuran veya benzer şekilde kendisini önemli ölçüde etkileyen, kendisiyle ilgili kişisel yönleri değerlendiren bir tedbiri de içerebilen bir karara tabi olmama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu kararlara, çevrimiçi yapılan bir kredi başvurusunun veya iş başvurusunun herhangi bir insan müdahalesi olmaksızın otomatik karar alıcı sistemler tarafından reddedilmesi örnek olarak verilebilir. Bu kapsamda veri sahibinin çeşitli kişisel bilgilerinin mahremiyet hakkı kapsamında korunmasını isteme, algoritmik profillemeye de dahil olmak üzere otomatik karara tabi olmamayı seçme hakkı bulunmaktadır. Ancak yinelemek gerekirse, bu hak mutlak olarak tanınmamış, istisnai durumlara yer verilmiştir (AB, 2016).

Gözetim kapitalizminin hızla gelişimi, veri özneleri ve verileri kontrol edenler arasındaki sömürüye dayalı anlaşma sayesinde mümkün olmuştur (Cinnamon, 2017: 610). Bu anlaşmanın bir tarafında iletişimi kolaylaştırıcı, fiziksel olarak aynı ortamda bulunmadan sosyalleşmeye yardımcı ve daha birçok kullanım alanı olan teknolojilerin sunumu varken diğer tarafında mevcut trendi gönüllü bir biçimde özümseyenler ile çoğunluğun dışında kalmanın bir biçimde kişiyi medeni ölüye çevireceğinin farkında olanlar bulunmaktadır.

Mahremiyet hakkının ihlali endişesini uyandıran algoritmik profillemeye ile bağlantılı olarak veri gözetimi şeklinde bilinen izleme biçimi, bireylerin meta verileri veya daha geniş anlamda çevrimiçi verileri temelinde sürekli olarak izlenmesini ifade etmektedir. Belirli, bir amaç için ayrıntıları toplamak biçiminde izlemeyi hedefleyen

geleneksel gözetimden farklı olarak veri gözetimi açıkça ifade edilmeyen önceden belirlenmiş amaçlar için verilerin sürekli izlenmesine izin vermektedir (Büchi vd., 2020: 3). Bu izleme sürecinin, eğer özel şirketler tarafından yapılıyorsa, temelde ticari maksatlı olduğunun kabulüyle birlikte bir şekilde insana özgü düşünce ve davranış kalıpları sanal evrene aktarılmaktadır. Günümüzde gerçek evren ile sanal evren arasındaki bu bilgi transferlerinin büyük ölçüde akıllı telefonlar aracılığıyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Günün her saatinde ve hatta geceleri uyku sırasında kişisel veriler toplanmakta, işlenmekte ve nakde dönüştürülmektedir. Bu sayede, satın alma alışkanlıklarımız, sosyal ilişkilerimiz, siyasi tercihlerimiz, yaşam tarzımız, hobilerimiz, sağlık durumumuz ve diğer birçok kişisel veriden oluşan büyük veri madenleri işlenerek büyük karlar elde edilmektedir. Bu durum öyle bir aşamaya gelmiştir ki çeşitli profillemeye yöntemleriyle duygusal durumumuz dahi ölçülebilmektedir. Bu verilerin bir araya getirilmesi ile bireylerin dijital gölgesi sayılabilecek profilleri oluşturulmakta ve finans sektöründen eğitim kurumlarına kadar geniş bir alıcı yelpazesine satılmaktadır (Gilman, 2020: 375-376).

Günümüzde yeni teknolojiler kaynaklı birçok mahremiyet zararının önemli ve karmaşık yönü, bunların küçük ama çok sayıda olmasıdır. Bu zararlar, farklı aktörler tarafından bir bireye tekrar tekrar geldiğinde başlangıçta sorun teşkil etmeyen durum sonuç olarak büyük ölçüde rahatsızlığa neden olacaktır. Örneğin, algoritmik profillemeye neticesinde belirli bir kategoriye alınan bireyi hedefleyen istenmeyen bir e-posta almak küçük bir rahatsızlıktır. Ancak yüzlerce istenmeyen e-posta almak büyük bir dayatma ve rahatsızlık haline gelecektir. Bu durumun bir diğer örneği, sadece bir eylemle milyarlarca insan için mahremiyet zararına yol açmaktır. Bu durumda da bireylerin gözünden zararın boyutu küçüktür fakat toplumsal açıdan değerlendirildiğinde zararın etkisi oldukça büyüktür (Citron ve Solove, 2021: 19).

Algoritmik profillemenin mahremiyet hakkına bakan yönünü Hollanda'da kullanılmakta olan Risk Gösterge Sistemi (SyRI) üzerinden analiz etmek, bu sistemle alakalı yakın dönemde alınmış olan bir yerel mahkeme kararı bulunması açısından da faydalı olacaktır. SyRI (Sistem) sosyal yardımlardan faydalanma, iş kanunlarına uyum, sosyal güvenlik ve vergi konularında yolsuzlukla mücadele etmek için 2003'te kullanılmaya başlanmış olan algoritma temelli bir araçtır. Sistem'in pratik uygulamalarında kullanılan somut risk modeli ve kullanılan algoritmalar gizli kalmakta, ancak risk modelleri için birkaç risk göstergesi örneği bulunmaktadır: (Van Bekkum ve Borgesius, 2021: 327)

Gösterge 1: Çiftler birlikte yaşamalarına rağmen farklı adreslerde yaşadıklarını devlete bildiriyorsa muhtemelen olması gerekenden fazla sosyal yardım talebinde bulunuyordur.

Gösterge 2: Kişinin banka hesabının bakiyesi bir yıl içinde keskin bir şekilde artarsa, muhtemelen gizli varlıkları bulunmaktadır.

Gösterge 3: Kişinin birden fazla garajı varsa ve birden fazla araca sahipse muhtemelen gizli varlıklara sahiptir.

Görüleceği üzere gösterge niteliğindeki bilgilerin her biri kişisel veridir. Kişilerin birlikte yaşayıp yaşamadığı, ikametgâh bilgileri, banka hesap bilgileri, taşınmazları ve taşınır varlıklarının kayıtları gösterge olarak kullanılmaktadır. Normal şartlarda tüm bu verileri biriktiren kurumlar birbirinden farklıyken, tüm bu verilerin tamamına erişebilen algoritma temelli sistemin mahremiyet hakkı ihlaline neden olması muhtemel bir durumdur.

Bu doğrultuda Sistem'e ilişkin Lahey Yerel Mahkemesi (*District Court of Hague*) kararı oldukça dikkat çekicidir. Karara konu olayda, müşteki, Sistem'in bireyleri profilemek için derin öğrenmeyi ve büyük veri kümelerini kullandığını öne sürmektedir. Bu durumun AİHS'in 8'inci maddesine, AB Temel Haklar Şartı'nın 7 ve 8'inci maddelerine, bunun yanı sıra GDPR'nin ilgili düzenlemelerine aykırılık teşkil ettiğini iddia etmektedir. Hollanda hükümeti, sistem tarafından ilk etapta isimler, adresler ve sosyal güvenlik numaraları gibi verilerin anonimleştirilmesinden ve ardından kişinin olası dolandırıcılık, yasa dışı kullanım ve mevzuata aykırılık ile ilgili olarak araştırmaya değer görüldüğü anlamına gelen risk raporlarının oluşturulabilmesi için güvenli bir ortamda analiz edilmesinden ötürü sistemin herhangi bir mahremiyet hakkı ihlaline neden olmadığını ileri sürmektedir. Ancak, Lahey Yerel Mahkemesi yeni teknolojilerde şeffaflık eksikliğinin, vatandaşların hükümete olan güvenini sarstığını belirterek, devletlerin yeni teknolojilerin faydalarından yararlanma ile mahremiyet hakkını koruma arasında dikkatli bir şekilde denge kurması gerektiğini vurgulamıştır. Sistemin kullanımında ise bu dengenin sağlanmadığını belirtmiştir. AİHM içtihatları ile bağlı olduğunun altını çizen mahkeme, teknolojik gelişmelerden yararlanma ile mahremiyet hakkının korunması arasında dengenin sağlanamamasının AİHS'in 8(2)'inci maddesiyle uyumlu olmadığını değerlendirmiştir (Lahey Yerel Mahkemesi, 5 Şubat 2020).

C. BARDAĞIN DOLU TARAFI

Algoritmik profillemeye ve otomatik karar alıcı sistemlerin mevcut durumda çoğunlukla etik kaygılara neden olduğu ve ayrımcılık yasağı ihlali ile mahremiyet hakkı ihlali doğurduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ancak kesinlikle “katıksız bir pesimizm” içinde olunmaması gerektiği de vurgulamak gerekmektedir. Algoritmik profillemeye türlerinin neden olduğu ayrımcılık yasağı ihlallerinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak müdahalelerin neler olduğunu saptamak ve bunları uygulamak mümkündür. İnsan ön yargısıyla karşılaştırıldığında, algoritmaların sahip olduğu ayrımcı motiflerin saptanmasıyla birlikte çözüme kavuşturulması da oldukça kolay olacaktır. Doğru tasarlandığında ve uygulamaya konulduğunda algoritma temelli sistemler insan mevkidaşlarına göre daha doğru, şeffaf ve adil olabilecektir (Goodman ve Flaxman, 2017: 56). Benzer şekilde, tasarım ve uygulama süreçlerinde ilkesel yaklaşımın ticari kaygılara veya aşırı güvenlikçi tutumlara feda edilmemesi mahremiyet hakkı ihlallerinin önüne geçebilecektir.

Algoritmalar ile işleyen sistemlerde girdilerinin şeffaf ve gerektiği gibi olması durumunda karar alma süreçleri daha tutarlı ve öngörülebilir hale gelecektir. Yargılama süreçlerinde kullanılan algoritmik sistemlerin de girdiler dışında bir öznel tercihleri olmaması, her ne kadar çeşitli etik kaygıları beraberinde getirirse de zaman içerisinde gerekli veri beslemesiyle tüm hata olasılıklarının sistemden arındırılmasının sağlanması durumunda söz gelimi benzer suçlardan dolayı verilen cezalarda daha tutarlı olunabilecektir (Bagaric vd., 2022: 146-147). Bunun yapılabilmesi için ceza adaleti konusunda uzmanlığı olan kişilerin geliştirme süreçlerinde bizatihi yer alması oldukça önemlidir. Bu ön koşulların sağlanması durumunda, çoğu ülkede yavaş işleyen yargısal süreçlerin hızlı bir şekilde işler hale gelmesi, yorulmak bilmeden çalışan ve tek besin kaynağı temelde elektrik enerjisi olan algoritma temelli sistemlerle mümkün hale gelebilecektir.

III. ALGORİTMİK PROFİLLEME İLE İLİŞKİLİ DÜZENLEMELERİN YETERLİLİĞİ SORUNU

Her ne kadar birçok uluslararası/bölgesel kuruluş ve ülke tarafından algoritmalar kaynaklı potansiyel sorunların önlenmesi için çeşitli yasal düzenlemeler üzerine çalışmalar yapılıyor olsa da, bu kısımda sadece AB düzenlemelerinin değerlendirilmeye tabi tutulması mevcut durumda bu alanda en kapsamlı düzenlemelerin kaynağı-

nın AB oluşu ile alakalıdır. AB bünyesindeki düzenlemelerin sadece üye ülkelerin iç hukukunda değil diğer ülkelerin iç hukukunda da takip edilmesinin önünde engel bulunmamaktadır. Bu bakımdan mevcut düzenlemelerin kapsamı ile yeterliliği eleştirisi diğer ülkeler için de yararlı olacaktır. Bu inceleme yapılırken algoritmik profillemeye kaynaklı ayrımcılık yasağı ve mahremiyet hakkı ihlalleri düzlemindeki bir önceki bölümde yapılan değerlendirmelerin kapsamının dışına çıkmamak adına ayrımcılık yasağı ve kişisel verilerin korunması kapsamında mahremiyet hakkıyla bağlantılı yasal düzenlemelere odaklanılacaktır.

A. AB GENEL VERİ KORUMA TÜZÜĞÜ

2016 yılında AB bünyesinde kabul edilen ve 2018 yılında yürürlüğe giren Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) internetin emekleme dönemlerinde yürürlüğe girmiş olan 95/46/EC sayılı ve 1995 tarihli Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Bu Tür Verilerin Serbest Dolaşımına Dair Bireylerin Korunması Direktifi'nin yerini almıştır (AB, 2022). GDPR giriş kısmınının 71'inci paragrafında açık bir şekilde veri tutucuların olası ayrımcılık ihlallerini önlemek için gerekli tedbirleri alması gerektiği belirtilmiştir. Bu hükümle veri tutuculara pozitif yükümlülük getirilmektedir. 21 ve 22'nci maddeler ise sırasıyla algoritmik profillemeye karşı itiraz hakkını ve sadece otomatik işlemeye dayalı bir karara tabi olmamayı isteme hakkını düzenlemektedir. Bireylerin 21'inci madde kaynaklı itiraz haklarını kullanmaları durumunda kontrolör bu itirazı geçersiz kılacak meşru bir gerekçe sunamazsa artık verileri işleyemeyecektir. Profillemeye de dahil olmak üzere otomatik karara tabi olmama hakkı ise, profillemenin veri sahibine yönelik hukuki sonuçlar doğurması veya veri sahibini önemli ölçüde etkileyen bir sonuca neden olması durumlarında geçerli bir haktır (AB, 2022).

Diğer yandan 22'nci madde ile getirilmiş olan profillemeye de dahil olmak üzere sadece otomatik işlemeye dayalı bir karara tabi olmamayı isteme hakkı yalnızca veri işlemenin insan teması olmaksızın bütünüyle otomatik olduğu durumlarda geçerlidir. Ancak kontrolör, bir şekilde bu maddenin hükümlerinden kaçınmak için gerekli olmadığı halde sürece insan katılımını sağlayamayacaktır. Söz gelimi bir personel sonuç üzerinde herhangi bir fiili etkisi olmaksızın, bireylere ilişkin otomatik olarak oluşturulmuş profilleri sadece rutin olarak uyguluyorsa bu durum yalnızca otomatik işlemeye dayalı bir karar olarak sayılacaktır. Yani kontrolör, kararın yalnızca otomatik işlemeye dayalı olmaktan çıkaracak insan müdahalesinin gerekli olduğu ön koşulunu gerçek anlamda sağlamalıdır (Veri Koruma Çalışma Grubu, 2018: 21).

Veri işleminin amacı doğrudan pazarlama ise, veri sahibinin mutlak itiraz hakkı bulunmaktadır. İtiraz sonucunda veri kontrolörü veri sahiplerinin menfaatlerini geçersiz kılan nedenler gösteremezse veri işleminin durdurulması gerekmektedir. Ancak, veri kontrolörlerinin otomatik işlemeye dayalı bir karara tabi olmamayı isteme hakkını üstün gelen zorlayıcı menfaatlerinin bir tanımı sunulmadığından hem veri kontrolörleri hem de veri özneleri belirsiz bir duruma düşmektedir. Bu belirsizliğin yanı sıra, veri toplamayı durdurmanın teknik olarak yapılabilirliği de zorludur. Burada karşılaşılan sorunlardan bir diğeri veri sahibini önemli ölçüde etkileyen bir sonuca neden olan durumların net olarak belirlenmeyişinin bu hakkın uygulanabilirlik kapsamının çok sınırlı olmasına neden olması ihtimalidir (Wachter, 2018: 439-440). Ancak bu zayıf yönlerine rağmen GDPR'nin AB'nin yeni veri koruma düzenlemelerini uygulamaya yönelik cesur bir girişimini temsil ettiği ve veri toplama ile işleme konularında ortaya çıkan etik kaygıları ele alma yönünde de önemli aşamalar kat edilmesini sağladığı düşünülmektedir (Andrew ve Baker, 2021: 576).

B. AB YAPAY ZEKÂ DÜZENLEMESİ TEKLİFİ

Kapsamlı danışma süreçleri zaman yönünden daha maliyetli gibi görülebilse de sonuçları itibariyle ortak akli temsil eden düzenlemelerle sonuçlanabilmektedir. Bu doğrultuda, AB Yapay Zekâ Düzenlemesi Teklifi çok taraflı müzakereler ile oluşturulmuş olan bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. 19 Şubat 2020'de Yapay Zekâ Üzerine Sunuş Belgesi'nin yayımlanmasıyla birlikte çevrimiçi olarak kamuoyunun görüşünün alınması süreci 14 Haziran 2020'ye kadar sürmüştür. İlgili fikir teatisi süreci kamu sektörü ve özel sektörden ilgili tüm paydaşları kapsayacak şekilde geniş ölçekte yürütülmüştür. Genel olarak paydaşların çoğunluğu tarafından bu alanda yasal boşluk bulunduğu konusu kabul edilmiştir. Buna ek olarak yürürlüğe konulacak olan düzenlemenin alternatif teknolojiler arasında rekabette kazananları seçmemesi, hangi teknolojilerin geniş çapta benimseneceğine piyasa mekanizmalarının karar vermesi gerektiği fikriyle aynı düzlemde olan teknolojik tarafsızlık ilkesine (*technological neutrality*) saygılı olunması gerektiğinin altı çizilmiştir. Teklifin temel haklara bakan tarafına gelindiğinde; yapay zekânın opaklık, karmaşıklık gibi kendine has özelliklerinin bulunması nedeniyle, buna bağlı teknolojilerin kullanımının AB Temel Haklar Şartı'nda yer alan mahremiyet hakkı ve ayrımcılık yasağı dahil olmak üzere çeşitli hakları olumsuz etkileyebileceği düşüncesi desteklenmiştir. Bu Teklif ile risk altındaki temel haklar için yüksek düzeyde koruma sağlamanın amaçlandığı belirtilmiştir. Yapay zekâ sistemlerinin insan haklarına yönelik riskler barındıracağına

daha önce de birçok bildiri veya düzenlemede yer verilmiş olsa da Teklif ile getirilen yeniliklerden biri de farklı amaçlar için kullanılan sistemler arasında risk hiyerarşisi oluşturulmasıdır. Bu kapsamda yapay zekâ sistemleri, kullanımı yasaklanan sistemler, yüksek riskli sistemler ve düşük riskli sistemler olarak temelde üç gruba ayrılmaktadır. Teklif'in 5'inci maddesi ile kullanımı yasaklanan yapay zekâ uygulamalarının neler olduğu belirlenmektedir. Bu sistemler insan haklarına net olarak tehdit oluşturan sistemlerdir. Özellikle aynı maddenin (c) bendinde gerçek kişilerin çeşitli koşullar altında yapay zekâ sistemleri tarafından değerlendirilmesinin veya sınıflandırılmasının yasaklanması aynı zamanda bazı algoritmik profillemeye yöntemlerinin de yasaklanması şeklinde yorumlanabilecektir. 6'ncı maddede tanımlanan yüksek riskli sistemler ise potansiyel tehdit içeren yapay zekâ sistemleridir. İlgili Teklif'e ek dokümanda yüksek risk grubuna giren sistemlerin neler olduğuna yer verilmiştir. Yasaların uygulanması ile alakalı olanlar arasında; gerçek bir kişinin suç işleme veya yeniden suç işleme riskini değerlendirmek amacıyla kanunları uygulayıcı makamlar tarafından bireysel risk değerlendirmelerini yapmak için kullanılması amaçlanan yapay zekâ sistemleri yer almaktadır. Daha önce değinmiş olduğumuz COMPAS da bu gruba girmektedir. Suçların soruşturulması veya kovuşturulması sırasında kanıtların güvenilirliğinin değerlendirilmesi için kolluk kuvvetleri tarafından kullanılması amaçlanan yapay zekâ sistemleri ile AB 2016/680 sayılı Direktifinin 3'üncü maddesinin 4'üncü bendinde atıfta bulunulan gerçek kişilerin profillenmesine dayalı olarak öngörücü polislik sistemleri de yüksek risk grubuna girmektedir. Düşük risk grubu ise sadece belirli şeffaflık yükümlülüklerinin yerine getirilmesinin beklendiği sistemleri kapsamaktadır. Örnek olarak bir uz iletişim şirketinin müşteri hizmetlerinde kullandığı yapay zekâ sohbet robotu ile müşteri iletişime geçmeden önce bir yapay zekâ sistemiyle etkileşime gireceğinin müşteriye bildirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan Teklif'in, 3'üncü maddesinde, yapay zekâ ve kullanımıyla alakalı kavramlara yönelik yer verilen tanımlar teklifin hayata geçmesiyle birlikte bu konudaki farklı yaklaşımlara da bütünlük getirebilecektir. 9'uncu maddede, yüksek risk grubuna giren yapay zekâ sistemlerinin yaşam döngüleri boyunca takibini sağlayacak risk yönetim sistemlerinin oluşturulması gerektiği önerilmektedir. Risk yönetim sistemlerinin düzenli olarak güncellenmesi gerektiğinin vurgulanması algoritma temelli sistemlerin sürekli kendini güncelleyen yapılarının izlenebilmesi açısından önemli bir adımdır. Yine 13'üncü maddede yer verilen tasarım ve geliştirme süreçlerinde şeffaflık ilkesinin takip edilmesi opaklık sorununa yönelik çözüm sunmaktadır. 14'üncü madde ile yüksek risk grubundaki sistemlerin temel haklara yönelik risklerini azaltmak için

insan denetiminde çalışmalarının gerektiği belirtilmektedir. Özellikle COMPAS ve benzeri sistemler için düşündüğümüzde bu şekilde bir denetim biçimi makul bir yöntem olarak kabul edilebilecektir. Teklif edilen bu düzenlemelerin uygulanmasından sorumlu olarak Avrupa Yapay Zekâ Kurulu oluşturulması 56'ncı maddede belirtilmekte ve bu Kurulun 59'uncu maddede oluşturulması gerektiği belirtilen Ulusal Denetim Kurumlarının koordinasyonundan sorumlu olacağına yer verilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2021).

Teklif'in yenilikçi risk temelli yaklaşımına karşın eksik yanlarına da değinmek gerekmektedir. Teklif ile temel hakların korunmasının amaçlanmasına rağmen ilgili düzenlemelerin ihlali durumunda bireylerin zararlarının tazminini talep edebilecekleri çözüm yolları sunulmaması bu eksiklikler arasında görülmektedir (Ebers, vd., 2021:600). Bununla birlikte, yapay zekâ destekli sosyal puanlamaya ilişkin hükümlerin açıklığa kavuşturulması ve potansiyel olarak özel sektör aktörlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü sosyal puanlama genellikle işe alım süreçleri ve kredi başvuruları gibi gündelik yaşamın önemli alanlarını kapsayan bir uygulama olarak büyük ölçüde bu alanlarda yüksek miktarda kişisel veriye erişimi olan özel sektör aktörleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, özel kuruluşlar daha önceleri devlet tarafından yürütülmekte olan sosyal politika alanlarına girmekte ve ihtiyaç alanlarını belirlemek için sosyal puanlama modellerini kullanmaktadır. Diğer yandan bir ülkede kamu sektörü tarafından yürütülen bazı sosyal politika alanları başka bir ülkede özel sektör tarafından yürütülüyor olabileceğinden de Teklif'in kapsadığı tüm kavramların netleştirilmesi ve yeni döneme daha uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir (Smuha vd., 2021: 23).

SONUÇ

İnsan haklarının algoritma temelli sistemler tarafından ihlal edilme olasılığına ilişkin tartışmalar ile bu konudaki hukuki düzenlemelerle alakalı değerlendirmelere farklı bir noktadan bakma amacıyla yapılmış olan bu çalışmada: modern dönemin ürünü olan devlet merkezli insan hakları okumasının büyük teknoloji şirketlerinin etki alanlarının geçmişte hiç olmadığı kadar artmakta olması nedeniyle yeniden düşünölmeye başlanması gerektiği; bu durumun örtülü olarak müphemlikle şekillenen yeni bir dönemle de ilişkilendirilebileceği; algoritma temelli sistemler mevcut durumda çoğunlukla etik kaygılar, ayrımcılık yasağı ihlali ve mahremiyet hakkı ihlali doğursa da bu sorunların çözümünün mümkün olduğu; günümüzde sahip

olduğumuz çözüm yolu yasal düzenlemelerden geçtiğinden çok paydaşlı müzakere süreçleri ile üretilen regülatif metinlerin bu çözümün anahtarı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu noktada “günümüzde sahip olduğumuz çözüm yolu” ifadesine odaklanmamız da önem arz etmektedir. Çalışmaya başlarken regülasyonlara ya da yasal düzenlemelere alternatif olarak “konsensüs” temelli yeni bir ‘düzenleyici yöntem’ önerilmesi düşünülmüşken, geçmiş çalışmalarla veya teorik bir çalışmayla bu düşüncenin desteklenmesinin zorluğu nedeniyle ilgili düşüncenin büyük ölçüde soyut kalması caydırıcı bir kısıt olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu kapsamda AB dahil olmak üzere birçok uluslararası/bölgesel kuruluş ile ülkede görülmekte olan demokrasi ve hukukun üstünlüğü krizinin bir sonucu olarak meydana gelen ortak akıl oluşturamama sorununun aşılmasının bir boyutu olarak uluslararası toplumun tüm fertlerinin yeni teknolojilere eşit erişiminin sağlanması ve algoritmik profillemeye özelinde tüm algoritma temelli sistemlerden kaynaklanan ve kaynaklanma tehlikesi bulunan sorunların çözümü için ortak olarak çalışılması, tavsiye yerine son not olarak düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allhutter, D., Cech, F., Fischer, F., Grill, G., Mager, A. (2020). Algorithmic Profiling of Job Seekers in Austria: How Austerity Politics Are Made Effective, *Frontiers in Big Data*, 3(5), 1-17.
- Andrew, J., Baker, M. (2021). The General Data Protection Regulation in the Age of Surveillance Capitalism, *Journal of Business Ethics*, 168(3), 576.
- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., Kirchner, L. (2016). Machine Bias, In *Ethics of Data and Analytics*, 254- 264.
- Arendt, H. (1959). Reflections on Little Rock. *Dissent*, 6(1), 51.
- United Nations General Assembly (UNGA) (2013). *The Right to Privacy in the Digital Age*.
- Büchi, M., Fosch-Villaronga, E., Lutz, C., Tamò-Larrieux, A., Velidi, S. (2021). Making Sense of Algorithmic Profiling: User Perceptions on Facebook, *Information, Communication & Society*, 1-17.
- Büchi, M., Fosch-Villaronga, E., Lutz, C., Tamò-Larrieux, A., Velidi, S., Viljoen, S. (2020). The Chilling Effects of Algorithmic Profiling: Mapping the Issues, *Computer Law & Security Review*, 36, 2.
- Baciu, C., Opre, D., Riley, S. (2016). A New Way of Thinking in the Era of Virtual Reality and Artificial Intelligence, *Educatia Journal*, 21(14), 43-48.
- Bagaric, M., Svilar, J., Bull, M., Hunter, D., Stobbs, N. (2022). The Solution to the Pervasive Bias and Discrimination in the Criminal Justice System: Transparent and Fair Artificial Intelligence, *American Criminal Law Review*, 59(1), 146-147.
- Bauman, Z. (1993). *Modernity and Ambivalence (The Self-construction of Ambivalence)*. Polity Press.
- Bauman, Z. (1999). *Liquid Modernity*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z. (2000). *Modernity and the Holocaust*. Cornell University Press.
- Brennan, T., Dieterich, W., Ehret, B. (2009). Evaluating the Predictive Validity of the COMPAS Risk and Needs Assessment System, *Criminal Justice and behavior*, 36(1), 21-40.

- Burrell, J. (2016). How the Machine ‘Thinks’: Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms, *Big Data & Society*, 3(1), 1-2.
- Carbado, D. W., Harris, C. (2018). Intersectionality at 30: Mapping the Margins of Anti-essentialism, Intersectionality and Dominance Theory, *Harvard Law Review*, 132(1), 2193.
- Cinnamon, J. (2017). Social Injustice in Surveillance Capitalism, *Surveillance and Society*, 15(5), 610.
- Citron, D. K., Solove, D. (2021). *Privacy Harms*, Available at SSRN.
- Corbett-Davies, S., Goel, S. (2018). The Measure and Mismeasure of Fairness: A Critical Review of Fair Machine Learning. arXiv preprint arXiv: 1808.00023, 2.
- Danielle, K., Guo, p., Kessler, S. (2017). Algorithms in the Criminal Justice System: Assessing the Use of Risk Assessments in Sentencing, *Berkman Klein Center for Internet&Society, Harvard Law School*, 29.
- De Vries, K. (2010). Identity, Profiling Algorithms and a World of Ambient Intelligence, *Ethics and Information Technology*, 12, 71-85.
- Dieterich, W., Mendoza, C., Brennan, T. (2016). COMPAS Risk Scales: Demonstrating Accuracy Equity and Predictive Parity, *Northpointe Inc*, 7(4), 1-36.
- Diggelmann, O., Cleis, M., Cleis, M. (2014). How the Right to Privacy Became a Human Right, *Human Rights Law Review*, 14(3), 441.
- Donnelly, J. (1984). Cultural Relativism and Universal Human Rights, *Human Rights Quarterly*, 6(4), 414-415.
- Dressel, J., Farid, H. (2018). The Accuracy, Fairness, and Limits of Predicting Recidivism, *Science advances*, 4(1), 1-5.
- Dupré, C. (2013). Human Dignity in Europe: a Foundational Constitutional Principle, *European Public Law*, 19(2), 337.
- Ebers, M., R. S. Hoch, V., Rosenkranz, F., Ruschemeier, H., Steinrötter, B. (2021). The European Commission’s Proposal for an Artificial Intelligence Act—A Critical Assessment by Members of the Robotics and AI Law Society (RAILS), *Multidisciplinary Scientific Journal*, 4(4), 600.

- Ebert, I. L., Beduschi, A. (2021). The Relevance of the Smart Mix of Measures for Artificial Intelligence—Assessing the Role of Regulation and the Need for Stronger Policy Coherence, *The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights*.
- European Commission. (2018). *Statement on Artificial Intelligence, Robotics and ‘Autonomous’ Systems*, European Group on Ethics in Science and New Technologies.
- European Commission. (2010). *The Protection of Individuals With Regard to Automatic Processing of Personal Data in the Context of Profiling*, Recommendation CM/Rec(2010)13 and explanatory memorandum.
- Ferguson, A. G. (2017). *Rise of Big Data Policing*, The New York University Press.
- Floridi, L. C. (2018). AI4People - An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations, *Minds and Machines*, 28(4), 689-707.
- FRA. (2018). Preventing Unlawful Profiling Today and in The Future: A Guide. European Union Agency for Fundamental Rights.
- Fredman, S. (2011). *Discrimination Law*, Oxford University Press.
- Gearty, C. (2014). Human rights: The Necessary Quest for Foundations. C. D. (Eds.) içinde, *The Meanings of Rights: The Philosophy and Social Theory of Human Rights*, Cambridge University Press.
- Gilman, M. E. (2020). Five Privacy Principles (from the GDPR) the United States Should Adopt to Advance Economic Justice, *Arizona State Law Journal*, 52(2), 375-376.
- Goodman, B., Flaxman, S. (2017). European Union Regulations on Algorithmic Decision-Making and a “Right to Explanation”, *AI Magazine*, 38(3), 50-57.
- Hayot, E. (2020). Bridge Essay: The Emergence of Modernity, *A Companion to World Literature*, 1-6.
- Heinrichs, B. (2022). Discrimination In the Age of Artificial Intelligence, *AI & Soc*, 37(1), 143-154.
- Holsinger, A. M., Lowenkamp, C. T., Latessa, E., Serin, R., Cohen, T. H., Robinson, C. R., Van-Benschoten, S. W. (2018). A Rejoinder to Dressel and Farid: New Study Finds Computer Algorithm is More Accurate Than Humans at Predicting Arrest and as Good as a Group of 20 Lay Experts. *Federal Probation*, 50.

- House of Lords. (2018). *AI in the UK: Ready, Willing and Able?* Select Committee on Artificial Intelligence.
- Hunter, D., Bagaric, M., Stobbs, N. (2019). A Framework for the Efficient and Ethical Use of Artificial Intelligence in the Criminal Justice System, *Fla. St. UL Rev.*, 47(1), 753.
- Ishay, M. (2008). *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*, University of California Press.
- James, G. W. (2013). *An Introduction to Statistical Learning*, New York: Springer.
- Kuner, C. (2012). The European Commission's Proposed Data Protection Regulation: A Copernican Revolution in European Data Protection Law, *Bloomberg BNA Privacy and Security Law Report*, 6(2012), 1-15.
- Lafont, C. (2010). Accountability and Global Governance: Challenging the State-Centric Conception of Human Rights, *Ethics & Global Politics*, 3(3), 198-199.
- Lafont, C. (2013). Human Rights and the Legitimacy of Global Governance Institutions, *Revista Latinoamericana de Filosofía Política*, 2(1), 7-8.
- Leese, M. (2014). The New Profiling: Algorithms, Black Boxes, and the Failure of Anti-discriminatory Safeguards in the European Union, *Security Dialogue*, 45(5), 500.
- Lu, S. (2022). Data Privacy, Human Rights, and Algorithmic Opacity, Human Rights, and Algorithmic Opacity, *California Law Review*, 110.
- Mann, M., Matzner, T. (2019). Challenging Algorithmic Profiling: the Limits of Data Protection and Anti-Discrimination in Responding to Emergent Discrimination, *Big Data & Society*, 6(2), 1-11.
- Mishra, A. (2019). State-centric Approach to Human Rights: Exploring Human Obligations, *Quebec Journal of International Law*, 49-66.
- Mittelstadt, B., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., Floridi, L. (2016). The Ethics of Algorithms: Mapping The Debate, *Big Data & Society*, 3(2), 4-5.
- Moeckli, D. (2010). *Equality and Non-discrimination*, International Human Rights Law.
- Nortpointe. (2019). Practitioner's Guide to COMPAS Core.

- Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C., Mullainathan, S. (2019). Dissecting Racial Bias in an Algorithm Used to Manage the Health of Populations, *Science*, 366(6464), 447-453.
- OECD. (2019). OECD Artificial Intelligence Principles.
- OHCHR. (2021). *The Right to Privacy in the Digital Age*, United Nations.
- Parsons, C. (2015). Beyond Privacy: Articulating the Broader Harms of Pervasive Mass Surveillance, *Media and Communication*, 3(3), 6.
- The Working Party. (2018). *Guidelines on Automated Individual Decision-Making and Profiling for the Purposes of Regulation 2016/679*.
- Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society The Secret Algorithms That Control Money and Information*, Harvard University Press.
- Polykalas, S. E., Prezerakos, G. (2019). When the Mobile App is Free, the Product is Your Personal Data, *Digital Policy, Regulation and Governance*, 1-5.
- Smuha, N. A., Ahmed-Rengers, E., Harkens, A., Li, W., MacLaren,, J., Piselli, R., Yeung, K. (2021). How the EU Can Achieve Legally Trustworthy AI: A Response to the European Commission's Proposal for an Artificial Intelligence Act, *Available at SSRN*, 23.
- Soh, C., Connolly, D. (2021). New Frontiers of Profit and Risk: The Fourth Industrial Revolution's Impact on Business and Human Rights, *New Political Economy*, 1, 170.
- Tsamados, A. A. (2022). The Ethics of Algorithms: Key Problems and Solutions, *AI & SOCIETY*, 37(1), 215-230.
- Tufekci, Z. (2014). Engineering the Public: Big Data, Surveillance and Computational Politics, *First Monday*, 19(7), 5.
- Valiant, L. (1984). A Theory of The Learnable, *Communications of the ACM*, 27(11), 1134-1142.
- Van Bekkum, M., Borgesius, F. (2021). Digital Welfare Fraud Detection and the Dutch SyRI Judgment, *European Journal of Social Security*, 23(4), 327.
- Wachter, S. (2018). Normative Challenges of Identification in the Internet of Things: Privacy, Profiling, Discrimination, and the GDPR, *Computer Law & Security Review*, 34(3), 443.
- Wachter, S. (2020). Affinity Profiling and Discrimination by Association in Online Behavioral Advertising, *Berkeley Tech. LJ.*, 35, 367.

Warren, S. D., Brandeis, L. (1890). Right to Privacy, *Harvard Law Review*, 4(5), 216.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, Profile Books.

İnternet Kaynakları

Avrupa Birliği. (2000, Ekim 02). *Charter of Fundamental Rights of European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> adresinden alındı.

Avrupa Birliği. (2016, Nisan 27). *General Data Protection Regulation*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> adresinden alındı.

Avrupa Birliği. (2022, Nisan 19). https://edps.europa.eu/data-protection/data-protection/legislation/history-general-data-protection-regulation_en adresinden alındı.

Avrupa Komisyonu. (2021, Nisan 21). Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF adresinden alındı.

Avrupa Konseyi. (1950, Kasım 04). *European Convention on Human Rights*. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf adresinden alındı.

Birleşmiş Milletler. (1966, Aralık 16). *International Covenant on Civil and Political Rights*. <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf> adresinden alındı.

Birleşmiş Milletler. (1948, Aralık 10). *Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> adresinden alındı.

BMİHYK. (2011, Haziran 16) *The UN Guiding Principles on Business and Human Rights*. https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf adresinden alındı.

Mahkeme Kararları

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHM, *Bărbulescu v. Romanya*, Başvuru Numarası: 61496/08, Karar Tarihi: 05/09/2017.

AİHM, *Biao v. Danimarka*, Başvuru Numarası: 38590/10, Karar Tarihi: 24/05/2016

AİHM, *Big Brother Watch ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, Başvuru Numarası: 58170/13, 62322/14, 24960/15, Karar Tarihi: 25/05/2021

AİHM, *D.H. ve Diğerleri v Çek Cumhuriyeti*, Başvuru Numarası: 57325/00, Karar Tarihi: 13/11/2017.

Yerel Mahkeme Kararları

Lahey Yerel Mahkemesi (District Court of The Hague), *NJCM v the Netherlands (SyRI)*, Başvuru Numarası: C/09/550982, Karar Tarihi: 05/02/2020.

TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN ORTOPEDİK ENGELLİ KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIĞIN İNCELENMESİ: ZONGULDAK İLİ ÖRNEĞİ

Analysis of Discrimination for Orthopedic Disabled Women in terms of Gender: Example of Zonguldak Province

Gürcan BAL*

Öz

Engellilik, tarihsel süreç içerisinde her dönemde üzerine araştırmalar yapılan bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle engelli bireylerin yaşamış oldukları problemleri konu edinen araştırmaların sayısı oldukça fazladır. Engelli bireyler dışında toplumsal yaşamdan soyutlanan ve ayrımcılığa maruz kalan bir başka grup ise kadınlardır. Engelli bireyler gibi kadınlar da ayrımcılık nedeniyle toplumsal yaşamdan uzaklaşmışlardır. Konuyla ilgili literatür incelemesinde çoğunlukla bu iki grubun yalnız birinin maruz kaldığı ayrımcılığı konu edinen araştırmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ancak hem kadın hem de engelli bireyler, tek bir ayrımcılık yerine çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu sebeple engelli kadınların maruz kaldıkları ayrımcılıkları kuramsal bir çerçeveye inceleterek engelli kadın ayrımcılığına sosyolojik bir bakış açısı getirmek, yapılan araştırmanın temel ama-

Abstract

Disability has emerged as an area that has been researched in every period in the historical process. The number of studies dealing with the problems experienced by people with disabilities is quite high. Apart from disabled individuals, another group that is isolated from social life and exposed to discrimination is women. Like disabled individuals, women have also distanced themselves from social life due to discrimination. In the literature review on the subject, it is seen that the number of studies dealing with the discrimination that only one of these two groups is exposed to is high. However, both women and persons with disabilities are exposed to multiple discrimination, rather than a single discrimination. For this reason, the main purpose of the research is to bring a sociological perspective to the discrimination of women with disabilities by examining the discrimination that women with disabilities

* Sosyal Çalışmacı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. gurcanbal1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6673-4926>

cıdır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmanın diğer bir amacı ise ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyetten kaynaklı yaşadıkları ayrımcılıkların ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada engelli nüfusun fazla olduğu bir nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden, Türkiye’de engelli nüfusunun en fazla olduğu 21. il durumundaki Zonguldak ili, araştırmanın çalışma evreni olarak belirlenmiştir. Örneklem ulaşılması zor bir grup olması nedeniyle amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 15 ortopedik engelli kadın araştırmaya katılmıştır. Araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve verilerin analizinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Veriler; engelli kadınların birey, sosyal yaşama katılma, mesleki, ev kadınlığı, eş olma ve akrabalık rolü ile şiddete maruz kalma durumları başlıkları altında yorumlanmıştır. Çalışmada engelli kadınların günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında sorunlar yaşadığı, eğitim hayatında aileleri ve yakın çevrelerinden engellemelerle karşılaştıkları saptanmıştır. Çalışma yaşamında işverenler başta olmak üzere aileleri ve yakın çevreleri tarafından engelli olmaları nedeniyle sorunlarla karşılaşan engelli kadınların evlilik kararı alma noktasında ise iyi bir eş ve anne olamayacaklarının düşünlmesi nedeniyle evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı çıkıldığı belirlenmiştir. Son olarak katılımcıların ev işlerinin yerine getirilmesinde eşlerinden destek alamadıkları, bu işleri engelleri nedeniyle yapamadıkları durumlarda eşleri ile şiddete ve boşanmaya varan sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Ayrımcılık, Sosyal Dışlanma.

face with a theoretical framework. Another purpose of the study, which was prepared using the qualitative research method, is to reveal the discrimination that orthopedically disabled women experience due to gender. Since it was aimed to work on a population with a large number of disabled people in the research, Zonguldak province, which is the 21st province with the highest number of disabled population in Turkey, was determined as the study universe of the research. Since the sample is a difficult group to reach, 15 orthopedically disabled women selected using the purposeful sampling method participated in the study. A semi-structured interview form was used in the research and descriptive analysis technique was used in the analysis of the data. Data; Women with disabilities have been interpreted under the headings of being exposed to violence as individuals, participation in social life, professions, housewives, motherhood, being a spouse and kinship role. In the study, it was determined that disabled women have problems in meeting their daily needs, and they face obstacles from their families and close circles in their education life. It has been determined that disabled women, who are faced with problems due to their disability in working life, especially by their employers, their families and close circles, are opposed to getting married and having children because they think that they cannot be good wives and mothers at the point of marriage decision. Finally, it was revealed that the participants could not get support from their spouses in the fulfillment of housework, and when they could not do these tasks due to their disabilities, they experienced problems with their spouses, up to violence and divorce.

Keywords: Disability, Disabled Women, Gender, Discrimination, Social Exclusion.

GİRİŞ

Engellilik, tarihsel süreç içerisinde her dönemde üzerine araştırmalar yapılan bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Engelli kavramı üzerine yapılan tanımlamalarda en önemli unsur, engelin kim tarafından oluşturulduğu ve bu engelden kimin etkilendiğidir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) engellilik üzerine yapmış oldukları tanımlamalarda engelin çoğu kez bireyin fiziksel bozukluğundan kaynaklandığı yer almaktadır (ILO, 1983 ve WHO, 2011). Ancak asıl farklılık, engelli bireylerin toplum içerisinde göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Engelli bireylerin sosyal ve bedensel farklılıklarından dolayı sosyal alanda etkileşim içinde olduğu diğer bireyler tarafından göz ardı edilmesi, sosyolojik anlamda engellilik sorununu gündeme getirmiştir. Thomas'ın (2002) da belirttiği gibi engelli bireylerin toplumsal etkinliklerini sekteye uğratan ya da onun gerçekleşmesini engelleyen şey, engeli olmayan diğer kişilerin inşa ettiği bariyerlerdir (akt. Burcu, 2015: 12). Bu tanımlama şüphesiz ki engelliliğin sosyolojik bakış açısını oluşturmaktadır. Engelin toplum tarafından inşa edilmesi durumu, engelli bireylerin toplumdaki izole olmalarına ve toplumsal baskı ile ayrımcılığa maruz kalmalarına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda engelli bireylerin yaşamış olduğu engellilik durumu, engeli olmayan bireylerin davranışları doğrultusunda sosyal bir engellemeye dönüşmektedir.

Engelli bireyler dışında toplumsal yaşamdan soyutlanan ve ayrımcılığa maruz kalan bir başka grup ise kadınlardır. Tıpkı engelli bireyler gibi kadınlar da ayrımcılığa maruz kalmaları nedeniyle toplumsal yaşamdan uzaklaşmış ve kendileri dışındaki bireylere bağımlı hale gelmişlerdir. Kadınların ekonomik ve sosyal tüm alanlardan soyutlanması ile birlikte ortaya erkek egemen bir toplum yapısı çıkmıştır.

Yukarıda bahsedilen iki grubun da ortak özellikleri, toplumsal yaşamdan soyutlanan ve dışlanan bir yapıda olmalarıdır. Konuyla ilgili literatür incelemesinde, çoğunlukla bu iki grubun yalnız birinin maruz kaldığı ayrımcılığı konu edinen araştırmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ancak hem kadın hem de engelli bireyler, tek bir ayrımcılık yerine çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu konuda Birleşmiş Milletlerin (BM); Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesinin 6. maddesinde "*Taraf Devletler engelli kadınlar ile kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta olduğunu kabul eder ve bu bakımdan onların tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit koşullarda yararlanmalarını sağlamaya yönelik tedbirleri*

alır” ibaresi yer almaktadır. Buradan hareketle araştırmada, literatürdeki bu boşluğun doldurularak engelli kadınların maruz kaldığı çok yönlü ayrımcılığa karşı makro düzeyde farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Engelli kadınlar hakkındaki bu çalışmada ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, özellikle engelli bireylerin sayısının fazla olduğu nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden çalışma, Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınlara yönelik toplum tarafından gösterilen tutumların toplumsal cinsiyet perspektifi açısından derinlemesine incelemesini gerçekleştirmek ve ortopedik engelli kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet ayrımcılığını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

Günümüzde ve geçmişte engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. Özellikle engelli bireyler, toplumsal cinsiyet olgusunun kendilerine vermiş olduğu rol ve sorumlukları yerine getirememelerinden dolayı toplumsal yaşamdan soyutlanmaktadır. Engelli kadınlar ise hem kadın hem de engelli olmalarına bağlı olarak çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Buradan hareketle araştırmada engelli kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın boyutunu ortaya çıkararak sosyolojik açıdan toplumun engelli kadınlar üzerindeki tutumuna yönelik bir farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

I. KAVRAM VE TEORİ

A. ENGELLİLİK KAVRAMI

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliğin tanımını, “*kişiden ya da bir bütün olarak kişilerin vücut fonksiyonlarından beklenen gelişimde ve vücudun fonksiyonlarını yerine getirmesinde eksiklik ya da sınırlılık*” olarak yapmıştır (WHO, 2011). Bir başka uluslararası kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise; Engellilerin Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdamı Hakkındaki Sözleşmesinin 1. maddesinde engelliliği “*diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, duygusal ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler*” şeklinde tanımlamıştır (ILO, 1983).

Yapılan tanımlamalarda çoğu kez engelin, bireyin fiziksel ya da zihinsel bozukluğundan kaynaklandığı yer almaktadır. Ancak bireyin bedeninden ziyade onu toplumsal yaşamdan izole eden ve bu alandan soyutlanmasına neden olan engellemelere odaklanmanın, bireyin toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldığı sorunları anlama noktasında açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Thomas'ın (2002) da belirttiği gibi engelli bireylerin toplumsal etkinliklerini sekteye uğratan ya da onun gerçekleşmesini engelleyen şey, engeli olmayan diğer kişilerin inşa ettiği bariyerlerdir (akt. Burcu, 2015: 12).

Engellilik, içinde bulunulan toplumsal döneme bağlı olarak ve yaşanan toplumun hakim felsefi, dini, sosyal ve kültürel yapısı gibi pek çok faktör çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla her bir toplumsal dönem içerisinde farklı yaklaşımlar gelişmiş ve bu yaklaşımlar engelliliği anlamaya ve açıklamaya yönelik birtakım modellerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Erten ve Aktel, 2017: 85). Engellilik üzerine oluşturulan modeller incelendiğinde; üç ana modelin olduğu görülmektedir. Bunlar; birbirlerini besleyerek ilerleyen geleneksel, tıbbi ve sosyal olmak üzere üç ayrı başlıkta ele alınabilir.

Geleneksel model; tarım toplumunun tipik üretim ilişkilerinin oluşturduğu sosyal, ekonomik ve siyasal yapıyı ve öncesini kapsayan tarihsel dönemde hakim olan engellilik yaklaşımı, geleneksel model olarak tanımlanmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 249). Geleneksel dönemin en ayırt edici özelliği; engelliliğin bilimsel veya sosyal bir çerçevede değil, daha çok metafizik bir yaklaşımla ele alınması ve engelliliği kişiye özgü bir durum olarak kabul etmesidir. Geleneksel model içerisinde engelliliği açıklayan ahlaki/dini modele göre; engellilik, bireyin ya da yakın çevresinin işlemediği bir günah ya da suçun karşılığı olarak ilahi bir cezalandırma olarak açıklanmaktadır (Erten ve Aktel, 2017: 86). Geleneksel model; pozitif bilimlerdeki ilerlemeye bağlı olarak yerini medikal (tıbbi) modele bırakmıştır.

Tıbbi model; tıp alanındaki gelişmeler ile birlikte insan bedeni ve işlevleri alanında büyük bir bilgi birikimi sağlanmış ve engellilik ile ilgili bütün yaklaşımlarda değişim meydana gelmiştir. Bununla birlikte engellilik, bir eksiklik olarak değerlendirilmiş ve bireyin fiziksel durumu ile ilişkilendirilmiştir (Erten ve Aktel, 2017: 86). 1800'lü yıllarda toplum yapısında yaşanan gelişmelerle oluşan tıbbi model, engelliliğin, bireyin kendisinde olduğu ve kendi içinde yer aldığı nesnel koşullara bağlı olduğunu kabul etmiş ayrıca sorun ve tedavinin kişinin kendisinde başlayıp

kendisinde bittiğini savunmuştur (Burcu, 2015: 24). Modelin amacı; bireyi cerrahi müdahaleler ile mümkün olan en yakın normallik durumuna getirmektir (Burcu, 2015: 28). Bu doğrultuda bireyin tıbbi müdahaleler ile normal olarak nitelendirilen insanlara dönüştürülmesi, modelin önemli politikalarından olmuştur.

Engelliliğin tıbbi modeli; zaman içerisinde engellilerin yaşam koşullarının göz ardı edildiğine ve ayrımcılığı meşrulaştırdığına yönelik eleştiriler almış ve bu eleştiriler sonucunda yerini sosyal modele bırakmıştır.

Sosyal model; engellilerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri ve farklı kişilere bağımlı olmadan yaşayabilmeleri için gerekli olan istihdam, barınma, eğitim gibi hakları olduğunu belirtmektedir (Karadağ: 2018: 13). Modelin en önemli düşüncesi, engelliliğin toplum tarafından inşa edildiği ve engellilerin toplumda var olması gerektiğidir. Modelin engelliliğe getirmiş olduğu bu yeni anlayış, engelliliğe ilişkin sorumluluk mercilerinin de değişmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda sosyal model ile birlikte devletin; engellilerin toplumsal hayata katılması ve politik eşitliği sağlama anlamında sorumlulukları ortaya çıkmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 254). Bu durum, engelli haklarının savunulması ve engellilerin toplumda görünür olmasının sağlanması gibi faaliyetleri arttırmıştır.

Engellilik üzerine oluşturulan modellere bakıldığında engelli bireyler, geçmişten günümüze dek toplum tarafından ötekileştirilen ve içinde buldukları olumsuz koşullara ek olarak daha güç durumlarda yaşayan gruplar olmuşlardır (Buz ve Karabulut, 2015: 27). Aynı şekilde engelliler dışında toplumun baskısına maruz kalan ve ötekileştirilen bir diğer grup ise kadınlardır (Burcu, 2015: 35). Kadının tarihi her zaman eşitsizlikler üzerine kurulan bir tarih olarak kabul edilmiştir. Aristo'ya göre kadın ve erkek her alanda birbirinden farklıdır ve erkek, doğuştan yönetim becerisine sahip olup karısını bir devlet adamı gibi çocuklarını da bir kral gibi yönetir (akt. Timurturk, 2009: 136). Aristo'nun bu düşüncesinde belirtildiği gibi toplum içinde kadın ve erkeklere yüklenen roller her zaman farklı olmuştur. Bu farklılıklar "Toplumsal Cinsiyet" kavramının bir sonucudur.

B. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ile öğrenilmiş davranış ve beklentilere işaret etmek için kullanılan bir kavramdır (Ecevit, 2003: 83). Bu roller, toplumsal olarak birçok farklı bileşen tarafından oluş-

turulmuştur. Bu bileşenlerden en önemlisi ailedir. Çünkü toplumsal cinsiyete yönelik ilk adım, bireyin içinde doğduğu ve geliştiği aile ile atılmaktadır. Kadının eve bağlılık ve annelik, erkeğin ise hakim olma anlayışı aile içinde kazanılır (Ersöz, 1999: 29). Kadınların maruz kaldığı toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, bazı toplumlarda henüz kız bebek doğmadan, anne babanın sırf kız çocuk olması nedeniyle kürtaj kararı alması şeklinde ortaya çıkmıştır (Özateş, 2007: 83). Özellikle kız çocuğun dünyaya gelmesi nedeniyle aile içinde neslin devam etmeyeceği anlayışı hakim olmuştur.

Aile içerisinde çocuklar, cinsiyetlerine göre belirlenmiş rol modellerini öğrenirler ve bu modellere uygun davranmaları için teşvik edilirler (Güdücü, 2018: 25). Bu nedenle toplumsal olarak bireyler, kendilerine atfedilen görevleri yerine getirmediklerinde dışlanacaklarını bildiklerinden bu rolleri yerine getirmek için çabalarlar.

Toplumsal cinsiyetin bir başka bileşeni ise eğitimidir. Okul, her zaman ve her toplumda bireyin kamusal alana çıkış yeri olarak görülmüş, bireyin birçok kavramı tanıdığı yer olarak değerlendirilmiştir. Çoğu toplumda öncelikle erkek çocuklarını okula göndermek ve kız çocuklarını evde tutmak olağan olarak görülmüştür (Özateş, 2007: 83). Bu durumun oluşmasında toplumsal anlamda kadınlara yüklenen roller etkili olmuştur.

Toplumsal cinsiyetin bir başka bileşeni ise akran grubudur. Birey, büyüyüp yetiştiği akran grubundan her gelişim döneminde etkilenmiş ve bu grubun etkisi altında kalmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin keskinleşmesinde bireyin akranlarının büyük bir etkisi olmuştur (Güdücü, 2018: 26). Örneğin; erkek çocuklar, fiziksel güç gerektiren ve rekabet içeren oyunları tercih ederken kız çocukları, fiziksel güçten ziyade güzelliklerini sergiledikleri oyunları tercih ederler. Bununla birlikte erkek birey, fiziksel güçten yoksun ise veya fiziksel güç gerektiren oyunlara katılmıyorsa, toplumsal dışlanmaya maruz kalır. Aynı şekilde bir kız çocuğu fiziksel güç gerektiren bir spora yöneliyorsa, erkek oyununa katılmış olur ve akran grubundan dışlanır.

Toplumsal cinsiyetin diğer bir bileşeni ise kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle televizyon programlarında, dizilerde veya kitaplarda erkekler daima maceracı, güçlü ve zeki iken, kadınlar daha çok daha edilgen ve ev işleriyle ilgilenen bireyler olarak gösterilmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet rolleri meşrulaştırılır ve bireyler tarafından benimsenmesi öngörülür.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının son bileşeni ise dindir. Hemen hemen bütün dinlerde ataerkillik ön plana çıkmıştır. Örneğin; Hristiyanlıkta felsefeciler ve ilahiyatçılar, Tanrının kadın ve erkek şeklinde bir cinsiyetinin olmadığını kabul etmekle birlikte İsa Mesih'in erkek oluşu nedeniyle erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğunu kabul etmektedir (Güdücü, 2018: 29). Yahudilikte ise; kadınlar ile erkeklerin rolleri arasında kesin sınırlar çizilmiş, kadınlar dinsel konulardan uzak tutulmuş, karar verici mercii olarak erkekler görülmüştür (Toker, 2013: 610). İslamiyet'te ise; kadın konusunda hoşgörü anlayışı benimsense de yanlış uygulamalar nedeniyle kimi toplumlarda kadınlar ikincil konumda olmuştur (Güdücü, 2018: 30). Üç dinde de kadınların ortak özelliği, yanlış uygulamalar ve dinin yanlış yorumlanması nedeniyle geri planda kalmasıdır.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin toplumda farklı rollerinin olduğunu ve bu rollerin kişiler tarafından yerine getirilmesini savunmaktadır. Toplumsal cinsiyetin tüm bileşenlerinde de görüleceği üzere özellikle erkek egemen bir toplum yapısında kadının ikincil bir konumda olduğu uygulamalar söz konusudur. Toplumsal cinsiyet normlarının beklediği rol ve sorumlulukların yerine getirilememesi nedeniyle de yaşanan ayrımcılık, çok yönlü ayrımcılığa dönüşmektedir. Bu kapsamda engelli kadınlara yönelik ayrımcılığın da çok yönlü olduğunu belirtmek gerekir.

C. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ENGELLİ KADIN İLİŞKİSİ

Erkek egemen sistem içerisinde kadınlardan beklenen çeşitli roller bulunmaktadır. Toplum, kadınlardan öncelikli olarak iyi bir anne ve iyi bir eş olmasını beklemektedir. Bu kapsamda erkek egemen bir toplum yapısına göre kadınların ev temizliği, çocuk bakımı, evin ihtiyaçlarının karşılanması, yemek yapımı gibi ev içi rolleri bulunmaktadır. Bu temel rollerin engelli kadınlar tarafından yerine getirilemeyeceği düşüncesi nedeniyle ise toplum tarafından engelli kadınlar, ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalardan biri olan Lonsdale'in (1990) "Women and Disability" adlı çalışmasında engelli kadınların yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların hangi alanlarda yoğunlaştıkları üzerinde durulmuş, engelli kadınların engelli erkeklere göre daha mağdur durumda oldukları ve engelli kadınların toplumsal yaşamda çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (akt. Burcu, 2015: 85). Özellikle engelliliğin tıbbi modelinden kaynaklanan normal ve normal olmayan anlayışı nedeniyle engelliler toplumda "öteki" olarak görülmüş ve

engellerinin tıp bilimi ile azaltılması ya da yok edilmesi anlayışı birçok toplum tarafından benimsenmiştir. Bu durum, engellilerin toplumda ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Engelli kadınlara yönelik erkek egemen bakış açısı nedeniyle de engelli kadınlar, toplumda ikincil bir konumda görülmeye başlanmıştır.

Engelli kadınların sorunlarına odaklanan Wendell (1989) ise hem kadın hem engelli olmayı, özellikle engelli kadına uygulanan toplumsal baskının bedene uygulanan kültürel baskıyla bağlantılı olması üzerinden değerlendirmiş ve engelli bireyler ile kadınların ortak noktasının iki grubun da “öteki” olarak görülmesi olduğunu belirtmiştir. Bir diğer araştırmacı Mays’e (2006) göre ise engelli kadınlar, engellilik ve cinsiyet durumlarından kaynaklanan baskı ve şiddete maruz kalmaları nedeniyle toplumda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (akt. Burcu, 2015: 85). Bu durumun nedeni ise eşitsiz güç ilişkileridir. Toplumda erkeklerin baskın olması nedeniyle kadınlar her zaman ikincil bir konumda yer almakta ve bu duruma engel durumunun da eklenmesi sonucu, baskının ve ayrımcılığın boyutunda artış görülmektedir.

Görüldüğü üzere sınırlı literatür araştırmalarında ortak nokta, engelli ve kadın olma durumunun bir araya gelmesi ile sorunun daha da derinleştiği ve kadının toplumsal olarak baskı ve şiddete maruz kalma durumunun artış gösterdiği şeklindedir. Özellikle engelli kadınların sosyal olarak kodlanmış cinsel özellikleri, üreme temelli rolü ile eğitim ve çocuk yetiştirme rolünün reddedilişi, bedensel ve fiziksel olarak çekici bulunmayışı ile birlikte cinsel yönden reddedilişi toplumsal anlamda engelli kadınlara yönelik baskı ve şiddeti artıran temel unsurlardan olmuştur. Ayrıca toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı ayrımcılık, kadınlar üzerinde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Özellikle kadınlardan beklenen rollerin yerine getirilemeyeceğinin düşünüldüğü durumlarda kadınlar, çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta ve toplumsal yaşamdan soyutlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kadınlar ile engellilerin yaşadıkları sorun alanlarının benzediği ve yaşanan ayrımcılığın toplumsal cinsiyetin getirmiş olduğu rollerden kaynaklandığı görülmektedir.

II. YÖNTEM

Bu çalışma, Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınların yaşadıkları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerinin neler olduğunun belirlenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Nitel araştırmalarda bir konunun ortaya çıktığı bağlam göz önünde bulundurulduğu sürece elde edilen veriler anlam ta-

şımaktadır. Eğer bir eylemin ortaya çıktığı bağlam göz ardı edilirse ve bu şekilde bir yorumlama yapılırsa o eylem hakkında gerçeklikten uzak bir yorumlama yapılacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 48). Buradan hareketle bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüş ve ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları toplumsal cinsiyet ayrımcılıklarının var olduğu şekliyle ve doğru bir biçimde ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Araştırmada özellikle engelli bireylerin sayısının fazla olduğu nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden çalışma, Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2020 yılı verilerine göre; Zonguldak ilinin nüfusu 591.204 kişiden oluşmaktadır. Ayrıca TÜİK'in engelli nüfusuna ilişkin yapmış olduğu 2013 yılındaki araştırmaya göre; Zonguldak ilindeki engelli nüfusun 16.540 kişiden oluştuğu saptanmış ve Zonguldak ili, Türkiye genelinde engelli nüfusunun en fazla olduğu 21. il olmuştur.

Ortopedik engelli kadınlar açısından bakıldığında ise 2013 yılında yapılan TÜİK araştırmasına göre; Zonguldak ilinde bulunan engelli nüfusun %20,27'sini ortopedik engelli bireyler oluşturmaktadır. 2013 yılında Zonguldak Valiliği tarafından yapılan "Zonguldak'ın Yaşanabilir Bir Kent Olması İçin Yaşam Kalitesi ve Engelli Profili Araştırması'nda" ise Zonguldak ilindeki 3,357 ortopedik engellinin %55'inin kadın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden dolayı araştırma, Zonguldak ilinde bulunan ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu örneklemenin temeli, araştırmanın amaçları doğrultusunda bir evrenin temsilci bir örneği yerine, amaçlı olarak bir ya da birkaç alt kesimini örnek olarak almaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118). Bu doğrultuda araştırmada ortopedik engelli kadınların hizmet aldığı bir dernek aracılığıyla ve amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılmış 15 ortopedik engelli kadın ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak görüşme gerçekleştirilmiştir.

2019 yılı Mayıs ve 2019 Ekim ayları arasında yapılan görüşmeler sonucu 15 görüşmenin sonunda verilerin tekrara düşmesi nedeniyle veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Veriler; engelli kadınların birey, sosyal yaşama katılma, mesleki, ev kadınlığı, annelik, eş olma ve akrabalık rolü ile şiddete maruz kalma durumları başlıkları altında yorumlanmıştır.

III. BULGULAR VE YORUM

Zonguldak ilinde yaşayan ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları toplumsal cinsiyet ayrımcılıklarının ortaya çıkarılması amacıyla hazırlanan bu çalışmada elde edilen bulgular iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile engel durumlarına ilişkin bulgulara yer verilirken ikinci bölümde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

A. KATILIMCILARIN ÖZELLİKLERİ

Araştırmaya yaşları 26-52 aralığında değişen, 5'i bekar, 2'si boşanmış, 8'i ise evli olan toplamda 15 ortopedik engelli kadın katılmıştır. Katılımcıların evlenme yaşları 17-28 aralığında değişmekte olup 9 katılımcının çocuk sahibi olduğu ve çocuk sayılarının 1-3 arasında değiştiği görülmüştür.

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında ise engelli kadınların 4'ünün ilkokul, 6'sının ortaokul, 4'ünün lise, 1'inin ise lisans mezunu olduğu görülmektedir.

Engelli kadınların ekonomik özelliklerine bakıldığında katılımcıların 4'ünün çalıştığı, çalışan katılımcılardan 1'inin memur, 2'sinin aile şirketine sekreter, 1'inin proje kapsamında çalıştığı belirlenmekle beraber; daha önce 5'inin sekreterlik, hizmetli ve çocuk bakıcılığı gibi işlerde çalıştıkları görülmüştür.

Engelli kadınların engellilik durumları incelendiğinde; 6'sının uzuv kaybı yaşadığı, 3'ünün kısmi felçli, 4'ünün kalça çıkıklığı, 2'sinin skolyoz ve raşitizmli olduğu, 7 katılımcının doğumlarından itibaren, 8 katılımcının ise sonradan engelli olduğu ve engelleri nedeniyle 7 katılımcının cihaz (tekerlekli sandalye, koltuk değneği, protez, platin) kullandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların engellilik nedenleri incelendiğinde; 5'inin yanlış tedavi, 7'sinin akraba evliliği ve genetik rahatsızlıklar, 3'ünün ise trafik kazası sonucu engelli oldukları belirlenmiştir.

B. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ ÇERÇEVESİNDE ELDE EDİLEN BULGULAR

- Birey Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden birey rolü; bireyin kişisel gelişimini ve boş zaman etkinliklerini içeren bir roldür. Bireyin kendini geliştirip geliştiremediği ve eğitim-öğretim hayatına başlama noktasında karşılaşmış olduğu engeller gibi konular birey rolü kapsamında değerlendirilmiştir.

Engelli kadınlar hakkında geçmişten günümüze dek “kendi kendine yetemeyen”, “başkasına muhtaç”, “korunmaya muhtaç”, “yetersiz” gibi tanımlamalar bulunmaktadır (Özgökçeler ve Alper, 2010: 37; Burcu, 2015: 168). Bu tanımlar nedeniyle çoğu engelli kadın, sosyal yaşama katılmayı reddetmiş ve birey olarak kendini geliştirememiştir. Özellikle eğitim-öğretim, çalışma yaşamına ya da toplumsal yaşama katılmada sorunlar yaşayan ve bu sorunlar nedeniyle de kendini geliştiremeyen engelli kadınlar, zamanla izole bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Araştırma kapsamında katılımcıların günlük yaşamın aktivitelerine toplumsal engeller nedeniyle katılmadıkları, toplum tarafından “öteki” olarak görüldükleri ve bu nedenle dışlandıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle toplumun, engellileri “başkasına muhtaç kişiler” olarak görmesi nedeniyle engelli kadınların ev içine hapsedikleri ve sosyal yaşamdan uzak kaldıkları tespit edilmiştir.

- K5: “Engelli olduktan sonra evden çıkmak istemezdim, kendimi eve kapatmıştım, kimse ile görüşmek istemiyordum. Çünkü engelimden dolayı beni dışlayacaklarına inanıyordum. İyileşeceğime olan güvenimi de kaybettiğim için inancımı yitirmiştim.” (45 yaşında, boşanmış)

K5’in ifadeleri incelendiğinde soyutlanma konusu üzerinde durmak gerekir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde engellilik üzerine 3 temel etiketleme söyleminin bulunduğu görülmektedir. Bu söylemlerden ilki engellilerin “eve kapanması gerektiği” şeklindedir. İkinci söylem engellilerin “toplumdan ayıklanması gereken kişiler” olarak görüldüğü şeklindedir. Üçüncü söylem ise engellilerin “aciz” olarak değerlendirildiği anlayıştır (Burcu, 2015: 16). K5’in ifadelerine detaylı olarak bakıldığında bu üç söylemin de olduğu görülmektedir. K5’in “Engelli olduktan sonra evden çıkmak istemezdim, kendimi eve kapatmıştım, kimse ile görüşmek istemiyordum” ifadesine bakıldığında toplum, ilk olarak K5’in eve kapanması gerektiğini savunmuştur. İkinci olarak K5’in “...Evden çıkmak istemezdim. Çünkü engelimden dolayı beni dışlayacak-

larına inanıyordum.” ifadesi incelendiğinde toplum, K5’i toplumdan soyutlamıştır. K5’in “...İyileşeceğime olan güvenimi de kaybettiğim için inancımı yitirmiştim.” ifadesi incelendiğinde toplum son olarak engelliye “aciz” olarak değerlendirmiş ve sonucunda bireyin kendisine olan inancını yitirmesine neden olmuştur.

Araştırma kapsamında engelli kadınların eğitim-öğretim hayatına katılma ve devam etme noktasında genellikle kendi ailelerinden kaynaklı problemler ile karşılaştıkları görülmüştür.

- K3: “Kadınların okula gitmesi konusunda ülkemizde zaten yanlış bir algı var. Son yıllarda bu azalsa da kırsal yerlerde yine kız çocuklarının okula gitmediklerini düşünüyorum. Özellikle engelli olan kişi kadın ise bu sorun daha da büyüyor. Ben de okula gitmeye karar verdiğimde özellikle babamdan tepki ile karşılaştım. Bana “zaten engellisin, seni orda dışlarlar” gibi cümleler kurdu. Ama bir şekilde beni okula yazdırdılar.”(37 yaşında, boşanmış, lise mezunu)

K3’ün “...Ben de okula gitmeye karar verdiğimde özellikle babamdan tepki ile karşılaştım. Bana “zaten engellisin, seni orda dışlarlar” gibi cümleler kurdu.” ifadesi incelendiğinde ailelerin engelli kız çocuklarına karşı dışlanma korkusu yaşadıkları ve bu yüzden engelli kız çocuklarının eğitim öğretim hayatına başlamamaları gerektiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bir ailede engelli bir bireyin olması, özellikle de bu engellinin kız olması durumunda o engelli kız çocuğu kayıp olarak değerlendirilmiş ve bu durum utanılacak bir durum olarak algılanmıştır. Bu nedenle engelli kız çocukları “Tanrı tarafından verilen bir ceza” olarak değerlendirilmiş ve aileler engelli kız çocuklarını dışlanma korkusu yaşamaları nedeniyle toplumdan soyutlamak istemişlerdir (Demarla ve Le Roux (2001), Solow’dan (1965) akt. Burcu, 2015: 100; Aykara, 2010: 14). Ailenin engelli kız çocuğunu toplumdan soyutlamak istemesinin ardından engelli kadınlar, eğitim-öğretim hayatına katılma noktasında problemler yaşamakta ve kendilerini geliştirememektedir.

Cinsiyete ve engelliliğe dayalı ayrımcılığın birleşimi nedeniyle engelli kadınlar, düşük okuryazarlık oranlarına sahiptir. Konuyla ilgili olarak TÜBİTAK tarafından 2002 yılında yapılan “Türkiye Özürlüler Araştırması’nda” okuma-yazma bilmeyen engellilerin genel nüfusa oranı %13 iken, erkek engellilerde bu oran %28,14, kadınlarda ise %48,01 olmuştur. TÜİK’in 2010 yılında yapmış olduğu “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri” adlı çalışmada, engelli kadınların %54,9’unun okuryazar olmadığı, %16,5’inin ilkökul, %7,1’inin ortaöğretim ve dengi, %4,7’sinin ise üniversite

ve üstü mezunu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmaların sonuçlarına bakıldığında engelli kadınların eğitim öğretim hayatına başlamalarındaki engelin toplumsal cinsiyetin getirmiş olduğu toplumsal yapıdan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

- Sosyal Yaşama Katılma Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden sosyal yaşama katılma rolü; kadının içinde yaşadığı ve aile hayatı ile çalışma hayatı dışında kalan alanlardaki, örneğin; dernek üyelikleri ve politik örgütlenmelerdeki faaliyetlerini içermektedir. Bu doğrultuda ortopedik engelli kadınların toplumsal yaşam içerisindeki yeri ve toplumun bakış açısı, kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olma durumları sosyal yaşama katılma rolü kapsamında değerlendirilmiştir.

Engelli kadınların sosyal yaşama katılma rolü kapsamında yaşadıkları sorunlara bakıldığında, özellikle toplum tarafından engellemeler ile karşılaştıkları, insanların olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle kendilerini ikincil bir konumda gördükleri ve kendi öz saygılarını yitirdikleri görülmektedir.

- K13: “Normal ve normal olmayan arasındaki farkı en sık olarak gördüğüm dönemlerde çoğu zaman intihar etmeyi düşündüm. Normal olarak görülüyordum ve bu yüzden insanlar beni aralarına almak istemiyorlardı. Toplum, kadının ev içindeki işleri halletmesini istiyor. Kadın, toplum hayatına karıştığında hemen sorun yaşamaya başlıyor. Engeli nedeniyle ev içindeki işleri halledemeyince de toplum hemen o kadını dışlamaya başlıyor. Hem normal olmadığı için hem de işlerini yapamadığı için engelli kadın, bir anda toplumdaki soyutlanmaya başlıyor. Ben de toplumdaki uzaklaşmaya başladım. Toplum, beni kabul etmedikçe kendimi eve kapattım. Çoğu zaman kaçıp kurtulmak istedim.” (26 yaşında, bekar)

Çetintaş'ın (2017) yapmış olduğu araştırmada özellikle engelliliğin tıbbi modelinin engelli bireyleri iyileştirilmesi gereken kişiler olarak görmesi ve engelliliğin sosyal modeline kadar bu anlayışın devam etmesi nedeniyle, engelli bireylerin toplumda her zaman “öteki” olarak değerlendirildiği ve toplumdaki ayrı tutuldukları sonucuna varılmıştır (Çetintaş, 2017: 18). Engelliliğin tıbbi modelinde olduğu gibi toplum, engelli bireyleri “normal” bir bedene sahip olmadığı için toplumun bir parçası olarak görmemiştir. Bu durum toplumsal cinsiyet açısından incelendiğinde ise K13'ün şu ifadelerine odaklanmak gerekir: “Normal olarak görülüyordum ve bu yüzden insanlar beni aralarına almak istemiyorlardı. Toplum, kadının ev içindeki işleri halletmesini istiyor. Kadın, toplum hayatına karıştığında hemen sorun yaşamaya başlıyor. Hem nor-

mal olmadığı için hem de işlerini yapamadığı için engelli kadın, bir anda toplumdan soyutlanmaya başlıyor.” Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere kadınlardan beklenen ev içindeki görevleri yerine getirememesi nedeniyle engelli kadınlar, toplumsal yaşama katılamamış ve toplumdan soyutlanmıştır. Engelli kadınlar, toplumun kendilerine karşı olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle, kendilerini toplumdan izole etmiş ve toplumsal yaşama katılmayı reddetmişlerdir. Ayrıca kendilerini izole etmelerinin dışında, toplum da engelli kadının sosyal yaşama katılmasını engellemektedir. Bu durum sonucunda da engelli kadının kendisine olan öz saygısı azalmış ve toplumsal yaşama katılmayı reddetme durumu başlamıştır. K13’ün “*Normal ve normal olmayan arasındaki farkı en sık olarak gördüğüm dönemlerde çoğu zaman intihar etmeyi düşündüm. Toplum, beni kabul etmedikçe kendimi eve kapattım. Çoğu zaman kaçıp kurtulmak istedim.*” ifadesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Engelli kadınların ifade ettiği bir diğer sorun ise; kendilerini ifade etme ve kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olma gibi durumlarda geri planda kalmalarıdır.

- K4: “*Kadınlar hiçbir alanda söz sahibi değiller. Onları ilgilendiren kararları erkek egemen bir toplum alıyor, erkek ağırlıklı milletvekilleri tarafından onaylanıyor. Sürekli olarak erkek egemen ve ataerkil bir toplum tarafından kadınlar hakkında kararlar alınıyor ancak alınan bu kararların hemen hemen hiçbiri uygulanmıyor. Çünkü kararlar, kadınlar tarafından oluşturulmuyor ve kadınların ihtiyaçlarını karşılamıyor.*” (30 yaşında, bekar)

Engelli kadınlara karşı toplumda süregelen olumsuz tutum ve davranışlar, onların toplumsal yaşama katılmasını engellemekte ve toplumdaki görünürlüklerini azaltmaktadır. Engelli kadınların toplumdaki görünürlüklerinin azalması sonucunda ise yaşamış oldukları sorunların daha da artması kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan sorunların çözümü noktasında ise; etkili çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu noktada engelli kadınların karar alma mekanizmalarına katılımı oldukça önemlidir. Konuyla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisindeki engelli kadın milletvekili sayılarını incelemek gerekir. 2021 yılında TBMM’deki 600 milletvekilinden 5 tanesi engellidir ve bu milletvekillerinden 5’i de erkek milletvekilidir. 600 milletvekilinden oluşan ve yasama organı olan TBMM’de engelli kadın milletvekilinin olmaması engelli kadınların kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olamadıklarının en büyük kanıtıdır. Karadağ’ın (2018) yapmış olduğu araştırmaya katılan 13 engelli kadının da kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olamadıkları ve bu karar alma me-

kanizmalarından sürekli olarak dışlandıkları, erkekler tarafından kararların alındığı sonucu ortaya çıkmıştır (Karadağ, 2018: 110). K4'ün ifadeleri de bu durumu destekler niteliktedir.

- Mesleki Rol

Toplumsal cinsiyet rollerinden mesleki rol, kadının gelir getirici mal ve hizmet üretimine katılması ile ilgili konuları içermektedir (Karabulut, 2017). Bu doğrultuda engelli kadınların çalışma yaşamına katılma sürecinde ve çalışma yaşamı içerisinde karşılaştıkları sorunlar, işverenlerin engelli kadınların çalışma yaşamına katılma noktasındaki tutumu mesleki rol kapsamında değerlendirilmiştir.

Engelli kadınların mesleki rol kapsamında yaşamış oldukları sorunlara bakıldığında; toplumun genelinden ve işverenlerden kaynaklı sorunların oldukça fazla olduğu görülmektedir.

- K4: Ben bir ortopedik engelli kadın olarak özellikle iş hayatına atılma konusunda sorun yaşadığımı düşünüyorum. Üniversiteyi bitirdiğimde ilk olarak özel sektörde şansımı denemek istedim. Başvurmadığım yer kalmadı ve sürekli olarak kendimi geliştirdim. Ama işverenler tarafından her defasında geri çevrildim. Bir iş başvurduğumda gittiğimde insanların ilk olarak kolumdaki proteze bakmalarından utanır hale geldim. Zaten insanların protezime baktıkları andan sonra yüzlerinde bir olumsuzluk veya acıma duygusu oluyordu. Ben, bu durum ile karşılaşmaktan o kadar üzüntü duyuyordum ki insan içine çıkmaktan çekinir hale gelmiştim. Özellikle kadın olmam nedeniyle insanların bana bakışı daha değişik oluyordu. Örneğin; bir defasında aynı işe engelli bir erkek ile başvurmuştum. İşveren tarafından "sizi neden işe almıyoruz" şeklinde bir soru soruldu. İkimizde işe ihtiyacımız olduğunu söyledik ancak işverenin cevabı şu şekilde oldu: "bir erkek olarak sen evini geçindirmek zorundasın ve eşin ile çocukların senin bu işe girmeni çok istiyordur. Çünkü sana muhtaç durumdadır." Bu cevabın ardından işveren, engelli erkeğe işe alındığını söyledi. Bana ise uygun kriterlere sahip olmadığım gerekçesi ile işe alınmadığımı uygun bir dille anlattı. O zaman bir erkek ile bir kadına bakış açısının aynı olmadığını anladım." (30 yaşında, lisans mezunu, memur)

K4'ün "...Bir iş başvurduğumda gittiğimde insanların ilk olarak kolumdaki proteze bakmalarından utanır hale geldim. Zaten insanların protezime baktıkları andan sonra yüzlerinde bir olumsuzluk veya acıma duygusu oluyordu. Ben, bu durum ile karşılaşmaktan o kadar üzüntü duyuyordum ki insan içine çıkmaktan çekinir hale gelmiştim.

Özellikle kadın olmam nedeniyle insanların bana bakışı daha değişik oluyordu.” ifadesinde olduğu gibi işverenler engelli kadınlara yönelik “acıma” duygusu ile yaklaşmaktadır. Engelli kadınlar hakkındaki “başkalarına bağımlı” olduklarına yönelik anlayış nedeniyle eğitim-öğretim yaşamına katılma noktasında olduğu gibi çalışma yaşamına katılma noktasında da sorunlar yaşanmaktadır.

Konuyla ilgili TÜİK’in 2004 yılındaki araştırması incelendiğinde; 12 yaş üstü yaş grubunda bulunan engelli erkeklerin çalışma oranı %32,22 iken, bu oran engelli kadınlarda %6,71’de kalmıştır. TÜİK’in 2010 yılı verilerine göre de 15 yaş üstü ve en az %20 engel oranına sahip engelli bireylerin %14,3’ü çalışırken, %85,7’si çalışmamaktadır, çalışan engellilerin ise %80,7’si erkek, %19,3’ü kadındır. Türkiye’de 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 30. maddesine göre “işverenler 50 ya da daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde işçilerinin toplamının %3 oranında engelli, kamu işyerlerinde ise %4 oranında engelli mesleki, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdür”. Ancak söz konusu bu maddenin uygulanması ile ilgili olarak Şahan’ın (2015) yapmış olduğu araştırmada 2002 yılından 2016 yılına kadar engelli istihdamının %50 oranında artış gösterdiği ancak bu dönem içerisinde çalışma yaşamına başlayan engelli kadınların oranının %21,7’de kaldığı belirlenmiştir (Şahan, 2015: 24). Dünya’da da durum benzer şekildedir. Tunus’ta engellilerin çalışma yaşamına katılmaları ile ilgili olarak yapılan araştırmaya bakıldığında engelli kadınların engelli erkeklerle göre 4 kat daha zor iş buldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2010: 19). Engelli kadınların çalışma yaşamına katılma noktasında karşılaşmış oldukları sorunlar da şüphesiz toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda erkeklere evin geçindirilmesi ve aileyi ekonomik anlamda ayakta tutma görevinin verilmesi, kadınların çalışma yaşamına katılmasını engellemiştir. Engelli kadınlara yönelik toplumdaki olumsuz tutum ve davranışların yanı sıra engel durumları nedeniyle ağır işlerde çalışmayacaklarının düşünülmesi de çalışma yaşamına katılmalarının önündeki en önemli engellerdendir.

Engelli kadınların mesleki rol kapsamında karşılaştıkları bir diğer sorun ise; gelir dağılımında ya da kademe ilerleyişlerinde yaşanan eşitsizliklerdir.

- K7: “İş yaşamına katılmış bir ortopedik engelli kadın, her zaman daha alt kademelerde görev yapıyor ve daha az ücret kazanıyor. Örneğin; ben aile şirketine olmama rağmen sekreterlik yapıyorum ancak ilkokul mezunu bir insan sadece erkek olduğu için benim üstümden çalışabiliyor. Bu nedenle engelli bir kadın, her zaman daha alt konumdadır.” (28 yaşında, Lise mezunu, sekreter)

Araştırmaya katılan engelli kadınların çalışma durumları incelendiğinde ise; 4'ünün çalıştığı, çalışan katılımcılardan 1'inin memur, 2'sinin aile şirketinde sekreter, 1'inin ise bir proje kapsamında çalıştığı belirlenmekle beraber; daha önce 5'inin sekreterlik, hizmetli ve çocuk bakıcılığı gibi işlerde çalıştıkları belirlenmiştir. Engelli kadınların engel durumları nedeniyle ağır işlerde çalışamayacaklarının düşünülmesi, düşük ücretli, niteliksiz ya da sigortasız olarak çalışmalarına neden olmuştur. TÜİK'in 2006 yılında yapmış olduğu araştırmada; Türkiye genelinde %48 oranında kayıt dışı istihdamın olduğu ve bu oran içerisinde kadın işgücünün ilk sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya'da da buna benzer durumlar söz konusudur. İngiltere ve Amerika'da niteliksiz işlerde çalışma oranlarına bakıldığında; engelli erkeklerde bu oranın %27, engelli kadınlarda ise %37 olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2010: 20). Bu doğrultuda araştırma kapsamında engelli kadınların çalıştıkları alanlara bakıldığında aktif olarak çalışan 4 engelli kadının 2'sinin aile şirketinde 1'inin ise proje kapsamında çalışması nedeniyle engelli kadınların daha çok düşük ücretli ve devamlılığı olmayan işlerde çalıştıkları görülmüştür. K7'nin "İş yaşamına katılmış bir ortopedik engelli kadın, her zaman daha alt kademelerde görev yapıyor ve daha az ücret kazanıyor..." ifadesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

- Eş Olma Rolü

Toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda kadınlar; ev içi roller olarak belirtilen yemek yapma, çocuk bakımı, ev temizliği gibi görevlerden sorumlu tutulmuşlardır. Özellikle toplum tarafından kadınların öncelikli olarak "iyi bir eş" ve "iyi bir anne" olması beklenmektedir. Bu kapsamda eş olma rolünde önemli olan durum, kadının eşinin beklentilerine cevap verebilmesi ve eşini memnun etmesidir.

Engelli kadınların eş olma rolü kapsamında özellikle evlilik kararı almaları noktasında toplum tarafından engellendikleri ve çevrelerinden gereken desteği alamadıkları görülmektedir.

- K1: "Özellikle evlilik kararı aldığımda çevreden sürekli olarak evlenmemin yanlış olduğuna, çocuklarıma bakamayacağıma, ev işlerini yapamayacağıma hatta evlensem bile ayrılacağıma yönelik olumsuz tepkilerle karşılaştım. Eşimin evlensem bile beni aldatacağını söyleyenler bile oldu." (43 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi)

Engelli kadınların "iyi bir eş" ve "iyi bir anne" olma rollerini yerine getiremeyeceklerinin düşünülmesi nedeniyle evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı

çıkılmaktadır. Toplumda bu konudaki genel inanış, engelli kadınların “eksik bir kadın” oldukları ya da “ideal kadın” olmadıklarına yöneliktir. Altuntaş ve Doğanay’ın (2016) yapmış olduğu araştırmada da engelli kadınların ev içi sorumluluklarını yerine getirememesi ve çocuk bakımını yapamaması gibi nedenlerden dolayı evlilik kararı almalarının toplumun %38,2’lik kısmı tarafından yanlış olarak değerlendirildiği sonucu ortaya çıkmıştır (Altuntaş ve Doğanay, 2016: 333). Toplumun bu tutumu, engelli kadınların evlenme oranlarının düşük olmasına neden olmaktadır. Arıkan’ın 2001 yılında 154 görme engelli kadınla yapmış olduğu araştırmasında engelli kadınların %59,7’sinin bekar olduğu ve bu durumun da engelli erkeklere göre daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır (Arıkan, 2001: 57). Bu durumun nedeni toplumsal cinsiyet ayrımcılığıdır. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği, erkeklerin görevleri genellikle aile kurmaları şeklindedir. Erkeğin engelli olma durumu, bu algıyı değiştirmemekte ve engelli erkeklerin evlenmesi, engelli kadınların evlenmesine göre toplumda daha uygun karşılanmaktadır.

Eş olma rolü kapsamında engelli kadınların sorun yaşadıkları bir diğer durum ise ev içi sorumluluklardır.

- K12: “Bence kadına toplum tarafından yüklenen görevler belli. Ev işleri, çocuk bakımı gibi işlerden genellikle kadınlar sorumlu oluyor. Engelli bir kadının da benzer sorumlulukları var. Ancak kadınlara yüklenen bu sorumlulukların toplum tarafından kadınları ev içine hapsedmek amacıyla oluşturulmuş görevler olduğunu düşünüyorum.” (34 yaşında, evli)

K12’nin de ifadelerinde görüleceği üzere engelli kadınların ev içi sorumlulukları temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi görevlerden oluşmaktadır. Engeli olmayan bir kadının da rol ve sorumluluklarının aynı olduğu düşünüldüğünde; engelli kadınlar ile engeli olmayan kadınlar arasında ev içi sorumluluklar noktasında herhangi bir farkın olmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Buz ve Karabulut’un (2015) yapmış olduğu araştırmada; toplumun engelli kadınlardan ev içi sorumluluklarını yerine getirmesini, iyi bir eş ve iyi bir anne olmasını beklediği ortaya çıkmıştır (Buz ve Karabulut, 2015: 32). Kansız ve Acuner’in (2010) yapmış olduğu araştırmada engelli kadınların ise %37,6’sının kendilerinin en önemli görevlerinin ev işi yapmak olduğunu düşündüğü, %27,6’sının çocuk bakımından sorumlu olduğu, %11,5’inin ise; iyi bir eş ve iyi bir anne olmanın en önemli görevleri olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir (Kansız ve Acuner, 2010: 153). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle erkeğe yüklenen görev; ekonomik anlamda ailesini geçindirmek iken, kadına

yüklenilen görevin ev içi sorumluluklardan oluşması, kadının ev içine hapsolmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda K12'nin "...Kadınlara yüklenilen bu sorumlulukların toplum tarafından kadınları ev içine hapsedmek amacıyla oluşturulmuş görevler olduğunu düşünüyorum." ifadesi incelendiğinde, engelli kadınların ev içi sorumluluklarının olması nedeniyle ev içine hapsedikleri görülmektedir.

Engelli kadınların eş olma rolü kapsamında yaşamış oldukları bir diğer durum ise; eşlerinin kendilerine karşı bakış açısının nasıl olduğu ve eşleri ile yaşamış oldukları sorunlardır.

- K6: "Engelim olduktan sonra eşim bir anda benden uzaklaşmaya başladı ve benimle dışarı çıkmaya utanır hale geldi. Şu anda beraber yaşıyoruz ama bana karşı bakışı oldukça kötü ve evin içerisinde sürekli olarak tartışmak zorunda kalıyoruz. Çocuklarımız olmasa boşanma kararı alırdık diye düşünüyorum. Eşimin bana bakışındaki olumsuzluk nedeniyle benden koptuğunu hissediyordum. Ancak eşim, benden kopmakla da kalmadı ve aldatılmak zorunda kaldım. Bir engelli kadın olarak boşanma kararı alsam nereye gideceğimi bilmediğim için ve çocuklarıma olan sevgimden dolayı boşanmak istemedim. Boşanmadığım için de eşimi affetmek zorunda kaldım. Ama eşimin bana bakışında en ufak bir değişiklik olmadı. Sürekli olarak bu ve buna benzer sorunlar yaşamaya devam ettim. Eşime olan güvenim de kalmadı." (38 yaşında, evli)

Friedrich'in (1981) yapmış olduğu araştırmada; ev içerisinde kadının engelli olduğu ailelerde evlilik doyumunun azaldığı, çatışmaların arttığı ve bu sorunlara bağlı olarak boşanma oranlarının arttığı tespit edilmiştir (akt. Baykoç vd., 2001: 41). K6'nın "...Eşimin bana bakışındaki olumsuzluk nedeniyle benden koptuğunu hissediyordum. Ancak eşim, benden kopmakla da kalmadı ve aldatılmak zorunda kaldım." ifadesi incelendiğinde, engel durumu nedeniyle yaşanan sorunun aldatılmaya kadar gittiği görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, kadınlardan beklenen ev içi rollerin yerine getirilememesinden kaynaklı sorunların daha büyük sorunlara yol açtığı ortaya çıkmıştır.

- Annelik Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden olan annelik rolü; çocuk sahibi olan kadınların çocuk bakımı ve çocuğun yetiştirilmesi konularındaki sorumluluklarını içermektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadından "iyi bir anne" olmasının bek-

lenmesi nedeniyle çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinden sadece kadınlar sorumlu tutulmuşlardır.

Engelli kadınların çocuk sahibi olma konusunda karşılaştıkları sorunlara bakıldığında, özellikle çocuklarının da kendileri gibi engelli olacaklarının ve çocuklarının bakımı konusunda sorun yaşanılacağı düşünülmesi nedeniyle, çocuk sahibi olma konusunda karar verirken çevrelerinden tepki aldıkları tespit edilmiştir.

- K3: “Çocuk sahibi olduktan sonra eşimin bana karşı bakışı çok olumsuz olmaya başladı. Bunun nedenini hala anlamış değilim ama çocuğumun ileride benim gibi annesi olduğundan utanacağını düşündüğü için eşim, bana olumsuz yaklaşmaya başladı.” (37 yaşında, 1 çocuk sahibi)

Engelli kadınların “iyi bir eş ve anne” olamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle evlenmelerinin yanlış olarak değerlendirilmesi gibi çocuk sahibi olmaları da yanlış olarak değerlendirilmiştir. Özdemir’in (2010) yapmış olduğu araştırmada çocuğun engelli olma riskinin bulunduğu, bu nedenle engelli kadının çocuk sahibi olma konusunda toplumun olumsuz bir tutum sergilediği, hamilelik durumu oluştuğunda ise; çocuğun kürtaj yoluyla alınmasının doğru olacağı düşünülmesi sonuçlarına ulaşılmıştır (Özdemir, 2010: 123). Karataş ve Çifci’nin (2010) yapmış olduğu araştırmada da engelli kadınların çocuklarına bakamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle, toplumun engelli annelerin çocuklarının kurum bakımına alınması gerektiği şeklinde bir düşünce içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karataş ve Çifci, 2010: 43). Engelli kadınların çocuk sahibi olmaları noktasında Dünya’daki araştırmalara bakıldığında; toplum tarafından gerçekleştirilen baskı ve ayrımcılığın boyutu ortaya çıkmaktadır. Gana’da yapılan bir araştırmaya göre engelli kadınların çocuk sahibi olmaları halinde toplumdan ayrıştırılmaları, hamilelik süreçlerini toplumdan izole bir şekilde yaşamaları gerektiği, engelli kadınların hamilelik döneminde toplumdan izole edilmemesi durumunda engelliliğin tüm topluma geçeceğinin düşünülmesi ortaya çıkmıştır (Akasreku, Habib ve Ankomah, 2018’den akt. Kapan ve Boyacıoğlu, 2019: 68). Söz konusu araştırmalardan da görüleceği üzere engelli kadınların çocuk sahibi olmaları; çocuğun da engelli olacağı düşünülmesi ve çocuğa bakamayacaklarına inanılması nedeniyle yanlış olarak değerlendirilmiştir.

Engelli kadınların annelik rolü kapsamında karşılaşmış oldukları bir diğer durum ise; çocuklarının yetiştirilmesi ve bakımlarından tamamen kendilerinin sorumlu olmalarıdır.

- K10: “Ev içindeki diğer sorumluluklarım gibi çocuk yetiştirmek de sadece benim görevim. O hastalığımda hastaneye ben gittim, ağladığımda ben susturdum, yemeğini ben yaptım. Kendimden çok ödün verdim. Eşim ise bunlar sadece benim görevimmiş gibi davrandı bana yardım etmedi.” (39 yaşında, 1 çocuk sahibi)

Çocuk sahibi olan 9 katılımcı da çocuklarının tüm ihtiyaçları ile kendilerinin ilgilendiğini belirtmişlerdir. Bu durumun temel nedeni, toplumsal cinsiyetten kaynaklı kadınlara yüklenen görevlerdir. Toplumsal cinsiyet nedeniyle kadınlardan “iyi bir anne” olmasının beklenmesi nedeniyle çocuk bakımından kadınlar sorumlu tutulmuştur. Konuyla ilgili olarak Kansız ve Acuner’in (2010) yapmış olduğu araştırmaya katılan engelli kadınların %27,6’sının çocuk bakımından sadece kendilerinin sorumlu olduğu, %11,5’inin ise; iyi bir eş ve iyi bir anne olmanın en önemli görevleri olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir (Kansız ve Acuner, 2010: 153). Karadağ’ın (2018) yapmış olduğu araştırmaya katılan engelli kadınların da çocuk bakımı ve yetiştirilmesi gibi konulardan kendilerinin sorumlu olduğunu belirttikleri ortaya çıkmıştır (Karadağ, 2018: 80). Arıkan’ın (2001) yapmış olduğu araştırmada da toplumun kadınlardan “iyi bir eş” ve “iyi bir anne” olmasını beklemesi nedeniyle, engelli kadınların da ev içindeki işlerden sorumlu tutulduğu belirlenmiştir (Arıkan, 2001: 75). Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara bakıldığında çocuk bakımından kadınların sorumlu tutulmasının nedeninin toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklandığı görülmektedir.

- Ev Kadınlığı Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden ev kadınlığı rolü; ev içerisindeki tüm işlerden kadının sorumlu tutulması nedeniyle kadınların yaşamış oldukları sorunları içermektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre ev içerisindeki tüm işler, kadınların görevi olarak değerlendirilmiştir. Bu işlerin sadece kadının sorumluluğunda olması nedeniyle de kadınlar, ev içine hapsedilmiş bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Engelli kadınların engelleri nedeniyle ev işlerini yerine getirememelerinden kaynaklı olarak kendilerini değersiz ve yetersiz olarak gördükleri ortaya çıkmıştır.

- K9: “Sağlıklı bireylerin çok kısa sürede yaptıkları işi ben çok uzun sürelerce yapınca iki kat fazla yoruluyorum. Temizlik, yemek yapımı gibi pek çok işi ayakta yapmak zorundasın ve bu da beni oldukça yoruyor. Çok basit bir işi yapamayınca ya da önceden yaptığımız işi yapamamaya başlayınca kendinizi değersiz hissediyorsunuz ve bu da sizi psikolojik olarak yıpratıyor.”(44 yaşında, bekar)

Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle ev içine hapsolan engelli kadınlar, ev içi işlerini engelleri nedeniyle yerine getirememelerine bağlı olarak psiko-sosyal sorunlar yaşamaya başlamışlardır. K9'un "...Çok basit bir işi yapamayınca ya da önceden yaptığınız işi yapamamaya başlayınca kendinizi değersiz hissediyorsunuz ve bu da sizi psikolojik olarak yıpratıyor." ifadesine bakıldığında da engelli kadınların kendilerinden beklenen görevleri yerine getirememeleri nedeniyle yıprandıkları ve kendilerini değersiz hissettikleri görülmektedir. Ghai'nin (2002) Hindistan'daki engelli kadınlar ile yapmış olduğu araştırmada ise engelli kadınların ev işlerini yerine getirememeleri nedeniyle toplumda "aciz", "işe yaramaz" olarak değerlendirildiği ortaya çıkmıştır (akt. Burcu, 2015: 135). Kamanlıoğlu'nun (2007) yapmış olduğu araştırmada da engelli kadınların "ideal kadın" olarak görülmediği, "başkasına bağımlı" olarak yaşamaları nedeniyle psikolojik olarak engellerini aşamadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Kamanlıoğlu, 2007: 86).

Toplumda her dönemde ikincil planda olan kadınların engel durumuyla birlikte kadın kimliklerinin yanına engelli kimliği de eklenmiş ve bu nedenle engelli kadınlar, toplumdaki izole olmuşlardır. Günümüzde birçok engelli kadının ev içerisinde olması ve toplumsal hayata katılamamasının en büyük nedeni bu durumdur. Toplumsal yaşamdan soyutlanmaları nedeniyle ev içine kapanmak zorunda kalan ya da ev içinde kalmayı tercih eden engelli kadınların bu noktada ev içi işlerle sorumlu tutulması, kendilerini geliştirememelerine neden olmaktadır.

- Akrabalık Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden akrabalık rolü; kadının akrabalık bağı içerisinde ve kendi yakın çevresi içindeki oynadığı rol ve sorumluluklarını, akraba ve sosyal çevresi ile olan ilişkilerini içermektedir.

Engelli kadınların akrabalık rolü kapsamında kendi sosyal çevrelerindeki kişilerden destek göremedikleri, bu kişilerin de tıpkı toplumdaki diğer kişiler gibi engelli kadınları "başkalarına muhtaç" olarak gördüğü ortaya çıkmıştır.

- K1: "Ben özellikle evlilik konusunda akrabalarımın ve çevremdeki diğer kişilerden sorun yaşadım. Evlenmemin yanlış olduğunu söyleyen kişiler vardı. Şu anda sorunlar yaşıyorum. Arkadaşlarıma ve akrabalarıma kendimi anlatma konusunda çekiniyorum. Çünkü "engelliysin neden evlendin" demelerinden çekiniyorum. Kendi çevremde engelli olmamı sürekli yüzüme vurması beni küçük düşürüyor. Kendimi çevremde anlatamadığım için de yalnız hissediyorum."(43 yaşında, evli)

Akraba ve yakın çevrede bulunan kişilerin engelli bireylere yönelik desteği, bireyin yaşamış olduğu sorunların çözümü noktasında oldukça önemlidir. Bu noktadan bakıldığında katılımcıların kendi sosyal çevrelerinden bekledikleri desteği görememeleri nedeniyle yalnızlaştıkları ve dışlandıkları tespit edilmiştir. K1'in "...*Kendi çevremın engelli olmamı sürekli yüzüme vurması beni küçük düşürüyor. Kendimi çevreme anlatamadığım için de yalnız hissediyorum.*" ifadesi incelendiğinde sosyal çevresinde bulunan kişilerin engelli olduğunu sürekli hatırlatması nedeniyle yaşadığı sorunları yakın çevresine anlatamadığı ve yalnızlaştığını düşündüğü görülmektedir.

Toplum tarafından dışlanan ve soyutlanan engelli kadının, yakın çevresinde bulunan kişilerden alacağı destek sayesinde sorun çözme becerilerini geliştirmesi, bu desteği alamadığı durumlarda ise sorunlarının artması kaçınılmazdır. Baykoç, Bayhan ve Artan'ın (2001) yaptığı çalışmada çevreden özellikle de akrabalarından alınan sosyal destek sayesinde engellilerin aile içi sorunlarının çözüldüğü, iyilik hallerinin arttığı tespit edilmiştir (Baykoç vd., 2001: 36). Aslan ve Şeker'in (2002) yaptığı çalışmada ise; engelli bireylerin yakın çevrelerinde bulunan kişilerin engelliliği "işlenmiş bir günahın suçu", "kader" veya "Allah'ın takdiri" olarak gördüğü, bu nedenle engellilerin rehabilite edilmesinin imkansız olduğu ve engellilerin bu nedenle kendi sosyal çevreleriyle iletişim kurmaktan kaçındığı ortaya çıkmıştır (Aslan ve Şeker, 2002: 459).

Engelli kadınların yakın çevrelerinden bekledikleri desteği görememeleri, akrabalık ilişkilerinin bitmesinin yanı sıra 'yardım istemeyi reddetme' gibi sonuçlar da doğurmaktadır. Bu durumun yakın çevrede bulunan kişilerin engelli kadınlara yönelik "acıma" duygusu ile yaklaşmalarından ve engelli kadınları "başkalarına muhtaç" olarak görmelerinden kaynaklandığı kabul edilmektedir.

- K4: "*Ben genellikle yardım istemeyi tercih etmiyorum. Çünkü kendi ayaklarım üstünde durduğumu insanlara göstermem gerekiyor. İnsanların otobüste veya diğer toplu taşıma araçlarında beni gördüklerinde yardım etmeye çalışması artık sinirime dokunuyor. Her yardım geldiğinde engelli olduğumu yeniden hatırlıyorum. Ancak bir işi kendim yaptığım zaman engelimi unutuyorum.*" (30 yaşında, bekar)

Kaner'in (2004) yapmış olduğu çalışmada engellilere yönelik psiko-sosyal desteğin yaşamdan keyif alma ve stres durumunu azaltma gibi etkisinin olduğu ancak insanların sürekli yardım etme isteğinin olması nedeniyle engellilerin bu desteği almada kendisini geri çektiği belirlenmiştir (Kaner, 2004). Yıldırım ve Conk'un

(2005) çalışmasında ise engellilere yönelik verilen desteklerin kaygı, anksiyete ve stres düzeylerinde olumlu etki bıraktığı ancak engellilerin kendi yakın çevreleri dışındaki kişilerden yardım almayı reddettikleri tespit edilmiştir (Yıldırım ve Conk, 2005). K4'ün görüşleri ve literatürdeki diğer araştırmalardan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde engelli kadınlara yönelik verilen desteklerin yaşanan sorunların çözümü noktasında etkili olduğu ancak bu desteklerin engellilerin “başkalarına muhtaç” veya “yardıma ihtiyaç duyan” kişiler olarak algılanması nedeniyle yapılması halinde ise engelli kadınların söz konusu desteği reddettikleri ortaya çıkmıştır.

Araştırmalardan da görüleceği üzere engelli kadınların alacağı psiko-sosyal destek, sorun çözüme becerilerinin artmasına katkı verecektir. Ancak bu desteğin alınmaması gibi yakın çevreden kaynaklı engellemelerin olması, yaşanan sorunları daha da artıracaktır. Özellikle yakın çevrenin engelli kadına karşı olumsuz tutum ve davranışının olması nedeniyle çoğu engelli kadın, yakın çevresi ile olan ilişkilerini reddetmiştir. Bu kapsamda engelli kadınların alacağı sosyal desteğin toplumsal yaşama katılma anlamında önemli olduğu görülmektedir.

- Engelli Kadınların Şiddete Maruz Kalma Durumları

En yaygın insan hakkı ihlallerinden biri olan kadına yönelik şiddet, kadınların temel hak ve özgürlüklerini yok eden ve bu haklara erişimlerini engelleyen sosyal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2. maddesinde kadına yönelik şiddet; “kadınlara, yalnızca kadın olmaları nedeniyle uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış” olarak tanımlanmıştır.

Şiddet olayının cinsiyete bağlı olarak geliştiği düşünüldüğünde hem engelli hem de kadın olmaları nedeniyle engelli kadınların maruz kaldıkları şiddetin boyutu daha yüksek olacaktır. Bu noktada engelli kadınların toplumdan gördükleri baskı ve ayrımcılık dışında ev içi işlerin yerine getirilememesi durumu da psikolojik şiddetin bir diğer nedeni olarak değerlendirilmektedir.

- K1: “Bir kadın olarak her zaman duygusal şiddete maruz kalıyorum. Ancak engelli olmamdan dolayı bu duygusal şiddet daha da artıyor. Toplumda erkek engellilere yönelik herhangi bir duygusal şiddetin olduğunu görmedim. Ancak engelli kadınlara yönelik her türlü kötü muamele ve duygusal şiddet olabiliyor. Ben

bunun nedeninin kadın olmamızdan kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü bizim insanımızda kadını döversen ve söversen güçlüsün anlayışı var, bu nedenle de sağlıklı kadınlar bile şiddete maruz kalıyor.” (43 yaşında, evli)

Brownridge'nin (2006) yaptığı araştırmada engelli kadınların aileden ve toplumdan az destek görmeleri, ekonomik açıdan bağımlı olmaları, eğitim ve çalışma hayatına katılmada zorluk yaşamaları gibi nedenlerden dolayı diğer bireylerden %50 oranla daha fazla psikolojik şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (akt. Çiçek ve Öncel, 2018: 130). Özdemir'in (2010) araştırmasına göre ise engelli kadınların kamusal alana katılmak istediklerinde fiziksel görüntüleri nedeniyle dışlandığı ve psikolojik şiddete maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir, 2010: 9-10). Karataş ve Çifçi'nin (2010) araştırmasında engelli kadınların ötekileştirme, damgalanma ve dışlanma yaşamaları nedeniyle şiddete maruz kalma oranlarının engelli erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Karataş ve Çifçi, 2010: 147). Bu noktada K1'in "Toplumda erkek engellilere yönelik herhangi bir duygusal şiddetin olduğunu görmedim. Ancak engelli kadınlara yönelik her türlü kötü muamele ve duygusal şiddet olabiliyor. Ben bunun nedeninin kadın olmamızdan kaynaklandığını düşünüyorum..." ifadesinden de görüleceği üzere engelli kadınların maruz kaldıkları psikolojik şiddet olayı, cinsiyete bağlı olarak gelişmektedir.

Engelli kadınların yaşamış oldukları fiziksel şiddete baktığımızda ise genellikle aile içinde fiziksel şiddete maruz kaldıkları, bu durumun eşlerden kaynaklandığı görülmektedir.

- K3: "Eşimden sürekli olarak duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmıştım. Zaten boşanmamızın nedenlerinden biri de buydu. Eşimin beni dövmesi için herhangi bir sebebe ihtiyacı yoktu. Engelli olmam onun için bir nedendi. Yanına yakışmadığını düşünüyordu, sinirini her zaman benden çıkarıyordu. Yemek yapamazdım dayak yerdim, evi temizleyemezdim dayak yerdim. Boşandıktan sonra da fiziksel olarak değil ama duygusal aşağılanmaya çok maruz kalıyorum. Sokakta yürürken ya da toplu taşımada sürekli olarak dışlanıyorum." (37 yaşında, boşanmış)

K3'ün görüşlerine baktığımızda; toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadından beklenen "iyi bir eş" olma rolünün engellilik durumu nedeniyle yerine getirilememesinden kaynaklı olarak engelli kadınların fiziksel şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Engeli olsun veya olmasın fiziksel şiddet olayı, tüm kadınların yaşamış oldukları en temel sorunlardan biridir. Bu noktada Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün

(2008) yapmış olduğu araştırmada ülkemizdeki kadınların %41,9'unun fiziksel şiddete maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (ENKAD, 2013). Tantekin'in (1995) yapmış olduğu araştırmaya katılan kadınların da %97'sinin eşleri tarafından fiziksel şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Tantekin, 1995: 39-40). Yapılan araştırmalardan da görüleceği üzere fiziksel şiddet olayı evrensel bir sorundur. Özellikle toplumsal cinsiyetçi yaklaşım nedeniyle kadınlardan "iyi bir eş ve anne" olmalarının beklenmesi, şiddeti tetikleyen temel unsurlardan olmuştur. Bu kapsamda engelli kadınlar da hem engelli hem de kadın olmaları nedeniyle fiziksel şiddete maruz kalmaktadır.

K3'ün "...Eşimin beni dövmesi için herhangi bir sebebe ihtiyacı yoktu. Engelli olmam onun için bir nedendi. Yanına yakışmadığımı düşünüyordu, sinirini her zaman benden çıkarıyordu. Yemek yapamazdım dayak yerdim, evi temizleyemezdim dayak yerdim..." ifadesine bakıldığında engelli kadınların maruz kaldıkları fiziksel şiddetin toplumsal cinsiyetçi yaklaşım nedeniyle yaşandığı görülmektedir. Toplumun kadınlardan beklediği "iyi bir eş ve anne" rolü nedeniyle yaşanan sorunlar, şiddete ve hatta evliliklerin bitmesine neden olmaktadır. K3'ün "Eşimden sürekli olarak duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmıştım. Zaten boşanmamızın nedenlerinden biri de buydu..." ifadesi incelendiğinde K3'ün şiddete maruz kalması nedeniyle evliliklerinin bittiği görülmektedir.

Engelli kadınların maruz kaldıkları bir diğer şiddet türü ise cinsel şiddettir. Bu noktada katılımcıların görüşlerine bakıldığında cinsel şiddet, engelli kadınların savunmasız olduğunun düşünülmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır.

- K9: "Her engelli kadın gibi ben de şiddete maruz kalıyorum. Bu şiddet, her konuda oldukça ileri boyutlarda oluyor. Yaptırımı olmayınca ya da üstü kapatılınca da her konuda suistimal edilmeye başlanıyorsunuz. Bazen toplum içinde bazen iş yaşamında fiziksel, cinsel, sözel her türlü şiddetle uğraşmak zorunda kalıyorsunuz. İnsanlar, ben engelli kadını nasıl kullanırım, nasıl faydalanırım diye düşünmeye başlayınca ve kadın da kendisini savunamayınca ortaya şiddet çıkıyor. Ben de bu sebeple hem cinsel hem fiziksel şiddete maruz kaldım. Benden faydalanmak isteyen erkekler oldu, bu nedenle de kadınlığımdan utandım." (44 yaşında, bekar)

Konuyla ilgili olarak Çiçek ve Öncel'in (2018) araştırmasında engelli kadınların savunmasız gruplar olarak kabul edilen grupların içinde yer alması nedeniyle cinsel şiddete maruz kalma risklerinin arttığı belirlenmiştir (Çiçek ve Öncel, 2018: 133).

Aral ve arkadaşlarının (2005) yaptığı çalışmada da engelli kadınların başkalarına bağımlı olmaları nedeniyle maruz kaldıkları şiddet olayına karşı koyamadıkları, bu durumun cinsel anlamda istismara kadar uzanma riski taşıdığı ortaya çıkmıştır (Aral ve ark., 2005: 30). Yapılan çalışmalara bakıldığında, engelli kadınların cinsel şiddete maruz kalmalarındaki en önemli neden, “savunmasız” olarak değerlendirilmeleridir. Nitekim K9’un “...İnsanlar, ben engelli kadını nasıl kullanırım, nasıl faydalanırım diye düşünmeye başlayınca ve kadın da kendisini savunamayınca ortaya şiddet çıkıyor. Ben de bu sebeple hem cinsel hem fiziksel şiddete maruz kaldım...” ifadesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Engelli kadınların cinsel şiddete maruz kalmasındaki bir diğer neden ise şiddetin görünür olmamasıdır. Coleman ve arkadaşlarının (2012) yaptığı çalışmaya katılmış engelli kadınların %52,9’unun maruz kaldıkları cinsel şiddet nedeniyle adli mercilere başvurduğu, bu engelli kadınlardan sadece %9,8’inin başvurusunun sonucunda tutuklamaların olduğu sonucuna ulaşılmıştır (akt. Çiçek ve Öncel, 2018: 134). Temel ve Şişman’ın (2013) yaptığı çalışmada ise engelli kadınların maruz kaldıkları şiddet olaylarını aileleri ya da yakın çevrelerine anlatmaları halinde ciddiye alınmadıkları ve bu nedenle maruz kaldıkları şiddet olayının artarak devam ettiği tespit edilmiştir (Temel ve Şişman, 2013: 85). Bu durum değerlendirildiğinde engelli kadınların maruz kaldıkları şiddet olayları hakkında herhangi bir yaptırım olmayacağına düşünülmesi, aileler ya da yakın çevre tarafından ciddiye alınmayıp olayın üstünün kapatılması gibi durumlar nedeniyle şiddetin boyutunun artma riskinin olduğu kabul edilmektedir. K9’un “...Yaptırım olmayınca ya da üstü kapatılınca da her konuda suistimal edilmeye başlanıyorsunuz. Bazen toplum içinde bazen iş yaşamında fiziksel, cinsel, sözel her türlü şiddetle uğraşmak zorunda kalıyorsunuz...” ifadesi de, bu durumu destekler niteliktedir.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında toplum; kadınlardan ev içi rolleri gerçekleştirmesini beklemiş, “ideal kadını” iyi bir eş ve anne olarak tanımlamış ve bunun sonucu olarak da kadının ev içine hapsediği bir yaşam biçimi ortaya çıkmıştır. Engelli kadınlar da toplum tarafından dayatılan ev içi roller nedeniyle ev içine bağlı bir şekilde yaşamaya başlamış, buna bağlı olarak sosyal yaşama katılamamış, çalışma yaşamında sorunlar yaşamaya başlamış, eğitim-öğretim hayatına katılma ve devam etme noktasında engellemeler ile karşılaşmışlardır. Ayrıca toplum tarafından evlen-

meleri, çocuk sahibi olmaları, toplumsal yaşama katılmaları engellenen ve fiziksel görüntüleri nedeniyle olumsuz söylemlere maruz kalan engelli kadınlar, bu nedenle kendilerini toplumdan soyutlamış ve toplumsal yaşama katılmayı reddetmişlerdir. Yaşanan bu sorunların yanı sıra mimari engeller de engelli kadınların sosyalleşmesi ve toplumsal yaşama katılmasını engellemektedir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada, ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyet perspektifi bakımından maruz kaldıkları ayrımcılığın hangi alanlarda gerçekleştiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Özellikle literatür incelendiğinde yalnızca kadınların ve yalnızca engellilerin maruz kaldıkları ayrımcılığın boyutu üzerine yapılan araştırmaların sayısının fazla olduğu görülmüştür. Bu kapsamda araştırmada literatürdeki bu boşluk doldurularak engelli kadın ayrımcılığına karşı bir farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Çalışma, nitel araştırma yöntemine göre kurgulanmış olup özellikle engelli bireylerin sayısının fazla olduğu nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden, Zonguldak ilinde bulunan ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Konunun bütün hatlarıyla beraber ele alınabilmesi için yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve amaca yönelik örneklem yoluyla belirlenen 15 ortopedik engelli kadın ile yapılan derinlemesine görüşme yöntemiyle bulgular elde edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular, betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet rollerinden birey rolü kapsamında ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları sorunlar; günlük yaşamın aktivitelerine toplumsal engeller nedeniyle katılamamaları, toplum tarafından “öteki”, “başkasına muhtaç” olarak görülmeleri, bunlara bağlı olarak dışlanma ve sosyal izolasyon yaşadıkları şeklindedir. Bu doğrultuda engelli kadının sosyal yaşama katılma noktasında toplumun engellemelerinin olduğu, bu engellemelerinin engelli bireylere yönelik “aciz”, “başkasına muhtaç” gibi tanımlamalardan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle ortopedik engelli kadınların fiziksel görüntülerine bağlı olarak toplum tarafından dışlanacağını düşünmeleri nedeniyle ev içerisinde kalmayı tercih ettikleri ve sosyal yaşama katılmadıkları tespit edilmiştir. Örneğin; K5 (yaş 45, boşanmış) toplum tarafından dışlanacağını düşünmesi nedeniyle evden dışarı çıkmak istememiş, eve kapalı bir şekilde yaşamaya başlamış ve kendini toplumsal yaşamdan soyutlamıştır. Ayrıca toplum tarafından uygulanan bu dışlama ve baskı nedeniyle ortopedik engelli kadınlar; alışveriş, seyahat etme, kültürel ve sosyal faaliyetlere katılma gibi günlük ihtiyaçlarını yerine getirmekte sorunlar yaşamaktadır.

Ortopedik engelli kadınların eğitim-öğretim yaşamına katılma ve devam etme noktasında yaşamış oldukları sorunların, kendi ailelerinden, yakın çevrelerinden ve okuldaki arkadaşlarından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle ailelerin engelli kız çocuklarını çevreden saklamak istemeleri, dışlanma yaşayacaklarını düşünmeleri ve “yetersiz” olarak görmeleri nedeniyle, eğitim-öğretim hayatına başlama noktasında destekleyici olmadıkları tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında da engelli kadınların çoğu, ilkokul ve ortaokul mezunu olup lise ve üniversite eğitimine katılma konusunda ailelerinden herhangi bir destek alamamışlardır. Sadece tek bir engelli kadın (K4), lisans mezunu olarak eğitim-öğretim hayatını tamamlamıştır. Ailelerin engelli kız çocuklarının okula başlama veya devam etme noktasında destek vermemesinin nedeni, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan ayrımcılıktır. Özellikle ailelerin kız çocuklarına yönelik “kendine bile yetemeyen” gibi cinsiyetçi söylemleri nedeniyle katılımcıların okula başlama veya devam etme noktasında sürekli olarak engellendiği ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinden sosyal yaşama katılma rolü kapsamında ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları sorunlar ise hem kadın hem de engelli olmalarına bağlı olarak toplum tarafından sürekli ayrımcılığa maruz kaldıkları, toplumun kendilerini alt bir konumda görmeleri nedeniyle kendilerini “ikincil vatandaş” olarak gördükleri şeklindedir. Bu noktada engelli kimliğinin yanı sıra kadın kimliğinin eklenmesi nedeniyle toplum tarafından uygulanan ayrımcılığın boyutunun daha da arttığı, katılımcıların hem kadın hem de engelli olmaları nedeniyle toplum tarafından dışlandıkları ve sosyal izolasyon yaşadıkları tespit edilmiştir. Özellikle katılımcıların kendilerini “ikincil vatandaş” veya “alt konumdaki vatandaş” olarak görmelerinin nedeninin, toplum tarafından uygulanan baskı ve ayrımcılıktan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda hem kadın hem de engelli olma durumunun, ayrımcılığı tetikleyen ve sorunların artmasına neden olan en önemli faktör olduğu görülmektedir. Engelli kadınların maruz kaldığı bu sorunların çözümü noktasında ise evde zaman geçirmeye çalıştıkları, toplumsal yaşama katılmamayı tercih ettikleri görülmüştür.

Toplumun “normal beden” ve “normal olmayan beden” anlayışı doğrultusunda engelli kadınların yaşamış oldukları bir diğer sorun da fiziksel görüntüleri nedeniyle toplum tarafından yadırgandıkları şeklindedir. Özellikle toplumun kadın bedenine atfettiği “istenilen beden” anlayışı nedeniyle engelli kadınların sosyal olarak izole edildikleri ortaya çıkmıştır. Yaşanılan bu sorunun temel nedeni de toplumsal cin-

siyetçi söylemlerdir. Özellikle toplumdaki “istenilen kadın bedeni” anlayışı nedeniyle engelli kadınların bedensel ve fiziksel olarak çekici bulunmadıkları ve kadın kimliklerinin reddedildiği tespit edilmiştir. Bu sorun nedeniyle de engelli kadınların toplumsal yaşama katılmayı reddettikleri ve evde vakit geçirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerinden mesleki rol kapsamında yaşamış oldukları sorunlar; toplumun genelinin ve işverenlerin çalışma yaşamına katılma noktasında engelleyici bir tutumlarının olduğu şeklindedir. Özellikle “sen yapamazsın”, “sen yetersizsin” gibi söylemler nedeniyle engelli kadınların çalışma yaşamına katılmalarının engellendiği, işverenlerin sağlıklı kişileri veya engelli de olsa erkekleri tercih etme eğiliminde olduğu, katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Özellikle toplum tarafından engelli kadınlara yönelik bu söylemler nedeniyle kadınların aşağılandığı ve dışlandığı, buna bağlı olarak da engelli kadınların çalışma yaşamına katılmayı reddettiği ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle erkeklerin evini ekonomik anlamda geçindirmesi ve ayakta tutması beklenirken, kadınlardan ise; ev içindeki alışveriş, çocuk bakımı ve ev temizliği gibi rolleri yerine getirmesi beklenmektedir. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde erkeğin engelli de olsa toplumsal yaşama katılmasının toplum tarafından desteklendiği, çünkü erkeğin ev geçindirme gibi rollerinin bulunması nedeniyle toplumsal yaşamda bulunması gerektiği anlayışının hakim olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin; K4’ün (yaş 30, memur) aynı işe engelli bir erkek ile başvurduğu ancak işveren tarafından erkeklerin evini geçindirmesi gerektiği düşünüldüğünden işe erkeğin alınması durumu, toplumsal cinsiyetçi yaklaşımdan kaynaklanmıştır. Kendisine iş verilmeyeceğini düşünen engelli kadınların çoğu bu nedenden dolayı aile şirketlerinde veya geçici işlerde görev yapmışlardır.

Katılımcıların aile şirketinde veya geçici işlerde çalışmayı tercih etmesi, gelir dağılımında ya da kademe ilerleyişi gibi durumlarda eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin; K7’nin (yaş 28, lise mezunu, sekreter) aile şirketinde çalışmasına bağlı olarak almış olduğu maaşının az olmasının nedeni, gelir eşitsizliğinin bir örneğidir.

Çalışma hayatında yaşanan sorunlara bakıldığında ise engelli kadınların çalışma yaşamı içerisinde kendilerine acıma duygusu ile yaklaşıldığı ve “kendine bile yetemeyen” olarak tanımlandıkları ifadesi nedeniyle zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir.

Özellikle toplum tarafından söylenen bu tanımlamalar nedeniyle engelli kadınların toplumun tüm alanlarında olduğu gibi çalışma yaşamında da sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerinden eş olma rolü kapsamında yaşamış oldukları sorunlara bakıldığında; toplumda engelli kadınların “iyi bir anne” ve “iyi bir eş” olacaklarının düşünülmemesi nedeniyle evlenmelerine karşı çıkıldığı ya da kendileri gibi engelli bireylerle evlenmeleri gerektiğinin düşünüldüğü görülmektedir. Katılımcıların özellikle evlilik kararı alma noktasında yakın çevrelerinden ve eşlerinin ailelerinden herhangi bir destek alamadıkları ortaya çıkmıştır. Evlilik kararı alma noktasında katılımcıların sorunlarla karşılaşmasının temel nedeni ise ev işlerini yerine getiremeyeceklerinin ve eşlerini memnun edemeyeceklerinin düşünülmesidir.

Katılımcıların evlilik kararı alma ve evlilik sürecinde sorun yaşadıkları diğer bir grup ise eşlerinin aileleri olmuştur. Özellikle sonradan engelli olması durumunda eşlerin ailelerinin vermiş olduğu tepkiler nedeniyle katılımcıların yaşamış olduğu sorunların boşanmaya kadar gittiği görülmüştür. Engelli kadınların eşlerinin ailelerinden kaynaklı sorunların temel nedenlerine bakıldığında ise ev işlerinin yerine getirilemeyeceğinin, çocuklarına bakamayacaklarının, eşlerini psikolojik ve cinsel yönden memnun edemeyeceklerinin düşünüldüğü tespit edilmiştir. Bu noktada özellikle “Bu sana karılık edemez” gibi söylemler nedeniyle çoğu engelli kadının evlilik yaşamlarında sorunlar ile karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Engelli kadınların ev içindeki rol ve sorumluluklarına bakıldığında ise tüm katılımcıların çocuk bakımı, yemek yapımı, ev temizliği gibi ev içi işlerden sorumlu oldukları ortaya çıkmıştır. Bu görevlerin yerine getirilememesi durumunda ise katılımcıların eşleri ile sorun yaşadıkları ve bu sorunlar nedeniyle aile içi iletişimlerinin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Özellikle ev işlerinin engel durumu nedeniyle yerine getirilememesi ve cinsel kimliklerinin reddedilmesine bağlı olarak engelli kadınların şiddete maruz kaldıkları, aldatıldıkları, eşleri tarafından aşağılandıkları ortaya çıkmıştır. Bu noktada K3 ve K5’in boşanma nedenlerine bakıldığında iki katılımcının da engelleri nedeniyle eşleri ile sorun yaşadıkları, şiddet ve aldatma gibi sorunlar ile karşılaştıkları ve sonucunda da boşanma kararı aldıkları görülmektedir. Diğer bir katılımcı K6 ise boşanma kararı almamalarındaki tek etkenin çocukları olduğunu belirtmiştir.

Toplumsal cinsiyet rollerinden annelik rolü kapsamında özellikle çocuk sahibi olma noktasında yaşanan sorunlara bakıldığında ise çocukların engelli olacağı düşünülmesi, çocukların bakımının istenilen düzeyde yapılamayacağı savunulması gibi durumlar nedeniyle engelli kadınların çocuk sahibi olmalarına karşı çıkmıştır. Bu noktada toplum tarafından kadınlara yönelik dikte edilen “iyi bir anne” olma rolü üzerinde durmak gerekir. Katılımcıların çocuk sahibi olma noktasında karşılaşmış oldukları sorunların ve engellemelerin çoğu bu rolden kaynaklanmaktadır. Çocuk bakımı noktasında yeterli olamayacağı düşünülmesi, çocuklarının da kendileri gibi engelli olabilme ihtimalinin olması nedeniyle katılımcıların; eşleri, eşlerinin aileleri ve yakın çevrelerinden engellemeler ile karşılaştıklarına ulaşılmıştır. Katılımcıların çocuklarının engel durumlarına bakıldığında ise çocuk sahibi olan 9 katılımcıdan sadece 2’sinin çocuklarının da engelli oldukları (K2 ve K8) tespit edilmiştir. Çocukları engelli olan engelli kadınların ise bu durum nedeniyle suçlandıkları ve aile içi iletişimlerinin bozulduğu, eşleri ve yakın çevreleri ile sorun yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Çocuk bakımı ve yetiştirilmesinde ise engelli kadınların sorumlu oldukları, eşleri veya yakın çevrelerinden yardım alsalar da esas sorumluluğun kendilerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Ev içinde bulunan diğer işler gibi çocuk bakımı ve yetiştirilmesinden sorumlu olmaları nedeniyle katılımcıların sosyal yaşamlarının kısıtlandığı, eve kapalı bir şekilde yaşamaya başladıkları, sosyal yaşamlarının ortadan kalkması nedeniyle psikolojik sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Ev içindeki diğer işlerde olduğu gibi çocuk bakımı ve yetiştirilmesinde de engel durumları nedeniyle kendilerinden beklenen rol ve sorumlulukları yerine getiremediği durumlarda ise katılımcıların eşleri başta olmak üzere, eşlerinin aileleri ve yakın çevresinde bulunan diğer kişiler tarafından dışlanma ve aşağılanma gibi sorunlar yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinden ev kadınlığı rolü kapsamında katılımcıların yaşamış oldukları sorunlara bakıldığında ise ev işlerini yerine getirememeleri nedeniyle kendilerini “değersiz” ve “yetersiz” hissettikleri ortaya çıkmıştır. Engelleri nedeniyle engelli kadınların ev işlerini yerine getirememeleri, aile içerisinde sorunlar yaşanmasına neden olmuş ayrıca katılımcılar da bu nedenle kendilerini “yetersiz” ve “aciz” hissetmişlerdir. Ev işlerinin yerine getirilememesi, çocuk bakımının istenilen şekilde yapılamaması gibi nedenlerden dolayı katılımcıların yıprandıkları ve psiko-sosyal sorunlar yaşamaya başladıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumların yaşanmasındaki temel etken ise toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınlardan “iyi bir eş ve anne” olmalarının

beklenmesidir. Katılımcıların bu beklenti nedeniyle ev işlerini ya da çocuk bakımını yapmak istedikleri, bu işlerin sorumluluğunun kendilerinde olduğunu kabul ettikleri, ancak engel durumları nedeniyle yapamadıkları dönemlerde psiko-sosyal olarak yıprandıkları görülmüştür. Eşlerinin ve yakın çevrelerinin bu konuda olumsuz tutum ve davranışlarının olması nedeniyle de katılımcıların yaşamış olduğu sorunlar artmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinden akrabalık rolü kapsamında yaşanan sorunlara bakıldığında ise yakın çevreleri tarafından “başkasına muhtaç”, “kendine yetemeyen” ve engelliliğin utanılacak bir şey olduğuna yönelik söylemler nedeniyle katılımcıların akrabaları ve yakın çevreleri ile sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Evlenmeleri, çocuk sahibi olmaları ya da işe girmeleri yakın çevrelerinin olumsuz söylemleri nedeniyle engellenen engelli kadınların, bu nedenle yakın çevreleri ve akrabaları ile herhangi bir bağ kurmak istemedikleri, yardım istemeyi reddettikleri ve izole olmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ev içi roller, mimari engeller, toplumun olumsuz söylemleri, ailelerinin olumsuz tutum ve davranışları gibi pek çok nedenden dolayı eve kapalı ve toplumdan izole bir şekilde yaşayan katılımcıların sosyal çevrelerinden herhangi bir destek görememeleri sonucunda ise yaşamış oldukları sorunlar daha da artmıştır. Bu noktada katılımcıların yalnızlaştıkları ve dışlandıkları ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların şiddete maruz kalma durumlarına bakıldığında ise ev içi işlerini yerine getirememeleri, “savunmasız” olarak görülmeleri ve toplumda engelli kadınlara yönelik şiddetin üstünün örtbas edilmesi nedeniyle psikolojik, fiziksel ve cinsel şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle toplumun genelinden ya da ailelerinden “yetersiz” ve “aciz” gibi olumsuz söylemler ile karşılaşan engelli kadınlar, bu nedenle psikolojik şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ev işlerini yerine getirememeleri durumunda ise katılımcıların eşleri tarafından aşağılandıkları ve bu durumun sonucunda psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. Yemek yapma, çocuk bakımı, ev temizliği gibi toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlara dikte ettiği görev ve sorumlulukların engellilik nedeniyle yerine getirilememesine bağlı olarak katılımcıların eşleri tarafından şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Özellikle toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınlardan yerine getirmeleri beklenen görev ve sorumlulukların herhangi bir nedenle yerine getirilememesi durumu, katılımcıların şiddete maruz kalmasındaki en önemli neden olmuştur. Psikolojik olarak yıpranan ve aşağılanan katılımcıların ev işlerini yerine getirememeleri durumunda

fiziksel olarak şiddete maruz kalması, yaşanan sorunların ulaşabileceği boyutları göstermektedir.

Katılımcıların maruz kaldıkları bir diğer şiddet ise cinsel şiddettir. Özellikle şiddet olayının üstünün kapatılmak istenmesi ve “savunmasız” olarak görülmesi nedeniyle K9’un (yaş 44, bekar) cinsel şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların yaşadıkları diğer sorunlarda olduğu gibi maruz kaldıkları şiddet olaylarında da toplumdaki uzaklaştıkları ve izole olmayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Fiziksel görüntüleri nedeniyle aşağılanan ve başkasına bağımlı olarak yaşaması gerektiği düşünülen ayrıca mimari engeller nedeniyle de sosyal yaşama katılmaları engellenen engelli kadınların toplumdaki izole bir şekilde yaşamaya başlaması, katılımcılar tarafından bir çözüm yöntemi olarak benimsenmiştir. Katılımcıların toplumdaki uzak bir şekilde yaşamak istemesi sonucunda ise birey olarak kendilerini geliştiremedikleri, eğitim ve çalışma hayatına katılamadıkları, sadece ev içi işlerle ilgilendikleri, yalnızlaştıkları ve dışlandıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların toplumsal yaşamdan izole olma durumları, sadece yaşamış oldukları sorunların çözümü noktasında görülmemiş, aynı zamanda toplum tarafından maruz kaldıkları engellemelerin de bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. “Başkalarına muhtaç”, “kendine yetemeyen” “yetersiz”, “aciz” gibi olumsuz söylemler nedeniyle katılımcıların eğitim ve çalışma yaşamına katılamamaları, “iyi bir eş ve anne” olamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı çıkılması ve sadece ev içi işlerden sorumlu tutulmaları nedeniyle de katılımcılar, sosyal yaşamdan izole edilmiş ve yalnızlaşmışlardır.

ÖNERİLER

Toplumsal cinsiyet bağlamında engelli kadınların yaşadıkları sorunlara çözüm olabilmesi amacıyla öneriler şöyledir;

- Engelli kadınların toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle toplumsal yaşama katılımlarının engellenmesinin çözümü noktasında toplumsal eşitliği savunan politikaların benimsenerek makro düzeyde çalışmalar yapılmalı,
- Kadın haklarının savunulması noktasında tüm kamu kuruluşlarının eylem planları “Toplumsal Eşitlik” teması doğrultusunda hazırlanmalı,

- Engelli kadınların toplumda görünür olmalarını ve birey olarak kendilerini geliştirmelerini hedefleyecek çalışmalar yapılmalı,
- Dernek, sendika gibi örgütlenmelerde engelli kadınların istihdamına yönelik kota uygulamasının getirilmesi noktasında çalışmalar yapılmalı,
- Engelli kız çocuklarının okul yaşamına katılma ve devam etme konularında teşvik edici programların düzenlenmesi,
- Engelli kadınların çalışma yaşamına kazandırılması konusu ile ilgili olarak engelli kadın istihdamının zorunlu hale getirilmesi,
- Engelli kadınlara yönelik meslek ve beceri kazandıracak program ve kursların hazırlanması ya da hali hazırda uygulanan bu programların yaygınlaştırılıp erişilebilirliğinin artırılması,
- Evlilik kararı alımı sürecinde yaşanan toplumsal cinsiyetten kaynaklı sorunların çözümü noktasında evlilik öncesi eğitimlerin verilerek eşlerin bilinç artırıcı çalışmalara katılımının sağlanması,
- Engelli kadınlara yönelik şiddet olaylarının engellenmesi noktasında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarının çalışmalar yapması, verilen cezaların caydırıcı olması konusunda gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmasının da önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Resmi Gazete 28239 (20 Mart 2012), Kanun No: 6284, md. 2.
- Altuntaş, N., Doğanay, G. (2016). Trabzon'da Engelli Kadın Profili, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 315-340.
- Aral, N., Gürsoy, F., Bütün, A. A. (2005). Engelli Kadına Yönelik Fiziksel İstismar, Sağlam, İ. ve Coşgun, Ö. K. içinde, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu* (30-35), İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Arıkan, Ç. (2001). *Türkiye'de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri*, Ankara: Körler Federasyonu Yayını.
- Aslan, M., Şeker, S. (2002). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt İli Örneği), *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu 3. Bildiriler Kitabı içinde* (449-463), İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- Aykara, A. (2010). *Kaynaştırma Eğitimi Sürecindeki Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenler ve Okul Sosyal Hizmeti. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başgöl, Ş., Oskay, Ü. (2015). Fiziksel Engelliliğin Gebelik ve Annelik Üzerine Etkisi, *Florence Nightingale Dergisi*, 23 (1), 88-95.
- Baykoç, N. D., Bayhan, P., Artan, İ. (2001). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Döngüsü İçinde Karşılaştıkları Sorunların İncelenmesi, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 12 (2), 29-41.
- Buz, S., Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (4), 25-45.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çakır, H. (2021). Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların İstihdam Süreçleri: Yozgat İli Örneği, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 111-126.
- Çetintaş, E. (2017). *Lise Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumlarının Okul Sosyal Hizmeti Odağında İncelenmesi: Erzincan İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Çiçek, E., Öncel, S. (2018). Engelli Kadına Yönelik Şiddetin Diğer Boyutu: Cinsel Şiddet, *Uluslararası Hakemli Kadın Hastalıkları ve Anne Çocuk Sağlığı Dergisi*, 13 (2), 126-146.
- Demir, A., Yeşiltuna, D. (2017). Aile İktidar İlişkisi Bağlamında Engelli Kadın Olmak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54), 534-544.
- Duman, N. A., Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20 (2), 1-48.
- Dünya Sağlık Örgütü (2011). Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti. 12 Ekim 2018 tarihinde www.aile.gov.tr adresinden alındı.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çatılaşabilir?, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 83-88.
- Engelli Kadın Derneği (2013). Türkiye'de Engelli Kadınlara Yönelik Şiddet Raporu 2013-2014. 10 Mayıs 2021 tarihinde www.engellikadin.org.tr adresinden alındı.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Resmi Gazete 27288 (14 Temmuz 2009), Kanun No: 5825, md. 6.
- Erenel, A.Ş., Aksoy, M.U. (2018). İncinebilir Bir Grup; Engelli Kadınlar ve Cinsellik, *Türkiye Klinikleri Dergisi*, 4 (1), 27-31.
- Ersöz, A. G. (1999). *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erten, Ş., Aktel, M. (2017). Engellilik Kültürü: Engellilik Modelleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Ergun, C. ve Öğrekçi, S. içinde, *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* (79-96), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Güdücü, B. (2018). Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet, Şenol, D. ve Kaya, H. E. içinde, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (14-34), İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- İş Kanunu, Resmi Gazete 8423 (10 Haziran 2003), Kanun No: 4857, md. 30.
- Kamanlıoğlu, M. (2007). Özürlü Öğrencilerin Öğretmen ve Arkadaş İlişkileri ve Yaşadıkları Bazı Sorunları. *Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaner, S. (2004). Engelli Çocuğu Olan Anababaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, Proje Numarası: 2001-0901-007.

- Kansız, N., Acuner, A. (2010). Kadınların Kentsel Hizmetlerden Yararlanma Düzeyleri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Trabzon İli Örneği, *Verimlilik Dergisi*, 2, 143-176.
- Kapan, B. K., Boyacıoğlu, N. E. (2019). Engelli Gebelerin Karşılaştıkları Zorluklar ve Ebelik Yaklaşımı, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 64-71.
- Karabulut, A. (2017). *Ataerkil İdeolojinin Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Ortopedik Engelli Kadın ve Erkeklerin Deneyimlerine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadağ, Z. (2018). *Kırsal Alanda Yaşayan Engelli Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Toplumsal Cinsiyete Bağlı Etkiler – Muş İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, K. (2002). Özürlülere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (1), 1-10.
- Karataş, K., Çifci, E. G. (2010). Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), 147-153.
- Karataş, K., Duyan, G. Ç. (2005). İnsan Hakları Açısından Engelli Kadınlar ve Sorunları, Sağlam, İ. ve Coşgun, Ö. K. içinde, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu* (56-62). İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Kuzgun, İ. K. (2008). Türkiye’ye Ücret Karşılığı Özürlü Kadın İşgücü İstihdamının Belirleyici Değişkenleri, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 19 (2), 57-66.
- Kümbetoğlu, B. (2000). Toplumsal Cinsiyet ve Antropoloji: Folklor ve Edebiyat, *Sosyal Antropoloji Dergisi*, 22 (6), 239-254.
- Okur, F., Erdugan, F. E. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler Kitabı içinde (245-263). İstanbul: Petrol – İş Yayını.
- Orhan, S., Özkan, E. (2020). Engelli Kadın Olmak, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 1-19.
- Özateş, Ö. S. (2007). Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Nedeniyle Temel Eğitimden Kopan Kız Çocukları Sorunu, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18 (2), 77-87.
- Özdemir, D. K. (2010). *Ortopedik Engelli Kadınların Sorun ve Beklentileri: Tuzla İlçesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özgökçeler, S., Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanununun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 28-42.
- Şahan, E. C. (2015). Çalışma Hayatına Katılımda Engellilerin Yaşadıkları Sorunlar: *Tekirdağ Süleymanpaşa Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tantekin, F. (1995). Şiddete Karşı Somut Bir Adım: Ankara Gecekondualarında Ortak Bir Çalışma, Ankara: Kadın Dayanışma Vakfı.
- Temel, M., Şişman, F. N. (2013). Kadına Yönelik Cinsel Saldırılarda Hemşirelik Yaklaşımı, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4 (2), 85-90.
- Timurturkan, M. (2009). Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu, N. Adak içinde, *Sosyal Problemler Sosyolojisi Dünya'dan ve Türkiye'den Örnekler* (135-162), Ankara: Siyasal Yayınları.
- Toker, İ. (2013). Toplumsal Cinsiyet ve Din, N. Akyüz ve İ. Çapçoğlu içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (607-623), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, F., Conk, S. (2005). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Anne/Babaların Stresle Başa Çıkma Tarzlarına ve Depresyon Düzeylerine Planlı Eğitimin Etkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (2), 1-10.

AN ESSAY ON POLITICAL PARTICIPATION OF CITIZENS, LEGISLATION, AND GOVERNMENT IN ROUSSEAU'S *THE SOCIAL CONTRACT* AND CONSIDERATIONS ON THE GOVERNMENT OF POLAND

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve Polonya Hükümeti Üzerine
Düşünceleri'nde Yurttaşların Siyasal Katılımı, Yasama ve Hükümet
Üzerine Bir Deneme

Atıl Buğra KARADAŞ*

Abstract

Rousseau's political philosophy is the subject of this essay. Rousseau's understanding of legislation within the context of citizen participation, the relationship between lawgiver and general will, and finally the position of government in its relationship with legislation are interconnectedly analyzed. This analysis is done within the scope of his *The Social Contract* and *Considerations on the Government of Poland*, thereby relating one of the cornerstones of Rousseau's political philosophy with a sample of his writings in actual political matters of his age. The essay is divided into two parts. In the first section, Rousseau is positioned in republican thought. This positioning stems from Rous-

Öz

Bu denemenin konusu, Rousseau'nun siyaset felsefesidir. Rousseau'nun yurttaş katılımı bağlamında yasama anlayışı, yasa koyucu ve genel irade ilişkisi ve nihayet, hükümetin yasamayla olan ilişkisi birbiriyle bağlantılı olarak incelenmektedir. Bu inceleme, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve *Polonya Hükümeti Üzerine Düşünceler* çalışmaları kapsamında yapılmaktadır. Böylece, Rousseau'nun siyaset felsefesinin en önemli eserlerinden biriyle, çağının güncel siyasal meseleleri hakkında yazdıklarının bir örneği ilişkilendirilmektedir. Çalışma, iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Rousseau, cumhuriyetçi düşünce içine konumlandırılmaktadır. Bu konumlandırma, Rousseau'nun aynı bölümde tartışılan yurt-

* Research Assistant, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Law, abkaradas@ybu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3020-9222>.

seau's understanding of civic participation discussed in the same chapter. Especially the role of legislation in Rousseau's political philosophy is examined and taken into consideration in combination with the lawgiver and exigences of general will. It is also pointed that his view was turned towards day-to-day political activities of citizens, rather than theorizing a direct democracy. As a matter of fact, Rousseau expects from citizens to keep their government in check in order to prevent the government from taking over the legislative power. In the second section, the issues discussed in the previous part of the study are associated with Rousseau's thoughts on Poland. In this context, it is pointed that Rousseau implicates Polish citizens' political immaturity. Since he deals with a lawgiver, draws attention to the importance of education and advises caution even in social issues. He, on the other hand, also envisages the means of keeping the government in check in order to protect the legislature.

Keywords: Civic Participation, Lawgiver, Legislation, Rousseau, The Social Contract.

taş katılımı anlayışından kaynaklanmaktadır. Rousseau'nun siyaset felsefesinde özellikle yasamanın rolü, yasa koyucunun ve genel iradenin gerekleriyle birlikte incelenmektedir. Ayrıca Rousseau'nun, bir doğrudan demokrasi teorisi yapmaktansa bakışını yurttaşların günlük siyasal aktivitelerine çevirdiğine işaret edilmektedir. Nitekim Rousseau, hükümetin yasama gücünü ele geçirmesini önlemek için yurttaşlardan hükümeti kontrol altında tutmasını beklemektedir. İkinci bölümde, çalışmanın bir önceki bölümünde ele alınan konular Rousseau'nun Polonya hakkındaki düşünceleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda Rousseau'nun Polonya yurttaşlarının siyasal açıdan olgunlaşmamış olduklarını ima ettiği işaret edilmektedir. Zira kendisi, bir yasa koyucuyu muhatap almakta, eğitimin önemi dikkat çekmekte ve toplumsal meselelerde dahi ihtiyatlı olmayı tavsiye etmektedir. Öte yandan, yaşamayı korumak adına hükümeti denetim altında tutmanın araçlarını da öngörmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Yasa Koyucu, Yasama, Yurttaş Katılımı.

INTRODUCTION

Jean Jacques Rousseau is one of the most well-known figures of the 18th Century. His fame is due to many factors including his views on concepts such as general will, the lawgiver, legislation, and government. These concepts are addressed throughout this essay not independently but within the scope of their relationship with Rousseau's *The Social Contract* and his later considerations on Polish constitution.

In *The Social Contract*, Rousseau proposed that the state of nature in which people lived peacefully ended with the appropriation of the property (Rousseau, 1997a: 161). From that point on, humans had to form societies and become civilized (Rousseau, 1997a: 161; 1997b: 49). In order to do that, individuals should alienate themselves from their powers for the benefit of the public (Rousseau, 1997b: 49-50). The public itself would be nothing but the sum of individuals (Rousseau, 1997b: 49-50). As parts of such a public, individuals would become citizens who choose to obey the laws (Rousseau, 1997b: 50-51), and who would be the chasers of public utility rather than private interests (Rousseau, 1997b: 53-54). In such a society, individuals would find their personalities shaped in such a way as to act in accordance with the law (Putterman, 2001: 485).

In his view, the individual ought to lose all their particularity by participating in the general will (Rousseau, 1997b: 123). There is no significant place for individual rights and freedom as understood in liberal philosophy in such a *social contract*. Every individual should get rid of all their selfish individuality and only then could they free themselves from servitude and become law-abiding free citizens (Rousseau, 1997b: 123). Such freedom is not the same with its pre-societal counterpart. Citizens' freedom was based on the principle of being free of others' arbitrary will (de Dijn, 2018: 60-61).

As a prominent philosopher of his age, he also expressed his own ideas about contemporary constitutional matters, thereby having the opportunity to make concrete proposals for real-life political problems. Although he held particularly negative views towards a pure representative system and he considered the British people (who were the citizens of a polity that could be considered as the closest to a contemporary representative democracy) only free in the election day (Rousseau, 1997b: 114), no individual melted away in participation to general will within the political system that was envisaged by Rousseau for Poland. This could easily raise

questions regarding his political thought and this has been the case. Firstly, as Putterman shows, seriousness of his views has been under question (Putterman, 2001: 481). Secondly, Rousseau's political philosophy is associated with direct democracy, thus limiting the practical value of his political thinking for modern nation-states (Colón-Ríos, 2016: 3).

On the other hand, there could still be found traces of representation in Rousseau's political thought (Marini, 1967: 453). As will be discussed below, his constitutional considerations on Poland reverberate with concepts such as legislation, government, lawgiver. They also contain implications of political participation in concert with *The Social Contract*. Ever growing criticism of classical theories of representative democracy (Philips, 2015: 29) could make his vision of politics even more relevant for contemporary political thinking.

This paper is a short examination of the coherence between Jean-Jacques Rousseau's constitutional proposal for Poland and his political philosophy mostly within the scope of his views in *The Social Contract*. It is also limited as much as possible to interconnected concepts of legislation, government, lawgiver, and political participation. Examining the coherence in Rousseau's political philosophy within the scope of this study is relevant especially under the light of aforementioned criticism of classical representative democracy and current advancements in possibilities of political participation (Noveck, 2009: 18-21).

In order to do this, related aspects of his political philosophy in *The Social Contract* will be tried to be examined in the following section (I.). It is only then his constitutional proposal for Poland will be discussed (II.).

I. SOME ASPECTS OF POLITICAL INSTITUTIONS IN THE SOCIAL CONTRACT: POLITICAL PARTICIPATION OF PUBLIC-MINDED CITIZENS THROUGH LEGISLATION, THE LAWGIVER, AND THE ROLE OF THE GOVERNMENT

Rousseau is considered, albeit with serious contestation, as one of the forebearers of the modern republican political thought (de Dijn, 2018: 59-60). It is hard to thoroughly explicate republicanism within the scope of this essay. Therefore, we will rather try to mention some of its aspects.

As a movement of thought, republicanism puts “...lesser emphasis on individual freedom...” than liberalism (Daly, 2019: 14-15). Republicanism’s conceptualization of freedom is also different from that of liberalism. In republican thought, freedom is understood as absence of domination rather than as non-interference (Daly, 2019: 15). One is considered free only when they participate in decision making on public issues thus freeing themselves from arbitrary rule of others (de Dijn, 2018: 60-61).

According to this description, republicanism could be identified with having a different point of view on the concept of liberty than liberalism (de Dijn, 2018: 60) that considers one free when they are safe from State’s or other individuals’ interference on their personal autonomy (Spector, 2010: 784-785).

It must also be noted that there exist different veins of thought in republicanism which cannot be, unfortunately, thoroughly analyzed within the scope of this article. However, it is also impossible to overlook the issue if one wishes to position Rousseau in republicanism. Therefore, two different veins of republican thought will be briefly treated below.

According to some followers of the republican thought, emphasize must be put on the institutional side of political freedom (de Dijn, 2018: 61). From this aspect, what matters most is “...the bundle of legal claim rights, powers and immunities that constitutes civil liberty...” (Spector, 2010: 795). On the other hand, there are also those who put emphasis on popular participation in political decision making in public sphere (Şirin, 2020: 167-175).

Although it is quite hard to claim that Rousseau positioned himself in either vein of thought, it is also obvious that he deemed political participation of individuals the most crucial act of civilized people (Cohen, 1986: 280-281). On the other hand, one also could not deny that Rousseau’s thinking had an institutional aspect (de Dijn, 2018: 62). As soon as individuals are united in order to form a society, they would found institutions in order to be free (Daly, 2019: 21-22). He considered civic freedom as national self-government (Smith, 2003: 412) safe from arbitrary rule of others in accordance with republican tradition rather than as a pursuit of luxury and wealth that would result in civic disintegration and despotism (Smith, 2003: 421).

He envisaged a governmental institution (Rousseau, 1997b: 57-58) that ought to act in accordance with the will of the people who has the ultimate legislative authority (Rousseau, 1997b: 82). It is within this framework that sovereignty, legislation, and Rousseau's understanding of freedom are related. If the people were to decide to leave their legislative authority to any other (including an elected group of their own), they would lose their freedom since sovereign will cannot be represented as much as it is unalienable (Rousseau, 1997b: 114). Therefore, his skepticism on institutions was mostly about qualities of a pure representational system.

In his writings, Rousseau seems to be aware of the practical impossibility of a whole body of citizens' constantly coming together and legislating (Rousseau, 1997b: 110). There, he turns his view to citizens' participation in political and judicial matters just as those in Roman Republic. (Rousseau, 1997b: 111-112). Even from these, one could discern that Rousseau did not limit legislative authority to gathering of a whole body of citizens. As a result, it could be claimed that citizens are not members of a direct democracy in Rousseau's theory. They are rather public-minded and politicized individuals (Marini, 1967: 454). And such citizens could not be found easily in modern nation-states (Marini, 1967: 455-456). Civic education which will be treated below comes into play within this context in Rousseau's political thinking (Marini, 1967: 456).

Legislator in Rousseau's thought is an institution founder (Colón-Ríos, 2016: 4). It "...sets the fundamental laws of the body politic, sets the legitimate form of government, and is the basic will in accordance with which legitimate government ought always strive to govern." (Marini, 1967: 457). It is within this context that Rousseau is seen as an early "theorist of constituent power" (Colón-Ríos, 2016: 4). Since constituent power could be described as the authority to found a new constitution when there has been none or it has ceased to exist (Favoreu et al., 2019: 132). However, legislative authority is not limited to constituting. It also includes oversight of day-to-day government as will be treated throughout this essay.

As Rousseau did not consider legislative authority as making and passing of laws in contemporary sense, the existence of a lawgiver figure also indicates that he did not bestow upon citizens a monopoly in legislative process (Putterman, 2005: 148). The lawgiver is a figure of mythical stature rather than being an ordinary person (Putterman, 2005: 149). They appear when individuals who would live under law

has not matured yet (Bertram, 2020)¹. Lawgiver would need to convince the people to form a political society (Bertram, 2020). Therefore, the people could only serve themselves as legislators when they are matured enough to be a part of general will. Until then, the lawgiver would assume the role of legislator so as to constitute a political society. It must be underlined that such “laws” given by the lawgiver figure are not equivalent of contemporary statutes, they are rather constitutive principles of a political society (Marini, 1967: 459).

It is necessary to treat the concept of “general will” a little more in detail in order to comprehend the “state of maturity”. Primarily, general will is not an ordinary majority rule. Rousseau made this clear by making a distinction between the two. The people could be fooled, misled, or the majority could simply choose what is wrong for it (Rousseau, 1997b: 59-60). Enlightened people, on the other hand, could have *general will* (Rousseau, 1997b: 60).

Enlightenment means the maturation of the people within this context (Putterman, 2003: 460). Such a maturity is reached by having a sense of civic virtue that is comprised of self-sacrifice, compliance with laws, having common interest as sole purpose in politics (Putterman, 2003: 461; Rousseau, 1997c: 147-150). Only through such a maturation process, the people could become the sovereign (thereby having legislative authority) and form general will (Marini, 1967: 457). Therefore, general will could be described as “...corporate will of a political community directed towards the common interest of its members.” (Daly, 2019: 25).

As mentioned above, there is a separation between government and legislation in Rousseau’s thinking. This leads Colón-Ríos to propose that institution founding legislator in is actually the user of constituent power (Colón-Ríos, 2016: 11-12). Government, in this sense, is the constituted power (Colón-Ríos, 2016: 11). In other words, it is what we know today as legislation (should not be confused with its counterpart in Rousseau’s thought), executive and judiciary. According to Colón-Ríos, Rousseau was opposed to representative government only in the sense of an institution founder (Colón-Ríos, 2016: 12). However, one must also note Rousseau’s aforementioned acknowledgment of necessity for a lawgiver figure in immature societies.

¹ Maturation is the state of enlightenment that ought to be reached by the individuals in a society. It will be explained below.

This could also be seen from Rousseau's writings. English people who voted (and of course still votes) for their legislation in Rousseau's age did not elect an institution founder. They elected representatives who had *the potential* to do so (Dicey & Wade, 1979: 39-40). Therefore, it must be underlined that Rousseau did not reject ideas of government and representation. What he did reject was the use of sovereignty by aristocratic political elites who would dominate the will of the people (Urbinati ve Warren, 2008: 391).

It is only within this context that Rousseau considered English people to be free only on the election day (Rousseau, 1997b: 114). There could not easily be sensed any clear distinction between constituent and constituted powers. However, separation between the government and legislation might be an indication that Rousseau had an idea of constituent power (Colón-Ríos, 2016: 22-23). Therefore, Rousseau's claim on English people not being free rested on the Parliament's potential to function as the lawgiver (Colón-Ríos, 2016: 13) which itself was a sign of immaturity of English people who could not form a general will.

As will be discussed below, people's legislative power might turn into strong public oversight of government officials who lack sovereignty after the foundation of political society as it is not quite physically possible to wield authority for a whole body of people as Rousseau also conceded (Rousseau, 1997b: 110). Nor do they need to function everyday as institution builders. What they can do is to make use of a certain asset, which is the government that is under strong oversight of politically active citizens after the constitution of their political society.

The sense of realism becomes clearer with Rousseau's despair regarding the possibility of democracy (Rousseau, 1997b: 91). Even though he believed democracy to be worthy of Gods, he also thought that it was both inappropriate and impossible to exist within human societies (Rousseau, 1997b: 92). It is inappropriate for human societies because democracy merges the legislation and the government (Rousseau, 1997b: 91). And it is impossible for democracy to exist because there could never be a government comprised of majority, rather than a minor part of the society (Rousseau, 1997b: 91)².

---

² It must also be noted that Rousseau's conception of democracy here is a direct form of it.

The government has public officials involved in it apart from the whole body of citizens in Rousseau's thinking (Rousseau, 1997b: 82-83). Therefore, it would be a mistake to relate Rousseau's theory with direct democracy (Marini, 1967: 453-454). However, public officials are not members of a constituted power of a classical constitutional democracy, since they are under stricter surveillance than their counterparts in such democracies, as will be explained below with the help of Rousseau's considerations on Polish constitution.

II. ROUSSEAU'S CONSIDERATIONS ON CONSTITUTION OF POLAND: POLITICAL CULTIVATION OF CITIZENS, THE LEGISLATION AND KEEPING THE GOVERNMENT IN CHECK

As mentioned earlier, Rousseau made concrete constitutional proposals alongside his philosophical writings. One must note that even in his writings on political philosophy, there are certain traces of constitutional rule. Under this section, we hope to uncover a few precepts of a Rousseauian nation-state constitution, especially with regards to the relationship between legislation and the government, within the scope of his considerations for Poland's constitution.

The political context in Poland at that age will be briefly examined before delving into Rousseau's constitutional proposals. Since the late 16th Century, Poland experienced a form of mixed government after the extinction of their ruling family (Lukowski, 1994: 67). However, throughout the 18th Century, political institutions of this mixed system, including the Sejm³, were not working properly due to foreign pressure (Lukowski, 1994: 67). The Sejm took advantage of the geopolitical situation at the end of 18th Century and enacted a constitution in 1791 (Lukowski, 1994: 67-68).

A written constitution had already been on the agenda of Polish jurists. They appealed to Rousseau to recommend constitutional solutions to their political problems long before 1791 (Lukowski, 1994: 70-71). In return, Rousseau wrote his *Considerations* in 1771 (Lesnodorski, 1962: 503).

At the beginning of his considerations, Rousseau tried to determine particularities of Polish land and people by looking into their history. Since he thought an

³ The Sejm is still the lower house of Parliament in Poland.

institution founder should recognize their nation's "...tastes, morals, prejudices and vices." (Rousseau, 1997c: 177) Therefore, he rather considered his proposals as an effort of enlightenment of the institutor rather than serving as a guide (Rousseau, 1997c: 177).

Rousseau exhibited his admiration for Poland and its people as both of them endured throughout the history despite many foreign attempts to enslave them (Rousseau, 1997c: 177-178). He also showed signs of admiration for what he calls Polish people's gallantry, young energy, love for freedom and homeland (Rousseau, 1997c: 178). On the other hand, one cannot help but notice his concerns about Polish people's political awareness and more importantly their willingness to be a part of a political society (Rousseau, 1997c: 179).

Therefore, even though he admired Polish people's love for freedom, he was also critical about their lack of love of *collective* liberty (Smith, 2003: 412). Such liberty depends on national self-determination (Smith, 2003: 412). However, Polish people's *fiery youth* (which was itself a result of Poland's alarming geopolitical situation) could easily let them institutionalize liberty (Smith, 2003: 422-423).

It is within this context that he proposed that it was hard for a nation so great in size (a modern nation-state) to survive without falling into tyranny (Rousseau, 1997c: 193-194). Yet he was still willing to make concrete recommendations in order to help Poles to keep their liberty intact from internal (tyranny) and external (invasion) threats (Smith, 2003: 423).

His considerations concentrate on what should be done by the lawgiver (Rousseau, 1997c: 179-182). As mentioned above, the lawgiver's role is to form a constitution for an immature people in Rousseau's political thought. As a result of his concerns on political maturity of Polish people, he did not consider Polish people to be ready to form the general will (Rousseau, 1997c: 196-197). It should be within the scope of this consideration that he proposed common people to cultivate themselves in political rights that he envisioned in the Social Contract (Rousseau, 1997c: 189-193). Therefore, one can observe, as also Lukowski shows, that one of Rousseau's main objectives was to get rid of the passivity of Polish citizens (Lukowski, 1994: 71).

Only after their cultivation could they become active and free citizens. National education is a prerequisite of such cultivation (Smith, 2003: 424). National education should aim to create virtuous and patriotic citizens (Smith, 2003: 424-426). One must also note that civic cultivation is also ensured by military service (Smith, 2003: 427), symbols and rituals such as feast days, commemorations and public games that emphasize the nation's specifics (Daly, 2019: 77-78). Therefore, civic cultivation is a process of ensuring one's affection for their homeland and nation (Daly, 2019: 77) that could make it easier for citizens to embrace political principles of their polity thus getting ready to be parts of the general will (Daly, 2019: 83-84). Their cultivation would help them shape their personality in order to act as law-abiding virtuous citizens (Putterman, 2001: 485-486). In such a society, individuals' *amour-propre*⁴ would be used so as to form general will (Putterman, 2001: 485-486).

Alongside his considerations on cultivation of citizens, he also made proposals regarding Polish constitution. He addressed to Polish lawgiver and envisaged ways of public oversight in the meantime, thus expressing his ideas on Polish legislation during and after the constitution of political society.

Even though Rousseau was skeptical towards the aristocratic class in Poland due to the danger of tyranny posed by hereditary institutions such as a senate (Rousseau, 1997c: 198), he proposed an assembly, members of which, on the other hand, could not see themselves as representatives of a whole nation (Rousseau, 1997a: 199-200), thus lacking legislative authority without public consent. Since according to Rousseau, governmental capture of legislative power would result in tyranny (Rousseau, 1997c: 197-198).

Therefore, public officials did not have the sole authority to determine what served the public interest in Rousseau's proposed constitutional setting just as those who would act in accordance with the classical theory of representation (Favoreu et al., 2019: 759). They were not directly allowed to speak for the whole nation (Favoreu et al., 2019: 759). Neither could they change the constitution and infringe upon legislative authority. However, they could rule as long as they stay true to constitutive ideals of *legislation* and are under public oversight (Marini, 1967: 466).

⁴ In Rousseau's philosophy, *amour propre* means one's desire for popular esteem and it is one of the leading motives of human behaviour (Putterman, 2001: 485).

As a result, it would be right to say that a certain form of representative legislative body in contemporary sense was present in Rousseau's proposed constitution. However, such representation was quite different from liberal ideals of the 18th Century on legislation that even separated citizens in two by creating a "passive citizenry" who did not have the right to vote in order to limit the people's political influence (Favoreu et al., 2019: 567). On the contrary, Rousseau invited citizens into political action.

Rousseau's considerations on constitution of Poland included concrete proposals in order to keep members of the assembly in check thereby avoiding tyranny and ensuring sovereignty of the people. Firstly, he claimed, it was essential for deputies' mandate to be as short as possible (Rousseau, 1997c: 199-201). This would result in them being subject to legislative authority of the citizens (Rousseau, 1997c: 199). Only through this, could citizens hold on to their authority which they had to delegate as a result of living in a huge country (Rousseau, 1997c: 200-201).

However, Rousseau was still vigilant against corruption of deputies, thereby necessitating an active public oversight (Rousseau, 1997c: 200-201). For this to be meaningful, acts of government should be open to public as much as possible (Putterman, 2001: 489). Moreover, the deputies ought to act in accordance with instructions of their principals and they should always be available to be held accountable of their doings (Rousseau, 1997c: 201). Deputies had no other choice than following their principals' will because of their imperative mandate (Tuck, 2016: 144). Deputies should not have any role in the formation of political will of their principals in such a constitutional setting (Urbinati ve Warren, 2008: 391). On the contrary, deputies should act in accordance with the agenda set by their respective principals (Putterman, 2003: 465) which lets legislative authority go well beyond the boundaries of constituent power (Putterman, 2003: 465).

One must note that there existed no sign of direct democracy in his constitutional proposal (Colón-Ríos, 2016: 20-21) in terms of making and passing of laws just as done in Ancient Athens or any other direct democracy. Government of the people is discouraged by Rousseau (Marini, 1967: 467) in *The Social Contract* and his considerations on Poland.

Finally, it should be emphasized that Rousseau's constitutional proposals were seen as more of a reform than a revolution in Polish politics (Baczko, 1988: S119; Lesnodorski, 1962: 504). He had a compromising approach not only on political

matters but even on social issues such as emancipation of serfs by proposing that they ought to be educated first (Lesnodorski, 1962: 505).

However, this is not a philosopher's contradiction since, he implicitly admitted that some of his views in the *Social Contract* was not directly applicable to the facts of real life, at least in Poland of that age, as explained before, as a result of political immaturity of Polish people and necessity of having representatives in a nation-state. One must not forget that Rousseau had the potential to be a philosopher and an actor of *constitutional design* (at least of his age) at the same time.

Moreover, theories of participatory democracy have been getting more relevant (Philips, 2015: 29-32) as classical theories of representative democracy have been under attack for many years (Philips, 2015: 29). This might make Rousseau even more important for contemporary constitutional design thus opening new topics of discussion on him⁵. Therefore, it is more relevant and important than ever to understand his political philosophy in its coherence.

CONCLUSIONS

Rousseau was not categorically opposed to the concept of constitution. This is apparent in his ideas on separation of the government and the legislation in *The Social Contract*. However, he was against a pure representative government since this latter robbed the people of their sovereignty.

Only a constitution that was not built upon the foundations of pure representation he should have proposed if he was determined to stay in line with his political philosophy in *The Social Contract*. And this was the case with his considerations on Polish constitution. Nonetheless, he was still less radical in his propositions than what he did in *The Social Contract*. This is due to two factors. Firstly, he did not trust most of the individuals of his age to be parts of the general will that he envisaged in *The Social Contract*. Since the polity he envisaged in *The Social Contract* necessitates the formation of a cultivated citizen body.

Secondly, exigences of real-life forced Rousseau's constitutional ideas to be closer to a representative democracy, at least on an institutional level, even when he did not

⁵ Unfortunately, such topics as contemporary constitution-building go well beyond the reach of this study each deserving their own separate research.

diverge from his views on people's political participation. Existence of nation states, reality of public officials, separation of powers et cetera made his constitutional proposals for Poland as we know them.

However, there still existed a clear difference from a classical representative democracy in his constitutional proposal for Poland. This was the lack of discretion for deputies in deliberation of the most general public affairs. They were not real legislators in the sense of *The Social Contract*. They only had a mandate that was imperative, that is the implementation of the will of their principals on most issues.

What is more, their principals ought to be active in their political participation. Therefore, there could exist no "passive" citizen in Rousseau's proposed constitutional arrangement in both legal and political senses. However, one must also notice that his active citizen was not like that of Athenian democracy. In Rousseau's political philosophy an active citizen in a modern nation state should function as a strict principal that made sure their personnel had been operating as commanded before their commissioning.

He also seemed to have a reconciliatory stance on some social issues evidenced by his views on serf emancipation, where he seemed like a reformer rather than a revolutionary. Despite acting as more of a radical in his more *abstract* works such as *The Social Contract*, he was a reformer in his constitutional considerations. However, it would still be an exaggeration to suggest that Rousseau's political philosophy is incoherent. He rather opened the door for participation in politics that seemed to him indispensable in order to be free. Therefore, it should also be made clear that participation of virtuous citizens into politics was one of the finalities of his political thinking.

His views are still relevant in areas of constitutional law, political science and political philosophy. Ever growing criticism of liberal democracy has led to discussion of many alternatives. Therefore, contemporary developments in participatory democracy might offer even more opportunities that could enable citizen participation for polities much bigger than Ancient Athens or other ancient democracies in the near future. Technological advancements could make it easier for participatory constitution-making and public oversight of the government. That should, most naturally, ameliorate Rousseau's already prominent position in many areas of politics and law, thereby having the potential of opening new topics of discussion on Rousseau's political philosophy.

REFERENCES

- Baczko, B. (1988). The Social Contract of the French: Sieyès and Rousseau, *The Journal of Modern History*, 60, S98–S125.
- Bertram, C. (2020). Jean Jacques Rousseau. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020), Metaphysics Research Lab, Stanford University: <https://plato.stanford.edu/entries/rousseau/> accessed online in 11.10.2021.
- Cohen, J. (1986). Review: Reflections on Rousseau: Autonomy and Democracy, *Philosophy & Public Affairs*, 15(3), 275–297.
- Colón-Ríos, J. I. (2016). Rousseau, Theorist of Constituent Power, *Oxford Journal of Legal Studies*, 36(4), 885–908.
- Daly, E. (2019) *Rousseau's Constitutionalism: Austerity and Republican Freedom*, Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing.
- de Dijn, A. (2018). Rousseau and Republicanism, *Political Theory*, 46(1), 59–80.
- Dicey, A. V., Wade, E. C. S. (1979). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, London: Macmillan.
- Favoreu, L., Gaia, P., Ghevontian, R., Mestre, J.-L., Pfersmann, O., Roux, A., Scoffoni, G. (2019). *Droit constitutionnel*, Paris: Dalloz.
- Lesnodorski, B. (1962). La pensée politique de Rousseau en Pologne, *Annales Historiques de La Révolution Française*, 170, 497–514.
- Lukowski, J. (1994). Recasting Utopia: Montesquieu, Rousseau, and the Polish Constitution of 3 May 1791, *The Historical Journal*, 37(1), 65–87.
- Marini, F. (1967). Popular Sovereignty but Representative Government: The Other Rousseau, *Midwest Journal of Political Science*, 11(4), 451–470.
- Noveck, B. S. (2009). *WIKI Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More Powerful*, Washington, D.C.: Brookings Institute Press.
- Philips, A. (2015). *Demokrasinin Cinsiyeti*, (Translated by Alev Türker), İstanbul: Metis.
- Putterman, E. (2001). Realism and Reform in Rousseau's Constitutional Projects for Poland and Corsica, *Political Studies*, 49(3), 481–494.

- Putterman, E. (2003). Rousseau on Agenda-Setting and Majority Rule. *The American Political Science Review*, 97(3), 459–469.
- Putterman, E. (2005). Rousseau on the People as Legislative Gatekeepers, Not Framers, *The American Political Science Review*, 99(1), 145–151.
- Rousseau, J. J. (1997a). Discourse on the Origin and Foundations of Inequality Among Men. In V. Gourevitch (Ed.), *The Discourses and other early political writings* (pp. 111–188), Cambridge: Cambridge University Press.
- Rousseau, J. J. (1997b). Of the Social Contract or Principles of Political Right. In V. Gourevitch (Ed.), *The Social Contract and other later political writings* (pp. 39–152), Cambridge: Cambridge University Press.
- Rousseau, J. J. (1997c). Considerations on the Government of Poland and on its Projected Reformation. In V. Gourevitch (Ed.), *The Social Contract and other later political writings* (pp. 177–260), Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, J.A. (2003). Nationalism, Virtue, and the Spirit of Liberty in Rousseau's "Government of Poland". *The Review of Politics*, 65(3), 409–437.
- Spector, H. (2010). Four Conceptions of Freedom, *Political Theory*, 38(6), 780–808.
- Şirin, T. (2020). *Türkiye'de Düşüncenin Tutsaklığı-1: İfade Özgürlüğünün Grisi*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Tuck, R. (2016). *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Urbinati, N., Warren M. E. (2008). The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory, *The Annual Review of Political Science*, 11, 387–412.

İŞKENCE VE KÖTÜ MUAMELE YASAĞI KAPSAMINDA SORUŞTURMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE TÜRKİYE'NİN SORUŞTURMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜ İCRASI

Obligation of Investigation under the Prohibition of Torture and Ill-Treatment and Enforcement of Turkey's Investigation Obligation

Özge BALCIOĞLU*

Öz

İşkence ve kötü muamele yasağı, insanlık onurunu ve fiziksel bütünlüğü korumayı hedefleyen en önemli kurallardan biridir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 3. ve 13. maddelerinde ve 1982 Anayasası'nın 17. maddesinde ele alınan bu yasak pek çok uluslararası belgede de varlığını korumaktadır. AİHS'de doğrudan düzenlenmemiş olsa da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarından anlaşıldığı üzere bu yasak üç adet yükümlülük doğurmaktadır. Bunlar negatif yükümlülük, pozitif yükümlülük, soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğüdür (usul yükümlülüğü). Soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğü soruşturmanın sağlıklı bir süreçte ilerlemesi, failin bulunması ve cezalandırılmasını düzenlediğinden azami önem gösterilerek yerine getirilmelidir. Ülkemizde

Abstract

The prohibition of torture and ill-treatment is one of the most important rules aimed at protecting human dignity and physical integrity. This prohibition, which is addressed in articles 3 and 13 of the European Convention on Human Rights (ECHR) and Article 17 of the Constitution, maintains its existence in many international documents. Although it is not directly regulated in the ECHR, this prohibition creates three obligations, as understood from the European Court of Human Rights (ECHR) decisions. One of these obligations, the obligation to investigate, must be fulfilled with utmost care in terms of finding and punishing the perpetrator. In our country, the fulfillment of the obligation to investigate has gained more importance over time, and the violations of Articles 3

* Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ozge.balcioglu@ug.bilkent.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9031-3374>.

soruşturma yükümlülüğünün yerine getirilmesi zamanla daha çok önem kazanmış, 3. ve 13. madde ihlalleri zamanla azalmıştır. Buna rağmen geçtiğimiz yıl 3. madde ihlallerinin en büyük sebebi etkin soruşturma yapılmaması olmuştur. AİHM kararlarının, Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarının ve yasaların, düzenlendiği şekilde uygulanmaması sebebiyle soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğü ihlalleri ortaya çıkmaktadır. Bu yazıda işkence ve kötü muamele yasağı kapsamında soruşturma yükümlülüğü incelenmiş ve ülkemizin bu yükümlülüğü nasıl ele aldığı genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşkence, Kötü Muamele, Soruşturma Yükümlülüğü, Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.

GİRİŞ

İşkence ve kötü muamele yasağı, AİHS ve 1982 Anayasası ile koruma altına alınmış bir insan hakkıdır. İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme de 1984 senesinde Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir ve 26 Haziran 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin yürürlüğe girmesinin onuncu yıldönümünde 26 Haziran günü İşkenceye Karşı Mücadele ve İşkence Görenlerle Dayanışma Günü ilan edilmiştir. Türkiye 1988 yılında sözleşmeyi kabul etmiş ve geçmişten bu yana pek çok mevzuatta işkence ve kötü muamele yasağına yer vermiştir (ihd.org.tr).

Ne yazık ki, insan onurunu ve fiziksel bütünlüğünü koruyan bu yasağı ihtimam etmeyen birçok ülke de bulunmaktadır. Vatandaşların birbirine karşı işlediği işkence ve kötü muamele suçunu göz ardı etmek bir yana, bazı devletler bu yasağı karşı gelerek işkence ve kötü muamele fiilini işlemektedirler.

İşkence ve kötü muamele yasağı, insan onurunu korumakla beraber insanın fiziksel bütünlüğünü de korumaktadır. AİHS'nin 3. ve 13. maddelerinden kaynaklanan, içtihatlarla gelişmiş olan üç adet yükümlülük bulunmaktadır. Söz konusu yükümlülükler devletler tarafından büyük bir önemle yerine getirilmelidir ki insan

and 13 have decreased over time. Despite this, the biggest reason for violations of Article 3, last year was the lack of effective investigation. The decisions of the ECHR and the Constitutional Court must be properly implemented in practice. In this article, the obligation to investigate has been examined and it has been tried to explain in general terms how our country handles this obligation.

Keywords: Torture, Ill-treatment, Obligation to Investigate, Constitutional Court, European Court of Human Rights.

haklarına dayalı bir hukuk devletinden söz edilebilir. Üç yükümlülükten biri olan soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğü, diğer bir adıyla usul yükümlülüğü, soruşturmanın sağlıklı olmasını, failin bulunmasını ve cezalandırılmasını sağlamaktadır. Soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğünün ihmali durumunda işkence ve kötü muamele yasağının caydırıcılığı azalmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle işkence ve kötü muamele yasağı, soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğü, bu yükümlülüğün hukuki dayanağı ile amacı ve ilkeleri, Türkiye'nin usul yükümlülüğüne yaklaşımı üzerinde durulmuş; sonrasında AİHM ve AYM kararları ışığında Türkiye'nin usul yükümlülüğünü icrası incelenmiştir. İncelemeler sonucunda ilgili yasalarımızın AİHS ile paralellik gösterdiği ve AYM kararları ile AİHM kararlarının benzer nitelikte olduğu görülmüştür. Zamanla usul yükümlülüğü ihlalleri azalmış bulunsa da yasaların öngördüğü ve kararların yol gösterdiği nitelikte uygulamalar pratiğe dökülmediğinden ihlallerin meydana çıktığı anlaşılmıştır. Hukuk devleti ilkesine uygun kanunlar bulunsa da bunlar pratiğe dökülmedikçe önemlerini yitirecektir.

I. İŞKENCE VE KÖTÜ MUAMELE YASAĞI

İşkence ve kötü muamele yasağı 1982 Anayasası (AY), AİHS, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname gibi pek çok belgede düzenlenmiştir.

Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin 1. maddesine göre:

“Bu Sözleşmenin amaçları bakımından “işkence” terimi, bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetin herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatıyla uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ızdırıp veren bir fiil anlamına gelir. Bu yalnızca yasal müeyyidelerin uygulanmasından doğan, tabiatında olan veya arızı olarak husule gelen acı ve ızdırabı içermez.”

Söz konusu tanımda ve aşağıda bahsedilecek olan, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) yapmış olduğu işkence tanımında “kamu görevlisi” terimi kullanıldığı için kamu görevlisinin ne olduğunu açıklamak gerekir.

Kamu görevlisi kavramı, memur kavramından farklıdır. Kamusal faaliyete katılan bireyler kamu görevlisi sayılmaktadır. Ceza hukukunda yer alan kamu görevlisi kavramı, diğer hukuk dallarına göre kavramın kapsamına giren kişiler açısından farklılık göstermekte ise de 5237 sayılı kanunda yapılan tanım, 1982 AY’da bulunan tanıma benzer olduğu için hukukumuzda bu kavram açısından yeknesaklaştırmaya gidildiği görülmektedir (Aydın, 2010: 126-127). TCK’nın “Tanımlar” başlıklı 6. maddesinin 1. fıkrasının c bendine göre:

“Kamu görevlisi deyiminden; kamusal faaliyetin yürütülmesine atama veya seçilme yoluyla ya da herhangi bir surette sürekli, süreli veya geçici olarak katılan kişi anlaşılır.”

AİHM, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme’nin işkence tanımını kısmen kabul etmiştir. 1982 AY’n-da işkence ve kötü muamelenin açık bir tanımı olmasa da 5237 sayılı TCK’nun “İşkence” başlıklı 94. maddesinin 1. fıkrasında işkence tanımlanmıştır:

“Bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışları gerçekleştiren kamu görevlisi hakkında üç yıldan oniki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.”

İşkence ve kötü muamele farklı şekillerde tanımlanmış olsa bile pek çok ülkede yasaklanmıştır. Öyle ki *jus cogens* niteliktedir.¹ *Jus cogens* kurallarda devletler egemenliklerini kısmi olarak devrederler. Bu kurala göre hiçbir istisna olmaksızın işkence ve kötü muamele meşru gösterilemez ve yapılması kabul edilemez. *Jus cogens* kurallar genellikle insan haklarıyla ilgilidirler (Öztürk, 2017: 37).

1982 AY 17. maddesinin 3. fıkrasına göre:

“Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.”

AİHS’nin mutlak nitelikte olan 3. maddesine göre ise:

“Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.”

¹ İlk kez Viyana Sözleşmesi’nde ortaya konulmuş olan *jus cogens*, uluslararası hukukta devletlerin egemenliklerini kısmi olarak devrettikleri istisnai durumlardır. Devletlerin egemenliklerini kısmi olarak devretmeleri ile insancıl uluslararası hukuk hedeflenmiştir. *Jus cogens* kurallar arasına işkence ve kötü muamelenin yasaklanması, köleliğin yasaklanması gibi hususlar girmektedir (Öztürk, 2017: 37-38).

Bu iki maddede görüleceği üzere farklı sözcük seçimleri yapılmış olsa dahi bu sözcüklerin anlamları ve kapsamaları konusunda tartışmaya gidilmemiştir (Altıparmak, 2015:149). Bu maddelere göre hiçbir istisna olmaksızın hiç kimseye işkence ve kötü muamele yapılamaz. Hiçbir durumda bu suçlar haklı gösterilemez (Doğru, 2006: 2). Ayrıca AİHS, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne atıfta bulunmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 5. maddesi de hiç kimseye işkence ve kötü muamele uygulanamayacağını vurgulamaktadır (İnce, 2019: 3404).

Senelerdir pek çok ülkede yasaklanmış olan işkence ve kötü muamele 1961 AY ve 1924 AY'nda da ele alınmıştır. 1961 AY 14. maddesinin 3. ve 4. fıkralarında, 1924 AY'nın 73. maddesinde işkence ve kötü muamele yasaklanmıştır.

Yukarıdan anlaşılacağı üzere anayasalarımızda işkence ve kötü muamelenin açık bir tanımı yoktur, ancak pek çok ülkede olduğu gibi bunlar yasaklanmıştır ve bu suçların işlenmesine karşın belli cezalar öngörülmüştür.

İşkence ve kötü muamele yasağı hususunda AİHS'nin 13. maddesine de değinmek gerekir. Söz konusu maddeye göre:

“Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.”

İşkence ve kötü muamele yasağı ile korunması amaçlanan hukuksal değerler, bireylerin onuru ve fiziksel bütünlüğüdür (Esen, 2013: 49).

İşkence ve kötü muamele farkı, yoğunluk ve ağırlık kriterleri göz önünde bulundurularak açıklanabilir. Yoğunluk kriteri, mağdurun fiziksel ve kişilik özelliklerine göre değişebilir (Efe ve Han, 2013: 130).

Bir fiilin suç sayılabilmesi için fiilin tipik olması, yani “*kanuni tanımındaki haksızlığın tanımı ile örtüşmesi*” gerekmektedir (Koca ve Üzülmöz, 2021: 105). Tipikliğin gerçekleşebilmesi için de suçta maddi ve manevi unsurlar mevcut olmalıdır. Maddi unsurlar fail, mağdur, hareketin konusu, netice, illiyet bağı ve objektif isna diyet, suç tipinin temel ve nitelikli unsurlarıdır. Manevi unsur ise kast ya da taksir olarak karşımıza çıkmaktadır (Koca ve Üzülmöz, 2021: 147).

Nitekim işlenen bir fiilin işkence sayılabilmesi için manevi unsur olarak kast mevcut bulunmalıdır, mağdur yoğun acı ve eziyet çekmiş olmalıdır (Mutaf, 2020:

246). Çünkü işkence suçunda dikkatsizlik ve özensizlikten dolayı ortaya çıkan taksir kavramının bulunması beklenemez. Bir fiilin kötü muamele sayılabilmesi için ise insanlık dışı bir eylem söz konusu olsa bile asgari bir sınırı geçmiş olması gerekir (Anayurt, 2008: 432). Bu asgari sınır cezaya muhtaçlık ve cezaya liyakat kavramları sayesinde belirlenebilir. Söz konusu kavramlar birbirleri ile oldukça ilişkilidir. Saç’a göre: “Cezaya muhtaçlık, cezanın toplumsal düzeni saldırlardan korumak için son araç olması gerektiğini sonuçlar. Cezaya muhtaçlık, fiilin cezaya liyakatini de gerektirir. Yani sadece cezalandırmaya layık ve cezalandırmaya muhtaç hukuksal değerlere ilişkin olan haksızlıklar suç olarak tanımlanabilir.” (Saç, 2019: 14).

AİHS’nin 3. ve 13. maddeleri devletlere yükümlülükler yüklemektedir. Üç tür yükümlülük söz konusudur. İlk tür yükümlülük olan negatif yükümlülüğe göre devletler, kimseye işkence ve kötü muamele yapamaz. İkinci tür yükümlülük olan pozitif yükümlülüğe göre devlet, kişilerin mağdur olmasını önlemek amacıyla koruyucu önlemler almak zorundadır. Son yükümlülük olan soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğüne, diğer bir adıyla usul yükümlülüğüne göre devlet, işkence ve kötü muamele suçlarını soruşturmalı ve kovuşturmalıdır (Doğru, 2006: 2). Bu yazıda soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğü ele alınacak ve Türkiye’nin söz konusu yükümlülüğü uygulama gelişimi incelenecektir.

II. SORUŞTURMA VE KOVUŞTURMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Birleşmiş Milletler’in kabul ettiği Sözleşme’nin 12. maddesinde soruşturma yükümlülüğü açıkça düzenlenmiştir. Buna göre:

“Her bir Taraf Devlet kendi egemenliği altındaki bir ülkede bir işkence fiilinin işlendiğine inanmak için makul sebepler bulunması halinde, yetkili makamlar tarafından derhal ve tarafsız bir soruşturma yapılmasını sağlar.” (tihv.org).

Soruşturma yükümlülüğü AİHS’de doğrudan düzenlenmemekle beraber AİHM’nin içtihatlarından anlaşılmaktadır (Burak, 2014: 394). AİHM, soruşturma ve kovuşturma yapma usulünü içtihatlar ışığında düzenlemiştir. Etkin soruşturma yapma yükümlülüğü ilk olarak 27 Eylül 1995 tarihli 19009/04 sayılı McCann v. UK kararında ele alınmıştır (Burak, 2014: 372). Sözleşmenin 3. ve 13. maddelerine dayanan bu yükümlülüğe göre devletler, bireylerin işkence ya da kötü muamele gördükleri iddialarını soruşturmakla yükümlüdürler (Reidy, 2002: 72).

AİHS'nin tarafı olan devletler soruşturmanın nasıl yapılacağı konusunda farklı düzenlemeler yapmakta özgürdürler, ancak AİHS'ye aykırı bir düzenleme yapılamaz. AİHS, AİHM'e başvurulma imkânı sağlar (Burak, 2014: 370).

Soruşturma yükümlülüğünün konusu, çoğunlukla kamu görevlilerinin bireylere yaptığı işkence veya kötü muamele eylemleridir. Kamu görevlilerinin söz konusu olması sebebiyle soruşturma ve kovuşturma terimleri her türlü muhakemenin kapsamına girer (Doğru, 2006: 2). Centel ve Zafer'in tanımına göre: "*Muhakeme hukuku, devletin yargı gücünü temsil eden organlarının, uyumsuzlukları çözerken izleyecekleri yöntemleri düzenleyen hukuk dalıdır.*" (Centel ve Zafer, 2016: 3). 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun "Tanımlar" başlıklı 2. maddesinde soruşturma ve kovuşturma şu şekilde tanımlanmıştır:

e) Soruşturma: Kanuna göre yetkili mercilerce suç şüphesinin öğrenilmesinden iddianamenin kabulüne kadar geçen evreyi,

f) Kovuşturma: İddianamenin kabulüyle başlayıp, hükmün kesinleşmesine kadar geçen evreyi,

ifade eder."

Etkin bir soruşturma yapılabilmesi için AİHM'e göre resmi bir soruşturmanın yapılması, soruşturmanın suça karışanlardan bağımsız bir organ tarafından yürütülmesi, soruşturmayı kamuoyunun izlemesine yeterli derecede imkan sağlanması, soruşturmanın ihlali gerçekleştirenleri belirleyebilecek nitelikte olması, yani maddi deliller ve sorumluluğu tespit edebilecek nitelikte olması, soruşturmanın ivedilikle ve özenle gerçekleştirilmesi gerekir (Burak, 2014: 373). Yerel mahkemeler de soruşturmanın düzgünce yapılıp yapılmadığını denetlemelidir (Burak, 2014: 396).

Soruşturma yapılırken soruşturmayı yapan kişilerin sanıklarla bir bağı olmaması gerekir (Burak, 2014: 398). 31247/96 sayılı Talat Tepe v. Türkiye kararında AİHM, soruşturmayı yürüten kişi ve kurumların işkence yaptığı iddia edilen kişi ile bağı olması gerekçesiyle 13. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Soruşturma esnasında delillerin korunması da ayrı bir önem taşımaktadır. Erdoğan v. Türkiye kararı ve Batı ve Diğerleri v. Türkiye kararlarında delillerin korunması önemine vurgu yapılmaktadır (Burak, 2014: 399).

AİHM'e göre işkence ya da kötü muamele uğrayan kişinin adli tıp muayenesi, kamu görevlilerinin ve kolluk kuvvetlerinin olmadığı bir ortamda yapılmalıdır. Aynı ortamda yapılırsa bu adli tıp raporlarının güvenilirliğini sarsacaktır. Ek olarak, sanık mağdurun önünde dinlenmelidir. Verilen kararlar ve kabul edilen kurallar yalnızca sözde kalmamalı, pratikte de uygulanmalıdır. Aksi takdirde devlet işkence ve kötü muamele yapan kişilerin cezасız kalmasında etkili olmuş olur (Burak, 2014: 400).

Devletler soruşturma yükümlülüğünü düzgün bir şekilde yerine getirebilmek adına yargı sisteminde bir teşkilatlanmaya gitmelidir. Ayrıca, işkence ve kötü muamele yasağı ile en temel hak olan yaşama hakkının ve insan onurunun korunmaya çalışıldığı göz önünde bulundurulursa devletler söz konusu haktan doğan yükümlülükleri yerine getirmek adına özel bir önem göstermelidirler.

A. HUKUKİ DAYANAK

21987/93 başvuru numaralı Aksoy v. Türkiye kararında başvurucu on dört gün gözaltında tutulduğu ve tutukluluk süresi boyunca işkence gördüğü, Filistin askısına asıldığı gerekçeleriyle AİHM'e başvurmuştur. Dava sonucunda AİHM, Türkiye'nin AİHS'nin 3. ve 5. maddelerini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu karara göre devletin soruşturma yükümlülüğünün hukuki dayanağı şu şekilde açıklanmıştır:

“Sözleşme'nin 3. maddesinde güvence altına alınan hakkın özelliği, 13. madde bakımından sonuçlar doğurmaktadır. İşkence yasağının büyük önemi ve özellikle işkence mağdurlarının korunmasız durumu düşünüldüğünde, Sözleşme'nin 13. maddesinin, iç hukukta kullanılabilir diğer haklar saklı kalmak kaydıyla, Devletlere işkence olayları hakkında tam ve etkili bir soruşturma yapma yükümlülüğü yüklediği görülür.”

AİHM, Büyükdağ v. Türkiye kararında başvuran tarafından dile getirilmemiş olsa da soruşturma yükümlülüğünü incelerken 13. maddeyi re'sen dikkate almıştır.

B. AMACI VE İLKELERİ

AİHM, soruşturma yükümlülüğünü bazı kararlarında 3. maddeye, bazı kararlarında 13. maddeye, bazı kararlarında ise her ikisine birden dayandırmaktadır. Hangi maddeye dayandırırsa dayandırsın bu yükümlülüğün amacı ve ilkeleri değişmez. Amaç ve ilkeler İstanbul Protokolü'nde düzenlenmiştir (Doğru, 2006: 169). İstanbul Protokolü, işkence ve kötü muamele

suçu iddialarında izlenecek yolları ele alan, Birleşmiş Milletler’in kabul ettiği ve AIHM’nin kararlarında kullandığı bir belgedir (ttb.org.tr).

AIHM’e göre etkin soruşturma yapmanın amacı suçu işleyen kişileri tespit etmek, gerekli cezayı vermek ve tazminat verilmesi durumunda mağdura tazminat ödenmesini sağlamaktır. İstanbul Protokolü’nün amaçları şu şekilde sayılabilir:

“(i) Bulguların açıklığa kavuşturulması ve işkence görenler ve aileleri için, işkence olayına karışan bireylerin ve Devlet’in sorumluluğunun saptanması ve kabul edilmesi;

(ii) Olayın tekrarlanmasını önlemek için gerekli önlemlerin belirlenmesi;

(iii) Soruşturma sonucunda işkence veya kötü muameleden sorumlu olduğu düşünülen kişilerin yargılanmalarının velveya uygun disiplin cezalarına çarptırılmalarının temin edilmesi; Devlet’in adil ve yeterli maddi tazminat ile tıbbi bakım ve rehabilitasyon olanaklarını sağlaması da dahil olmak üzere, tam bir tazminatın ve koşullarda iyileştirmenin gerektiğinin gösterilmesidir.” (Biçer, 2017: 14).

İstanbul Protokolü’nde düzenlendiği üzere soruşturmanın beş ilkesi vardır. Bunlar: soruşturmanın başlatılması, soruşturma organlarının bağımsızlığı, soruşturmanın etkililiği, soruşturmanın makul bir özen ve hızla yapılması, soruşturmanın şeffaflığı ve kamu tarafından denetimidir (Doğru, 2006: 170).

III. TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI

Türkiye’nin etkin soruşturma yükümlülüğünü ihlal ettiğine dair hüküm verilen ilk karar yukarıda bahsedilmiş olan Aksoy v. Türkiye kararıdır (Burak, 2014: 372).

Türkiye, soruşturma yükümlülüğünü yerine getirme konusunda zamanla kendini geliştirmiştir. 2008 senesinde AIHS’nin 3. maddesi elli yedi kez, AIHS’nin 13. maddesi on üç kez ihlal edilmiştir (tihv.org.tr). AIHM’nin açıkladığı verilere göre 2020 yılında ise Sözleşme’nin 3. maddesi altı kere ihlal edilmiştir. Bu altı seferden üç tanesi “etkin soruşturma eksikliği” başlığı altında yer almaktadır. 1959 yılından 2020 yılına kadar sözleşmenin 3. maddesi Türkiye tarafından toplam 595 kere, 13. maddesi ise 281 kere ihlal edilmiştir (echr.coe.int). Türkiye’nin 3. madde ihlalleri

genellikle uzun süren yargılama süreçleri, etkin bir soruşturma yürütülmemiş olması ve etkili bir hukuk yolunun bulunmamasından kaynaklanmaktadır (mondaq.com).

Akkurt v. Türkiye davası bu konuda kayda değer kararlardan biridir. Başvurucu on dört günlüğüne gözaltına alındığını ve gözaltı süresi esnasında Filistin askısına çıplak, gözü kapalı şekilde asıldığını ve vücuduna elektrik verilmesi, yumruklanması, tekmelenmesi gibi çeşitli şekillerde işkenceye uğradığını iddia etmiştir. Başvuran, iç hukuk yollarını tüketmeye çalıştığında işkence yaptığı iddia edilen iki polis hakkında açılan soruşturma polislerin serbest bırakılmasıyla sona ermiştir ve başvuranın sağlık raporları bilirkişi tarafından incelenmemiştir. AİHM, devletin soruşturma yükümlülüğünün bulunduğunu ve bu sürece başvuranın aktif şekilde dahil edilmesi gerektiğini belirterek 13. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

AİHM'ye göre soruşturma yolunun yargısal bir yol olması zorunlu değildir. İdari bir süreç de izlenebilir (Burak, 2014: 375). Türkiye'de kötü muamele ya da işkence iddiası ile şikayetçi olduğu takdirde Cumhuriyet savcısı sanık hakkında soruşturma açmaktadır ve yargısal bir süreç izlenmektedir. Mahkemenin verdiği karar doğrultusunda üst derece mahkemelerinde kanun yoluna gidilebilir. 1982 Anayasası'nın 148. maddesinde düzenlendiği üzere Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla, tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapılabilir. Ayrıca, iç hukuk yolları tüketilmesinden ya da hak ihlalinin ortaya çıkmasından itibaren altı ay içerisinde AİHM'ne başvurulabilir. AİHM'ne başvurma imkânı AİHS'den kaynaklanır (Teziç, 2018, 273-276).

5237 sayılı TCK'nın 94. maddesinin 1. fıkrası doğrudan kamu görevlilerine yönelik olduğu için kamu görevlileri hakkında soruşturma açılması hususuna değinmek gerekir. 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun'un 1. maddesine göre:

“Bu Kanunun amacı, memurlar ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlardan dolayı yargılanabilmeleri için izin vermeye yetkili mercileri belirtmek ve izlenecek usulü düzenlemektir.”

Ancak, işkence ve kötü muamele suçu da dahil olmak üzere bazı suçlar işlendiği takdirde Cumhuriyet savcısı kimseden izin almadan soruşturma açabilir. Ek olarak

işkence veya kötü muamele yaptığı iddia edilen kamu görevlileri hakkında disiplin soruşturması açılmalıdır (Burak, 2014: 401). Pozitif yükümlülüğün bir sonucu olarak işkence ve kötü muamele suçunun işlendiğinin öğrenildiği ya da öğrenilmesinin mümkün olduğu an gerekli koruyucu önlem devletler tarafından alınmak zorundadır (Centel ve Zafer, 2016: 170).

5237 sayılı TCK'nın 51. maddesinin 1. fıkrasına göre:

“İşlediği suçtan dolayı iki yıl veya daha az süreyle hapis cezasına mahkûm edilen kişinin cezası ertelenebilir. Bu sürenin üst sınırı, fiili işlediği sırada on sekiz yaşını doldurmamış veya altmış beş yaşını bitirmiş olan kişiler bakımından üç yıldır.”

5237 sayılı TCK'nın 94. maddesinde düzenlendiği üzere işkence suçunun cezası üç yıldan başlamaktadır. Bu durumda on sekiz yaşını doldurmamış ya da altmış beş yaşını doldurmuş kişiler işkence suçunu işledikleri takdirde cezaları ertelenebilir. Erteleme hukukumuzda üç tür olmak üzere düzenlenmiştir. Bunlar kamu davasının açılmasının ertelenmesi, hükmün açıklanmasının geri bırakılması ve cezanın ertelenmesidir. Cezanın ertelenmesi 5237 sayılı TCK'nın 51. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre cezanın ertelenmesi, mağdurun veya kamunun uğradığı zararın aynen iade, suçtan önceki hale getirme veya tazmin suretiyle tamamen giderilmesi koşuluna bağlı tutulabilir. Bu husus hâkimin takdir yetkisine bağlıdır ve söz konusu koşullar yerine getirilene dek cezanın infaz kurumunda çektirilmesine devam edilir. Koşulun yerine getirilmesi halinde, infaz hâkimi kararıyla hükümlü infaz kurumundan derhal salıverilir (Centel ve Zafer, 2016: 894).

AİHM, iç hukukumuzdaki bu hükmü eleştirmektedir. Tarafımızca, insan onurunu korumak adına düzenlenmiş bu ceza ertelenmemeli ve sanık cezasını çekmelidir. Nitekim AİHM'nin de vurguladığı üzere erteleme imkânı getirildiği takdirde, koşula bağlansa dahi, söz konusu ceza caydırıcılığını yitirir (Burak, 2014: 402).

IV. KARAR ÖRNEKLERİ

Bu yazıda Türkiye'nin soruşturma yükümlülüğünü yerine getirmesi ele alındığı için bu konuda Türkiye'nin taraf olduğu AİHM kararlarını ve AYM'e yapılan bireysel başvuru kararlarını incelemek uygun olacaktır. Türkiye'nin 3. madde ihlalleri çoğunlukla soruşturma yükümlülüğünü düzgün bir şekilde yerine getirmemesinden kaynaklanmaktadır. Zamanla 3. madde ve 13. madde ihlali azalmış olsa da hedefi-

miz bu ihlalleri sıfıra indirmek olmalıdır. Nitekim, insan onurunu koruyan bir kuralın bir kez bile ihlal edilmesi çok acıdır. AİHM kararlarını iç hukukta uygulamak gerekir.

A. TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU AİHM KARAR ÖRNEKLERİ

Veznedaroğlu v. Türkiye davasında iddiaya göre başvuru Sevtap Veznedaroğlu PKK isimli terör örgütüne üye olduğu şüphesiyle tutuklanmıştır. Adli tıp doktoruna götürülmesinin ardından gözleri kapatılmış ve bir hücreye kapatılmıştır. Daha sonra tekrar gözleri kapatılarak sorgulanmak üzere bir yere götürülmüştür. Filistin askısına asılmış ve cinsel organına elektrik verilmiştir. İşkence dört gün boyunca sürmüştür ve ilk iki gün kendisine hiç yiyecek verilmemiş, sonrasında küçük parça eklemek verilmiştir. Gözaltı esnasında bazı belgeleri imzalaması istenmiş, eğer imzalamazsa tecavüz ve işkenceye maruz bırakılacağı söylenmiştir. Bunun üzerine Veznedaroğlu belgeleri imzalamıştır. Belgelerde PKK terör örgütü tarafından kullanılan bir yeri gösterirken düştüğü yazılmıştır. Polisler, yaralarına merhem sürmüşlerdir. Gözaltının sona ermesinin ardından iki farklı adli tıp doktoru tarafından muayene edilmiş ve ikisi de vücudunda morluklar olduğunu kayda geçirmişlerdir. Daha sonra başvuran, savcıya işkence gördüğünü bildirmiştir ve savcı başvuranın verdiği ifadeyi kabul etmediğini dosyaya işlemiştir. Hâkim, başvuranın serbest bırakılmasına karar vermiştir. Başvuran Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) tarafından yargılanmıştır. Cumhuriyet savcısı işkence iddiası ve adli tıp raporlarının varlığına rağmen bu iddiayı soruşturmamıştır. AİHM, söz konusu olayda 3. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

CMK'nın 160. maddesine göre:

“Cumhuriyet savcısı, ihbar veya başka bir suretle bir suçun işlendiği izlenimini veren bir hâli öğrenir öğrenmez kamu davasını açmaya yer olup olmadığına karar vermek üzere hemen işin gerçeğini araştırmaya başlar.”

İlgili hükme göre Cumhuriyet savcısı, suçun işlendiği izlenimi veren durumu öğrendiği an kamu davası açmaya yer olup olmadığı hakkında araştırma yapmakla yükümlüdür. Ek olarak, AİHM'nin Batı ve Diğerleri v. Türkiye kararına göre: *“Açık bir şekilde şikâyetin olmadığı durumlarda bile işkence yapıldığına dair belirtiler varsa soruşturma yapılır.”* Söz konusu olayda ise Cumhuriyet savcısı işkence iddiası ve

adli tıp raporlarının varlığını göz ardı etmiş ve herhangi bir araştırma yapmamıştır. Kuralların varlığı kadar uygulanmasının önemini bu karar ışığında vurgulayabiliriz.

19028/02 başvuru sayılı Fazıl Ahmet Tamer ve Diğerleri v. Türkiye kararında başvuranlar sekiz polis tarafından işkence gördüklerini iddia etmişlerdir. Buna rağmen polisler hakkında disiplin soruşturması açılmamıştır. AİHM, 3. ve 13. maddesini ihlal edildiğine karar vermiştir.

B. AYM KARAR ÖRNEKLERİ

2016/13985 numaralı başvuruya göre F.K. isimli kişi 27 Eylül 2002 tarihinde terör örgütüne yardım ettiği şüphesiyle jandarma tarafından gözaltına alınmış ve iddiaya göre iki gün tutulduğu gözaltı süresinde işkenceye maruz kalmıştır. İşkence görmesine rağmen darp ve cebir izi olmadığına dair rapor hazırlamış olan doktorlardan da şikayetçi olmuştur. 2011 yılında Çorum Ağır Ceza Mahkemesi verdiği kararda *“kötü muamele var ancak sanıklar tarafından yapıldığına dair mahkememizce tam bir kanaat oluşmadı”* demiştir. Mahkeme doktorların davasında ise 7,5 yıllık zamanaşımı süresinin dolduğunu belirtmiştir. Yargıtay kararı bozmuş ancak, yerel mahkeme kararında direnmiştir. 2016 yılında Yargıtay Ceza Genel Kurulu zamanaşımı nedeniyle davanın düşmesine karar vermiştir. AYM ise işkence yasağının soruşturma yükümlülüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. Kararın gerekçesinde; *“Kötü muamele yasağı bağlamındaki soruşturmanın hızlı bir şekilde tamamlanarak zamanaşımına uğramasına imkân verilmemesi şeklindeki pozitif yükümlülük kapsamında adli makamların başvuru konusu soruşturma dosyasında yeteri kadar hassas davranmadığı ve sonuçta da işkence suçunu oluşturan hukuka aykırı eylemlere hoşgörü göstererek, kayıtsız kaldığı kanaatine ulaşılmıştır”* denildi (haberturk.com).

2017/37237 numaralı başvuruya göre Gezi Parkı eylemleri esnasında polisin ateşlemiş olduğu biber gazı kapsülü gözüne gelen Erdal Sarıkaya bir gözünü kaybetmiştir. Valiliğin izin vermemesi sebebiyle polisler hakkında soruşturma açılmamıştır. Erdal Sarıkaya'nın AYM'e yaptığı bireysel başvuru sonucunda AYM, ceza soruşturmasının etkili yürütülmemesi nedeniyle eziyet yasağının ihlal edildiğine karar vermiş ve bu soruşturmanın izne bağlı olmadığını vurgulamıştır.

AYM'nin 2018/19018 başvuru sayılı kararına göre Antep'te yaşayan Ahmet Endes ve ailesi ev baskını esnasında darp edilmişlerdir. Polislerden şikayetçi olmalarına rağmen savcılık orantılı güç kullanıldığını öne sürerek takipsizlik kararı vermiştir.

Sonrasında AYM, Ahmet Endes ve ailesinin Anayasa’nın 17. maddesinin 3. fıkrasında korunan maddi ve usul boyutlarının ihlal edildiğini kabul etmiştir. AYM “*Eziyet yasağının maddi boyutuna yönelik ihlalin kolluk görevlilerinin eyleminden, usul boyutuna yönelik ihlalin ise öncelikle Cumhuriyet Başsavcılığının kararından kaynaklandığı anlaşılmıştır.*” demiştir.

SONUÇ

İşkence ve kötü muamele yasağı pek çok belge ile korunan bir insan hakkıdır. İnsan onurunu ve fiziksel bütünlüğünü koruyan bu kuralın önemi yadsınamaz. Bu sebeptir ki AİHS’nin 3. ve 13. maddelerinden kaynaklanan yükümlülükler devletler tarafından büyük bir önemle yerine getirilmelidir. Soruşturma yükümlülüğü, diğer bir adıyla usul yükümlülüğü, soruşturmanın sağlıklı olmasını, failin bulunmasını ve cezalandırılmasını sağlamaktadır. Soruşturma yükümlülüğünün düzgün bir şekilde uygulanmaması işkence ve kötü muamele yasağının caydırıcılığını azaltmaktadır. Nitekim, soruşturma yükümlülüğü düzgün bir şekilde uygulandığı takdirde suçlu tespit edilebilir ve cezalandırılabilir.

Ülkemizde 1959’dan bu yana pek çok kez 3. ve 13. madde ihlal edilmiş olsa da zamanla ihlal sayısında azalma görülmüştür. 3. maddenin ihlal edilmesinin en büyük sebeplerinden birisi de soruşturma yükümlülüğünün düzgün bir şekilde yerine getirilmemesidir. AİHM’nin 2020 verileri incelendiğinde 3. maddenin altı kez ihlalinden dört tanesi usul yükümlülüğünün yerine getirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki sınırlı karar örneklerinden de anlaşılacağı üzere AYM ve AİHM oldukça paralel kararlar vermektedirler. Yukarıda eleştirilmiş olan TCK’nın 51. maddesi haricinde kanunlarımız ve Anayasamız, AİHS ile yakınlık göstermektedir. Ancak, pratikteki belli başlı hatalar ya da ihmaller sonucunda usul yükümlülüğü ihmalleri ortaya çıkmaktadır. AİHM kararları iç hukukumuzda uygulanmalı ve pratikte de hayata geçirilmelidir. Nitekim, yasaları uygulayanlar doğru uygulamadığı sürece doğru yasaların pek önemi kalmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Altıparmak, K. (2015). Anayasa Mahkemesinin Zor Sorusu: İşkence ve Kötü Muamele, Ama Hangisi?, *Anayasa Yargısı*, 31(1), 145-184.
- Anayurt, Ö. (2008). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında İşkence Kavramı, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 421-459.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2020). Annual Report of 2020. Strazburg: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.
- Aydın, H. (2010). Ceza Hukukunda Kamu Görevlisi Kavramı, *Ankara Barosu Dergisi*, 68(1), 109-128.
- Biçer, Ü. (2017). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İstanbul Protokolü*, Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları.
- Bilge, B. (2014). AİHM İçtihatları Bağlamında Etkin Soruşturma Yükümlülüğü, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 367-405.
- Centel, H. Zafer, H. (2016). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Doğru, O. (2006). *İşkence ve Kötü Muamele Yasağı*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Dönmez Demren, B. (2011). Türk Ceza Kanununda ‘Kamu Görevlisi’ Kavramı, *TBB Dergisi*, (94), 95-130.
- Efe, H. Han, S. (2013). AB Uyum Yasaları ile Türkiye’de “İşkence Yasağı” Alanında Sağlanan Gelişmeler, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 127-157.
- Esen, K. (2013). AİHM Kararları Işığında İnsanlık Dışı Muameleler ve Sivil Toplum, *Türk İdare Dergisi*, 85(476), 47-74.
- İnce, K. (2019). İşkence Suçunun TCK, AİHS VE AİHM Kararları Işığında Ele Alınması, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel S.), 3393-3427.
- Köksal, T. D. (2019). *Kötü Muamele İddialarının Etkili Soruşturulması Yükümlülüğüne İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Kaynakçası*, Ankara: Altan Özyurt Matbaacılık.
- Mutaf, H. (2020). Kötü Muamele Yasağının Kapsamı ve İkincilik İlkesi, *Anayasa Yargısı*, 37(1), 237-279.
- Öztürk, Y. (2017). Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(42), 37-53.

- Reidy, A. (2002). *İşkencenin Yasaklanması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. Maddesi'nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz*, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları.
- Saç, C. (2019). *Çağdaş Ceza Hukukunun Amacı Bağlamında Hapis Cezasına Seçenek Kurumlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Teziç, E. (2018). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

- 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 16 Temmuz 2022 tarihinde Mevzuat: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı.
- 26 Haziran İşkenceye Karşı Mücadele ve İşkence Görenlerle Dayanışma Günü, 16 Temmuz 2022 tarihinde İnsan Hakları Derneği: <https://www.ihd.org.tr/26-haziran-iskenceye-karsi-mucadele-ve-iskence-gorenlerle-dayanisma-gunu-2/> adresinden alındı.
- 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun, 16 Temmuz 2022 tarihinde Mevzuat: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4483.pdf> adresinden alındı.
- 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, 16 Temmuz 2022 tarihinde Mevzuat: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5271.pdf> adresinden alındı.
- Aksoy v. Turkey, 12 Ağustos 2021 tarihinde Global Health & Human Rights: <https://www.globalhealthrights.org/aksoy-v-turkey/> adresinden alındı.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Sonuçlanan İşkence Yasağı ile İlgili Davaların Değerlendirmesi, 16 Temmuz 2022 tarihinde Türkiye İnsan Hakları Vakfı: https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/2008_aihm_kararlari.pdf adresinden alındı.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 16 Temmuz 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi: https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf adresinden alındı.
- BM İşkence ve Diğer Zalimane Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, 16 Temmuz 2022 tarihinde Türkiye İnsan Hakları Vakfı: <https://tihv.org.tr/iskence-ve-diger-zalimane-gayriinsani-veya-kucultucu-muamele-veya-cezaya-karsi-sozlesme/> adresinden alındı.

- Korkmaz Eminel, B. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hükümleri Bağlamında İşkence Yasası (Madde 3)*, 7 Temmuz 2021 tarihinde Mondaq: <https://www.mondaq.com/turkey/human-rights/779590/avrupa-304nsan-haklar305-szle351mesi-hkmleri-ba287lam-305nda-304351kence-yasa287305-madde-3> adresinden alındı.
- Fevzi, Ç. (2020). *'Karakolda işkence' davası zamanaşımından düştü AYM tazminata hükmetti*, 12 Ağustos 2021 tarihinde Habertürk: <https://www.haberturk.com/karakolda-iskence-davasi-zamanasimindan-dustu-aym-tazminata-hukmetti-2757198> adresinden alındı.
- İşkenceye Uğrayan Çocukların Yargılandığı Davada Tüm Talepler Reddedildi*, 8 Temmuz 2021 tarihinde Türkiye İnsan Hakları Vakfı: <https://tihv.org.tr/arsiv/6112-2/> adresinden alındı.
- Sorularla İstanbul Protokolü*, 12 Ağustos 2021 tarihinde Türk Tabipleri Birliği: https://www.ttb.org.tr/eweb/istanbul_prot/g2.html adresinden alındı.

Mahkeme Kararları

- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2018/19018 (15 Aralık 2020).
- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2017/37237 (17 Mart 2021).
- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2016/13985 (9 Haziran 2020).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 47938/99 (4 Mayıs 2006).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 21987/93 (18 Aralık 1996).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 33097/96 (3 Haziran 2004).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 28340/95 (21 Aralık 2000).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 19028/02 (24 Temmuz 2007).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 19009/04 (21 Temmuz 2009).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 31247/96 (21 Aralık 2004).
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, K. 32357/96 (11 Nisan 2000).

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA
Tel.: +90 312 422 78 00

www.tih.gov.tr

